MILOVAN DJILAS
Conversaţii cu Stalin
MILOVAN DJILAS

Conversații cu Stalin

Traducere din limba engleză de Sorin Șerb
Cuvânt-înainte de Adrian Cioroianu

CORINT ISTORIE

MILOVAN DJILAS (1911 – 1995), scriitor şi om politic iugoslav, a scris *Conversaţii cu Stalin* (*Sureti na Staljiom*) în perioada în care a fost eliberat condiţionat pentru 15 luni (1961 – 1962), după mai bine de patru ani de închisoare, sub acuzaţia de „defăimare" şi opinii „ostile poporului şi statului iugoslav". Era, din 1931, membru al Partidului Comunist, pe atunci în ilegalitate, şi fusese arestat de guvernul regal, torturat şi închis. După ce germanii au ocupat Iugoslavia, în 1941, Djilas a devenit unul dintre liderii mişcării de partizani. În 1944, în calitate

de general al partizanilor, a condus Misiunea militară iugoslavă la Moscova. Anul următor „ca ministru în cabinetul postbelic al lui Tito, a făcut o nouă vizită la Moscova, pentru a se întâlni cu Stalin, Molotov şi alţi lideri sovietici. În 1947, a luat parte la constituirea Cominform, care, la insistenţele lui Stalin, şi-a stabilit sediul la Belgrad. În 1948, a mai condus o delegaţie iugoslavă la Moscova în încercarea zadarnică de a preîntâmpina ruptura dintre cele două state care se va petrece chiar în acel an. Despre aceste vizite este vorba în cartea de faţă. În aprilie 1962, Djilas a fost din nou arestat. Eliberat condiţionat în 1966, a rămas un personaj controversat până la moartea sa, în 1995.

Redactare: Lia De cei
Tehnoredactare computerizată: Mihaela Ciufu
Design copertă: Dan Mihalache
Ilustraţie copertă: I.V. Stalin la Ialta, februarie 1945.
MILOVAN DJILAS Conversations with Stalin
Copyright © Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* All rights reserved.
Toate drepturile asupra ediţiei în limba română aparţin GRUPULUI EDITORIAL CORINT.
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României DJILAS, MILOVAN
Conversaţii cu Stalin / Milovan Djilas; trad. de Sorin Şerb; cuvânt-înainte de Adrian Cioroianu.
— Bucureşti: Corint Books, 2015
ISBN 978 – 606 – 8623 – 70 – 2
I. Şerb, Sorin (trad.)
II. Cioroianu, Adrian (pref.)
94 (47) ”! 9” Stalin, I.V.
Cuvânt-înainte Un om, un vis şi dezvrăjirea în primăvara anului 1944, primul dintre încăpăţânaţii (şi

adesea eroicii) comunişti iugoslavi care acasă la ei erau încă prinşi într-un război pe viaţă şi pe moarte cu armata lui Hitler ajungea în faţa lui Stalin, la Moscova.

Admiraţia lui pentru conducătorul sovietelor era imensă. „Stalin reprezenta nu doar incontestabilul conducător de geniu, ci şi încarnarea deplină a ideii şi visului despre o nouă societate”, va scrie el mai târziu, adăugând: „el era (…) transfigurat în minţile comuniste în idee pură şi astfel în ceva fără de păcat şi prihană”. Totuşi, prima impresie pe care Stalin o va face acestui brav partizan, intelectual şi comunist iugoslav nu a fost una spirituală, ci materială cu totul: oaspetele a fost frapat de un detaliu anatomic – anume corpul diform al adulatului generalissim de la Kremlin. În anii următori, Djilas îl va mai întâlni de câteva ori pe Stalin: va călători în maşina acestuia, va mânca alături de el la festinurile nocturne prin care Stalin îşi trata intimii şi musafirii, va discuta acolo subiecte de importanţă mondială sau va pălăvrăgi pe seama unor bârfe minore. Peste câţiva ani, într-una din ultimele ore petrecute împreună, oaspetele iugoslav este martor cum Stalin, conducătorul absolut şi nedisputat al unei jumătăţi de Europă, le propune comesenilor un joc aflat la graniţa dintre copilărie, viclenie şi stupiditate: fiecare (cu excepţia stăpânului, se înţelege) să-şi dea cu părerea despre câte grade Celsius sunt afară şi să bea un pahar de vodcă pentru fiecare grad pus în plus sau în minus. Oaspetele priveşte şi nu-i vine a crede. În jurul lui Stalin sunt câţiva dintre cei mai puternici oameni din Uniunea Sovietică. Ei au câştigat cel mai mare război din istoria omenirii şi acum sunt pe cale să culeagă toate ţările Europei central-orientale ca pe un fruct pârguit. Cealaltă jumătate a lumii tremură de spaima lor. Şi totuşi, aceşti oameni se comportă ca nişte petrecăreţi pe jumătate

diabolici, pe jumătate oligofreni, dând peste cap pahare de vodcă, spre bucuria şi amuzamentul perverse ale celui care îi păstoreşte şi în faţa căruia se gudură cu toţii, fiecare după firea sa.

Numele stăpânului suprem, cel care ştie câte grade sunt afară şi vrea doar să-i audă pe ceilalţi greşind, este Iosif Vissarionovici Stalin. Numele oaspetelui său, iugoslavul ajuns la Moscova în numele unei credinţe pe care treptat o va vedea fisurată, este Milovan Djilas. Iar întâlnirile dintre cei doi au dat naştere uneia dintre cele mai adevărate cărţi care s-au scris despre istoria regimurilor comuniste din Europa.

Credinţa şi lupta

Asemenea multor tineri din Iugoslavia sau din Europa anilor 1930, Milovan Djilas (născut la 4 iunie 1911, în Muntenegru) a crezut în valoarea şi în nobleţea ideilor de stânga – *social-democratice*, cum le numeau unii, sau *comuniste*, în limbajul altora. La drept vorbind, cei doi termeni nu se suprapuneau – dar, la vârsta tinereţii, Djilas şi cei asemenea lui erau mai atenţi la promisiunile zilei de mâine decât la nuanţele semantice ale prezentului. Speranţa, din această perspectivă, a unei lumi mai drepte şi mai bune poate fi greu de înţeles astăzi, când ştim cum s-a terminat experimentul comunist; dar în anii 1930 acel univers uman şi politic în teorie superior părea încă a avea un viitor – cu atât mai mult cu cât lumea reală a capitalismului interbelic era departe de a fi în vreun fel perfectă. Intrat în mişcarea comunistă studenţească în anul 1932, Djilas va deveni repede un deţinut politic al regimului – vreme de aproape trei ani, între 1933 şi 1936. În acea epocă, un astfel de „stagiu” valora mai mult decât un şir de medalii – şi astfel tânărul Djilas ajungea din 1940 în Biroul Politic conducător al comuniştilor iugoslavi.

Au urmat anii războiului. Atacat de Germania hitleristă şi de Italia mussoliniană, regatul Iugoslaviei părea sortit dezmembrării, poate chiar pieirii. Şi totuşi, în ciuda sorţilor potrivnici, o mână de oameni vor ridica, plini de curaj, steagul luptei – şi vor duce lupta atât de bine şi de eroic încât, spre surpriza tuturor, vor scrie unele dintre cele mai incredibile (şi frumoase) pagini ale antifascismului şi antinazismului european. Ulterior, propaganda comunistă va susţine că la începutul războiului partidul avea în jur de 10.000 de membri, dintre care doar 2000 au mai apucat finalul şi victoria. Indiferent de cifre, Milovan Djilas a fost unul dintre aceştia. Alături de neînduplecatul Iosip Broz – pe numele său conspirativ Walter, ulterior devenit Tito, un personaj de anvergură mondială –, partizanii Iugoslaviei, comunişti şi necomunişti, au scris un senzaţional capitol în istoria (scurtă, dar atât de tumultuoasă) a acestei ţări. Apoi, în toamna anului 1944, ceea ce părea a fi un miracol s-a produs: armata sovietică a ajuns la graniţele ţării lui Tito (cum vă puteţi imagina, România era şi ea parte din aceeaşi nouă paradigmă geopolitică). În acel moment, nu ştia nimeni că probele viitorului vor fi cel puţin la fel de mari ca probele trecutului. A fi „prieten” cu Uniunea Sovietică, pentru Tito şi ai lui, se va dovedi la fel de periculos cu a fi inamic al Germaniei naziste.

Întâlnirile. Nopţile. Şi trezirea începând cu luna martie a anului 1944, Milovan Djilas este trimisul excepţional la Moscova al acelei noi Iugoslavii pe cale de-a se naşte. Cartea vorbeşte despre întâlnirile sale cu Stalin din următorii ani (nu foarte dese sau multe, dar consistente), despre iluziile şi speranţele celor care priveau la Stalin ca la un zeu şi, mai ales, despre *dezvrăjirea* lor treptată – una asemenea trezirii bruşte

dintr-un vis ce părea uluitor de frumos.

Iar această carte a lui Djilas, gândită încă de la mijlocul anilor 1950, scrisă în anul 1961 şi publicată pentru prima dată (în Occident, nu şi acasă) în anul 1962, a reprezentat motivul pentru care autorul ei a fost pentru a doua oară arestat şi condamnat – chiar de către foştii tovarăşi (printre care, evident, şi Tito). Penalizat de colegi şi arestat prima dată după revoluţia anticomunistă din Ungaria (1956) şi după publicarea (tot în Occident) a unei cărţi în care afirma că nomenklatura comunistă a devenit un fel de „nouă clasă" ce nu mai avea nimic în comun cu idealurile începuturilor, Milovan Djilas a fost unul dintre comuniştii atipici ai secolului al XX-lea: sincer, integru, idealist la graniţa cu naivitatea, dar şi realist până la a înţelege, într-un final, zădărnicia căutării utopiei.

Dintre toate cărţile sale, Djilas a rămas mai ataşat de cea pe care o aveţi în faţă. Motivele? Le veţi înţelege după ce o veţi citi. La o bine-venită nouă ediţie în limba română (o primă şi modestă ediţie, dar cu o bună traducere, a apărut la începutul anilor 1990, la Craiova), acest volum, ca parte din moştenirea intelectuală a „secolului iluziilor", mi se pare important din cel puţin trei motive:

1. Cartea lui Djilas este o mărturie despre Stalin şi stalinism a unui om care a crezut în comunism ca într-un proiect intelectual şi politic şi şi-a dedicat o bună parte din viaţă acestuia. Cu alte cuvinte, iată o mărturie în numele unei ideologii care atunci părea pe cale de a cuceri jumătate din lume (la propriu!), iar astăzi mai este doar eventuala raţiune de nostalgii a unei minorităţi discutabile ca medie de vârstă sau medie de educaţie.

2. Cartea lui Djilas este, într-un fel, rodul unei ţări care atunci chiar exista, dar astăzi nu. La începutul anilor 1960, când autorul traversa propriile crize fratricide în

relaţia cu regimul de la Belgrad, Iugoslavia lui Tito era o ţară cu o legendă din ce în ce mai pozitivă. Comunistă fără a fi stalinistă, de stânga şi totodată *nealiniată* în ochii multora, multietnică şi multiconfesională şi totuşi pacificată după război, autoritară în interior, dar cu porţile şi graniţele deschise spre exterior pentru propriii cetăţeni, slavofilă, dar favorabilă comerţului cu Occidentul ş.a.m.d., Iugoslavia părea a fi un tărâm paradoxal: mozaicul de succes al unei convergenţe între ce promitea mai bun comunismul şi parte din libertăţile occidentale. Ei bine, volumul lui Djilas prezintă, în parte, şi cronica începutului acestei ţări – o ţară care astăzi, cum lesne se poate observa privind harta, a dispărut din vecinătatea noastră.

3. Dar, în egală măsură, cartea lui Djilas vorbeşte despre o altă ţară care nu mai există (deşi umbra sa, mentală şi politică, încă mai bântuie prin regiune): Uniunea Sovietică. Desigur, ar fi fost de domeniul absurdului ca un comunist precum Djilas să fi putut vreo clipă bănui, în primăvara anului 1944, la momentul primei sale vizite, că uriaşa superputere pe care o vedea (re)născând din război nu va mai supravieţui, ca atare, următorilor 50 de ani. Colosul avea să se rupă sub propria greutate – iar Djilas, privindu-l pe Stalin, a fost unul dintre primii care au intuit acest lucru, temându-se însă să-l gândească măcar.

Dacă acceptăm ideile de mai sus, vom avea surpriza de a vedea, în cele ce urmează, uluitoarea paradă a unor detalii, oameni şi întâmplări pe care, în anii 1944 – 1948, doar câţiva iniţiaţi sau norocoşi le puteau vedea cu propriii ochi. Personaje precum comunistul bulgar Dimitrov (la apusul umil şi umilit al carierei), Tito şi floarea comunismului iugoslav sau incredibilii (fiecare în parte) sovietici Manuilski, Jukov, Jdanov, Beria, Molotov –

culminând cu Stalin însuşi, *deus ex machina* pentru tot ce se vorbeşte, se gândeşte sau se face în uriaşul spaţiu controlat de sovietici. Vom vedea ce însemna o vizită la Moscova în anii 1940 – o lungă aşteptare, de peste o lună, pentru ca apoi, pe negândite, o maşină cu însemne oculte să te ia şi să te lase în pragul biroului (modest) al lui Stalin. Vom vedea ce însemnau celebrele sale mese de noapte – la care, ca pe vremea ţarului Petru cel Mare, erau decise din două vorbe destinele a zeci şi sute de milioane de ruşi şi/sau europeni. Vom vedea câteva dintre maşinaţiunile propagandistice ale Kremlinului sau vom medita la prefigurarea unor probleme pe care azi, după şapte decenii, încă le găsim nerezolvate: pasivitatea ucrainenilor de a împărtăşi aceleaşi bucurii cu ruşii (!), concurenţa dintre sârbi şi albanezi în privinţa kosovarilor, divergenţele dintre sârbi şi bulgari în privinţa macedonenilor sau, pe alt plan, cam ce însemna „uniune vamală" în limbajul şi gândirea lui Stalin. În fine, deloc în treacăt, vom întâlni şi câteva paragrafe despre situaţia ingrată a României în primii ani ai comunizării: de la figura impenetrabilă a Anei Pauker şi până la colinele Iaşului, oraş în care vom vedea că nu toţi ofiţerii sovietici se simţeau bine, deşi într-un fel erau la ei acasă…

Scris acum 50 de ani despre o realitate de acum şapte decenii, acest volum al lui Djilas este, în opinia mea, una dintre cele mai valoroase mărturii directe ale unui om care s-a intersectat dramatic cu Istoria despre care ne vorbeşte. Cartea lui Djilas – cu subiectivismul său, inerent oricărei opere memorialistice – rămâne un popas intelectual obligatoriu pentru oricine doreşte să pătrundă mai adânc în universul lui Stalin şi să înţeleagă cum partidele comuniste din această zonă a Europei (şi din toată lumea, de fapt) nu au fost decât instrumente ale

hegemoniei sovietice. Pe de altă parte, acest volum este unul lămuritor într-o „durată mai lungă” a Istoriei: fără să vrea şi vorbindu-ne doar despre Stalin, Djilas ne lasă peste timp o mărturie despre istoria imperială a Rusiei de ieri şi de azi. Când le spunea că „Acest război (al Doilea Război Mondial) nu se poartă ca războaiele trecutului; cine ocupă un teritoriu îşi impune, de asemenea, propriul sistem social”, Stalin le prefigura comilitonilor şi comesenilor o teorie geopolitică în măsură să domine a doua jumătate a secolului trecut. Dar oare numai atât? Mă întreb pentru că am avut, iată, ocazia de a reciti cartea lui Djilas – şi de a scrie aceste rânduri – în contextul în care, de aproape un an, Rusia hărţuieşte armat pe unul dintre vecinii săi, până mai ieri stat-ffate, Ucraina. În condiţiile negocierilor de armistiţiu, mediate de occidentali, între Ucraina şi Rusia (prima rundă în septembrie 2014, iar ultima, la data la care scriu, în februarie 2015), acea frază a lui Stalin pare a reverbera în reînnoite ecouri; ca şi cum istoria Rusiei şi a acestui spaţiu ar face volte largi, valsuri în spirală şi rime neaşteptate.

Milovan Djilas a fost unul dintre oamenii care au crezut în visul frumos al unei lumi mai bune şi au suferit parte din consecinţele ce decurgeau din asemenea naivitate. Întâlnirile cu Stalin au fost preambulul trezirii şi ieşirii de sub vrajă. Rândurile sale erau adevărate atunci când au fost scrise şi rămân uluitor de actuale astăzi, când acea Rusie – altă dată a ţarilor, mai apoi a secretarilor generali şi, în zilele noastre, a altor oameni cu mână de fier – rămâne la fel de vulnerabilă în puterea ei de paradă şi totodată mereu puternică, în ciuda slăbiciunilor sale.

Dinspre Istorie către prezent, iată o carte care va face istorie pe mai departe.

Adrian Cioroianu în memoria lui Aneurin Bevan

Prefaţă

Stă în natura memoriei umane să se descotorosească de cele de prisos pentru a reţine doar ceea ce se dovedeşte mai important în lumina evenimentelor ulterioare. Iar asta este, în egală măsură, şi slăbiciunea ei. Având prejudecăţi, nu se poate opri să nu potrivească realităţile trecute la nevoile prezente şi la speranţele viitoare.

Conştient de asta, m-am străduit să prezint faptele pe cât posibil întocmai cum s-au petrecut. Chiar şi aşa, dacă din această carte nu lipsesc punctele mele de vedere de azi, acest fapt nu se petrece din rea-voinţă şi nici din pricina credinţei politice a vreunuia dintre protagonişti, ci mai degrabă din pricina naturii memoriei însăşi şi a efortului meu de a lumina întâlnirile trecute pe baza informaţiilor pe care le-am căpătat între timp.

Nu sunt multe în această carte pe care cititorul avizat să nu le cunoască deja din memoriile publicate sau din alte lucrări. Oricum, de vreme ce un eveniment devine mai de înţeles şi mai palpabil odată ce-l explici mai amănunţit, nuanţându-i perspectivele, am considerat că nu este cu totul fără folos să-mi spun şi eu versiunea. Cred că oamenii şi relaţiile umane sunt mai importante decât faptele seci, astfel că le-am dat mai multă atenţie primelor. Şi de va răzbate în această carte orice ar putea fi etichetat drept literatură, pasajele cu pricina ar trebui atribuite mai puţin stilului meu de exprimare şi mai degrabă dorinţei mele de a face mai atrăgător, clar şi adevărat subiectul cărţii.

Pe când lucram la autobiografia mea, prin 1955 sau 1956, mi-a venit ideea să consemnez separat, într-o altă lucrare, întâlnirile mele cu Stalin, pentru a fi publicate mai degrabă într-o carte de sine stătătoare. Oricum, am ajuns la închisoare şi nu mi-a fost la îndemână, pe vremea

detenţiei, să mă angajez la un asemenea efort literar, de vreme ce, chiar dacă paginile mele se refereau la trecut, nu aveau cum să nu interfereze cu relaţiile politice din prezent.

Doar după ce am fost eliberat din puşcărie, în ianuarie 1961, am revenit la mai vechea mea idee. Pentru a fi sigur, de astă dată, având în vedere condiţiile care se schimbaseră şi evoluţia propriei viziuni, a trebuit să abordez acest subiect dintr-o perspectivă ceva mai diferită. Pentru început, am acordat o mai mare atenţie dimensiunii psihologice, omeneşti a acestor evenimente istorice. Mai mult, povestirile despre Stalin sunt încă pline de contradicţii, iar imaginea sa este încă atât de vie, încât am considerat necesar să ofer la final, pe baza propriilor observaţii şi experienţe, concluziile mele în legătură cu această personalitate cu adevărat enigmatică.

Mai presus de orice, mă simt condus de necesitatea lăuntrică de a nu lăsa nespuse amănunte care le pot folosi celor care scriu istoria şi, în special, celor care luptă ca oamenii să fie mai liberi. Oricum, amândoi, cititorul şi cu mine, ar trebui să fim mulţumiţi dacă adevărul răzbate la suprafaţă, chiar dacă învăluit în pasiunile şi judecăţile mele. Pentru că trebuie să acceptăm că, indiferent cât de mult îl dezvăluim, adevărul despre oameni şi relaţiile omeneşti nu va putea fi niciodată altceva decât adevărul despre nişte oameni anume, oameni prinşi în miezul unui timp anume.

Belgrad, noiembrie 1961

Partea întâi ÎNCÂNTĂRI

Capitolul 1

Prima misiune militară străină acreditată la Comandamentul Suprem al Armatei de Eliberare Naţională şi la unităţile de partizani din Iugoslavia a fost cea

britanică. A fost paraşutată în luna mai 1943. Misiunea sovietică a ajuns nouă luni mai târziu, în februarie 1944.

Îndată după venirea Misiunii sovietice s-a pus problema trimiterii unei misiuni militare iugoslave la Moscova, mai cu seamă că o asemenea misiune fusese desemnată deja pentru Comandamentul britanic. La Comandamentul Suprem, adică printre membrii Comitetului Central al Partidului Comunist din Iugoslavia care lucrau în cartierul general la acea oră, creştea dorinţa fierbinte de a trimite o misiune la Moscova. Cred că Tito i-a vorbit despre aceasta şefului Misiunii sovietice, generalul Korneev. Oricum, este aproape sigur că problema cu pricina a fost lămurită printr-o telegramă adresată guvernului sovietic. Trimiterea unei misiuni la Moscova avea, pentru iugoslavi, multiple semnificaţii, iar misiunea în sine avea un caracter diferit şi un aproape cu totul alt scop decât cea desemnată pe lângă Comandamentul britanic.

După cum prea bine se ştie, Partidul Comunist din Iugoslavia a organizat partizanii şi mişcarea de insurgenţă din Iugoslavia împotriva forţelor de ocupaţie germane şi italiene şi a colaboratorilor lor interni. În timp ce-şi rezolva problemele naţionale printr-un război din cale-afară de nemilos, a continuat să se considere un membru al mişcării comuniste mondiale, indisolubil legat de Uniunea Sovietică – „patria socialismului”. De-a lungul întregului război, cel mai important organ al partidului, Biroul Politic, mult mai cunoscut publicului sub forma abreviată de Politburo, a reuşit să ţină legătura cu Moscova prin radio. Strict vorbind, legătura era cu Internaţionala Comunistă – Comintern –, dar în acelaşi timp presupunea deopotrivă un contact cu guvernul sovietic.

Condiţiile speciale impuse de război şi de

supravieţuirea mişcării revoluţionare duseseră deja, în câteva ocazii, la neînţelegeri cu Moscova. Printre cele mai semnificative am s-o menţionez pe următoarea.

Moscova nu a reuşit să înţeleagă niciodată pe deplin realităţile revoluţiei din Iugoslavia, adică faptul că în Iugoslavia, în paralel cu rezistenţa în faţa forţelor de ocupaţie, se desfăşura o revoluţie internă. Baza acestei neînţelegeri era teama guvernului sovietic că Aliaţii occidentali, în principal Marea Britanie, ar putea să considere că Moscova profită de nenorocirile produse de război în ţările ocupate pentru a răspândi revoluţia şi influenţa comunistă. Ca în cazul multor alte noi fenomene, lupta comuniştilor iugoslavi nu era în acord cu punctele de vedere negociate şi cu interesele de nediscutat ale guvernului şi statului sovietic.

Moscova nu înţelegea nici particularităţile războiului din Iugoslavia. Nu conta imboldul dat de lupta iugoslavilor armatei, care se bătea pentru a proteja poporul sovietic de invazia germanilor nazişti, şi deopotrivă cercurilor oficiale sovietice, acestea din urmă ridiculizându-le efortul, fie şi prin simpla comparaţie cu propriii partizani şi cu metodele acestora de luptă. Partizanii din Uniunea Sovietică erau o forţă auxiliară mai degrabă neimportantă a Armatei Roşii şi nu s-au transformat niciodată în armată regulată. Din pricina propriei experienţe, liderii sovietici nu puteau înţelege că partizanii iugoslavi erau capabili să devină armată regulată şi guvern şi că vor ajunge să aibă o identitate şi interese care vor diferi de cele sovietice – pe scurt, propriul model de existenţă.

În această privinţă, un incident mi se pare peste măsură de semnificativ, poate chiar decisiv: pe parcursul ofensivei a patra, cum a fost numită, în martie 1943, au avut loc negocieri între Comandamentul Suprem şi

comandanţii germani. Pretextul dialogului era un schimb de prizonieri, însă în esenţă negocierile îşi propuneau să-i determine pe nemţi să accepte că partizanii erau şi ei combatanţi astfel ca omorârea celor răniţi sau luaţi ostatici de o parte şi de alta să înceteze. Această negociere se petrecea într-o perioadă în care Comandamentul Suprem, grosul armatei revoluţionare şi mii dintre răniţii noştri se aflau în pericol de moarte şi aveam nevoie de orice ajutor posibil. Moscova ar fi trebuit informată de toate acestea, dar ştiam prea bine – Tito întrucât cunoştea Moscova, Rankovic mai degrabă instinctiv – că era mai bine să nu spunem chiar totul sovieticilor. Moscova ştia pur şi simplu că negociam cu germanii preluarea răniţilor. Oricum, cei de la Moscova nici măcar nu au încercat să se pună în situaţia noastră, ci ne priveau cu suspiciune – în ciuda râurilor de sânge pe care le vărsasem deja – şi ne-au răspuns pe un ton foarte aspru. îmi amintesc – ne aflam într-o moară de pe râul Rama, în ajunul bătăliei de pe Neretva, în februarie 1943 – cum a reacţionat Tito la toate acestea: „Întâia noastră datorie este să avem grijă de armata şi oamenii noştri”.

A fost prima dată când cineva din Comitetul Central vorbea pe faţă despre faptul că interesele noastre erau diferite de cele ale Moscovei. A fost, de asemenea, prima dată când mi-am dat seama, independent de spusele lui Tito, dar nu fără legătură cu acestea, că deosebirea era esenţială dacă voiam să supravieţuim acestei lupte pe viaţă şi pe moarte între lumi adverse.

Un alt exemplu datează din 29 noiembrie 1943. La Jajce, unde a avut loc a doua sesiune a Consiliului Antifascist, au fost adoptate rezoluţii care duceau, de fapt, la legalizarea unei noi ordini sociale şi politice în Iugoslavia. Tot atunci s-a format un Comitet Naţional care

să acţioneze ca un guvern provizoriu al Iugoslaviei. În timpul discuţiilor pe marginea acestor rezoluţii în întrunirile

Comitetului Central al Partidului Comunist, s-a adoptat hotărârea ca Moscova să nu fie informată decât după încheierea lucrărilor. Ştiam din relaţiile de până atunci cu Moscova şi din propaganda sa că nu ne-ar putea înţelege. Şi adevărul este că reacţia Moscovei la aceste rezoluţii a fost negativă până într-atât încât unele fragmente nici nu au fost transmise de postul de radio *Iugoslavia Liberă*, care avea sediul în Uniunea Sovietică şi susţinea mişcarea de rezistenţă din Iugoslavia. Astfel, guvernul sovietic nu a reuşit să priceapă cel mai important document al revoluţiei iugoslave, cel care a transformat această revoluţie într-o nouă ordine şi a propulsat-o pe scena internaţională. Doar când a devenit clar că Occidentul priveşte cu înţelegere rezoluţiile de la Jajce, Moscova a catadicsit să-şi schimbe poziţia şi să accepte realitatea.

Totuşi, comuniştii iugoslavi, în ciuda întregii amărăciuni provocate de experienţe ale căror semnificaţii nu le vor pricepe decât după ruptura de Moscova în 1948 şi în ciuda faptului că principiile după care se călăuzeau erau diferite, se considerau legaţi ideologic de Moscova, fiind adepţii ei cei mai fideli. Deşi comuniştii iugoslavi erau separaţi ireconciliabil şi în întregime de Moscova prin realităţi revoluţionare vitale şi nu numai, ei considerau tocmai aceste realităţi, în special propriile succese revoluţionare, drept dovada legăturilor cu Moscova şi cu programele ideologice emanate de acolo. Pentru iugoslavi, Moscova nu era numai un nucleu politic şi spiritual, ci şi materializarea unui ideal abstract – „societatea fără clase” – ceea ce făcea ca sacrificiul şi suferinţa lor să devină

uşoare şi plăcute pe de o parte şi pe de alta dădea sens existenţei în propriii ochi.

Partidul Comunist din Iugoslavia nu era doar la fel de unificat ideologic ca şi cel sovietic, dar încrederea în conducerea sovietică era unul dintre elementele esenţiale ale dezvoltării şi activităţii sale. Stalin reprezenta nu doar incontestabilul conducător de geniu, ci şi încarnarea deplină a ideii şi visului despre o nouă societate. Această idolatrizare a personalităţii lui Stalin, ca şi adularea a cam tot ce avea legătură cu Uniunea Sovietică au căpătat forme şi proporţii iraţionale. Toate acţiunile guvernului sovietic – de pildă, atacarea Finlandei – şi fiecare trăsătură negativă a Uniunii Sovietice – de pildă procesele şi epurările – erau apărate şi justificate. Ceea ce era şi mai ciudat, comuniştii au reuşit să se convingă de corectitudinea şi oportunitatea unor asemenea acţiuni şi să-şi cenzureze faptele neplăcute din propria minte.

Printre noi, comuniştii, erau unii care aveau un simţ estetic dezvoltat şi o considerabilă cunoaştere a literaturii şi filosofiei şi, cu toate acestea, trăncăneau entuziasmaţi nu doar despre punctele de vedere ale lui Stalin, ci şi despre modul „perfect” în care erau formulate acestea. Eu însumi m-am referit nu o dată în discuţiile purtate la claritatea de cristal a stilului său, la logica sa pătrunzătoare şi la comentariile sale competente, ca şi cum ar fi fost expresia celei mai înălţătoare înţelepciuni. Dar nu mi-ar fi fost greu, nici chiar pe vremea aceea, să observ că alţi autori de aceeaşi teapă avea un stil lipsit de culoare, anemic, un amestec pur de jurnalism vulgar şi versete biblice. Uneori, idolatria atingea proporţii ridicole: credeam cu sinceritate că războiul se va termina în 1942, pentru că aşa spusese Stalin, iar când acest lucru nu s-a întâmplat, profeţia a fost uitată, fără ca profetul să piardă

ceva din supraputerile sale. De fapt, ce s-a întâmplat cu comuniştii iugoslavi este ce li s-a întâmplat tuturor celor care, de-a lungul întregii istorii umane, şi-au subordonat destinul lor individual şi pe cel al omenirii unei singure idei: fără să-şi dea seama, ei descriau Uniunea Sovietică şi pe Stalin în termenii ceruţi de lupta lor şi de justificarea acesteia.

Tocmai de aceea, Misiunea militară iugoslavă s-a dus la Moscova, pe de o parte, cu o imagine idealizată a guvernului şi Uniunii Sovietice şi, pe de alta, cu trebuinţele sale practice. La o primă vedere, semăna cu misiunea trimisă la Comandamentul britanic, dar prin compoziţie şi concepţie, era, de fapt, o interfaţă neoficială cu o conducere politică având aceleaşi viziuni şi idealuri. Mai simplu spus: misiunea trebuia să aibă nu doar un caracter militar, ci şi unul de partid.

Capitolul 2

Astfel că, nu din întâmplare, Tito m-a desemnat, alături de generalul Velemir Terzic, să fac parte din misiune, în calitate de membru important al partidului. (Eram deja de câţiva ani membru al nucleului de bază al partidului.). Ceilalţi membri ai misiunii fuseseră selectaţi şi ei pentru că ocupau poziţii importante în partid sau în armată, printre ei aflându-se şi un expert în finanţe. Din misiune făcea parte şi fizicianul atomist Pavle Savic, pe care trebuia să-l ajutăm să-şi poată continua cercetările ştiinţifice la Moscova. Se mai afla, de asemenea, printre noi Antun Augustinele, sculptor căruia i se acorda astfel un răgaz să uite de ororile războiului pentru a-şi putea vedea de arta sa. Eram, desigur, îmbrăcaţi cu toţii în uniforme. Eu aveam rangul de general. Cred că fusesem selectat în parte pentru că ştiam bine limba rusă, pe care o învăţasem în închisoare, în anii dinaintea războiului, şi, în parte,

pentru că nu mai fusesem niciodată în Uniunea Sovietică şi nu aveam la dosar nicio tinichea sectară sau deviaţionistă. Nici ceilalţi membri ai misiunii nu mai fuseseră în Uniunea Sovietică, dar niciunul dintre ei nu se prea descurca în rusă.

Era începutul lunii martie 1944.

Au trecut câteva zile până s-au adunat membrii Misiunii şi s-au făcut pregătirile de plecare. Uniformele noastre erau vechi şi pestriţe şi, de vreme ce nu se găsea stofa, cele noi erau făcute din uniformele ofiţerilor italieni capturaţi. Trebuia, de asemenea, să ne pregătim paşapoartele pentru a trece de zonele controlate de britanici şi americani, astfel că acestea au fost tipărite în grabă. Erau primele paşapoarte ale noului stat iugoslav şi aveau semnătura lui Tito.

Ne-a venit în gând, aproape de la sine, să-i ducem nişte daruri lui Stalin. Dar ce şi de unde? Comandamentul Suprem avea sediul pe atunci la Drvar, în Bosnia. Prin împrejurimi nu se găseau decât cătune mohorâte şi orăşele părăsite de locuitori şi vandalizate. Oricum, am găsit o soluţie: să-i facem cadou lui Stalin una dintre puştile confecţionate în fabrica partizanilor din Uzice, în 1941. Era un adevărat noroc să găseşti una. Apoi începură să sosească diferite cadouri de prin cătune: traiste, prosoape, haine şi încălţări ţărăneşti. Le-am ales pe cele mai bune dintre ele – sandale din piele netăbăcită şi alte lucruri sărmane şi primitive. Tocmai pentru că arătau astfel am decis că trebuie să i le ducem, ca semn al bunăvoinţei oamenilor de rând.

Misiunea îşi propusese să obţină sprijinul sovietic pentru Armata de Eliberare Naţională din Iugoslavia.

Cu această ocazie, Tito ne însărcină să obţinem, fie cu ajutorul guvernului sovietic, fie prin alte canale,

ajutorul UNRRA[1] pentru regiunile eliberate ale Iugoslaviei. Trebuia să cerem guvernului sovietic un împrumut de două sute de mii de dolari pentru a acoperi costurile misiunilor noastre din vest. Tito a subliniat faptul că trebuie să le promitem sovieticilor că, după ce ţara întreagă se va elibera, vom restitui banii, precum şi ajutoarele în arme şi medicamente. De asemenea, misiunea trebuia să ducă la Moscova arhivele Comandamentului Suprem şi ale Comitetului Central al Partidului Comunist.

Mai presus de toate, trebuia să aflăm dacă guvernul sovietic recunoaşte Comitetul Naţional de Eliberare drept guvernul legal de tranziţie al ţării şi, de asemenea, dacă e dispus să-i influenţeze pe Aliaţii occidentali în această direcţie. Misiunea urma să ţină legătura cu Comandamentul Suprem prin Misiunea sovietică şi putea folosi, de asemenea, vechiul canal de comunicaţii al Cominternului.

În afara acestor obiective ale misiunii, când ne-am luat rămas-bun, Tito mă însărcină să aflu de la Dimitrov sau de la Stalin, în cazul în care voi putea ajunge la el, dacă exista vreo nemulţumire în legătură cu activitatea partidului nostru. Această dispoziţie a lui Tito era pur oficială – să atragă atenţia cât de disciplinaţi eram în relaţia noastră cu Moscova – pentru că el era absolut convins că Partidul Comunist din Iugoslavia trecuse testul cu brio ca nimeni altul. Au fost, de asemenea, unele discuţii despre emigranţii iugoslavi (comuniştii care plecaseră în URSS înainte de război). Tito era de părere că nu trebuie să începem să ne batem în acuzaţii cu aceşti

1 United Nations Relief and Rehabilitation Administration, agenţie umanitară înfiinţată în 1943. Era dominată de Statele Unite ale Americii, dar reprezenta alte 44 de state. A devenit parte a Naţiunilor Unite în 1945, dar şi-a încetat activitatea în 1947 (n. trad.).

emigranţi, în special dacă aceştia au legături cu agenţiile sau oficialităţile sovietice. Cu acel prilej, Tito accentuă asupra faptului că trebuie să mă păzesc de secretare, pentru că erau de toate felurile, iar eu am interpretat acest avertisment în sensul că nu trebuia doar să fim cu ochii-n patru la tradiţionala moralitate a partidului, dar şi să evităm orice ar putea pune în pericol reputaţia şi onoarea partidului şi a comuniştilor iugoslavi.

Fremătam din întreaga fiinţă, anticipând în extaz iminenta întâlnire cu Uniunea Sovietică, tărâmul care, primul în istorie – credeam eu, cu o credinţă mai presus de fire –, a dat înţeles visurilor vizionarilor, îndârjirii luptătorilor şi suferinţei martirilor, pentru că eu însumi mă chinuisem şi suferisem tot felul de torturi în închisoare, şi eu urâsem, şi eu vărsasem sânge omenesc fără a-l cruţa nici pe cel al fraţilor mei.

Pe de altă parte, eram şi nefericit la gândul că-mi lăsam tovarăşii în mijlocul luptei şi patria într-o luptă pe viaţă şi pe moarte, transformată în întregime într-un vast câmp de bătălie şi într-o ruină fumegândă.

Despărţirea de la plecarea în misiunea sovietică a fost şi mai afectuoasă ca de obicei. Mi-am îmbrăţişat tovarăşii, care erau la fel de emoţionaţi ca mine, apoi ne-am îndreptat către aeroportul improvizat lângă Bosański Petrovac. Am petrecut toată ziua acolo, inspectând aeroportul şi conversând cu personalul acestuia, care căpătase deja aerul şi obiceiurile unei echipe profesioniste şi rutinate, şi cu ţăranii care se obişnuiseră deja cu noul regim şi cu gândul că victoria acestuia era inevitabilă.

Avioanele britanice aterizau aici noaptea, până nu demult, dar nu în număr mare, cel mult două-trei curse pe noapte. Transportau răniţii şi pasagerii ocazionali şi făceau aprovizionarea, cel mai adesea cu medicamente. Nu cu

mult înainte, un avion adusese un jeep – cadou al Comandamentului britanic pentru Tito. Pe acelaşi aeroport, cu o lună mai devreme, la amiază, aterizase misiunea militară sovietică cu un avion pe schiuri. Având în vedere terenul şi alte circumstanţe, isprava cu pricina era chiar o mare ispravă. Era, de asemenea, o paradă nemaivăzută, având în vedere escorta destul de impresionantă de avioane de luptă britanice.

Manevrele făcute la decolarea avionului meu mi s-au părut nişte performanţe nemaivăzute – avionul trebuia să zboare la mică înălţime peste nişte stânci ascuţite, să aterizeze pe un strat subţire şi neregulat de gheaţă pentru ca apoi să-şi ia zborul din nou.

Cât de tristă şi întunecoasă era ţara mea! Munţii erau peticiţi cu zăpadă şi sfâşiaţi de crevase neguroase, în vreme ce văile erau înghiţite de beznă, fără vreo pâlpâire de lumină înspre mare şi peste aceasta. Acolo jos se purta un război mai teribil ca oricare altul de până atunci, pe un pământ obişnuit cu tropăitul şi răsuflarea grea a războiului şi revoltei. Un popor încleştat de gâtul invadatorului, în vreme ce fraţii se măcelăreau unii pe alţii într-o luptă şi mai încrâncenată. Când va răsări din nou soarele peste cătunele şi oraşele ţării mele? Va scoate el la lumină bucurie şi pace sufletească după atâta ură şi moarte?

Prima noastră oprire a fost la Bari, în Italia, unde se afla o mare bază a partizanilor iugoslavi – spitale şi depozite, alimente şi echipament. De acolo am zburat către Tunisia. Trebuia să facem un ocol din cauza bazelor germane din Creta şi Grecia. Am făcut o oprire în Malta, ca oaspeţi ai comandantului britanic, şi am ajuns în Tobruk în acea noapte, la timp pentru a vedea cum întreg cerul este lins de limbile unui foc neguros care se ridica din deşertul arămiu de dedesubt.

În ziua următoare am ajuns la Cairo. Britanicii ne-au găzduit discret într-un hotel şi ne-au pus o maşină la dispoziţie. Comercianţii şi ajutorul nostru ne-au luat drept ruşi datorită stelelor cu cinci colţuri de pe chipiele noastre, dar m-a umplut de bucurie să văd că, odată ce pomeneam în treacăt de faptul că suntem iugoslavi sau rosteam numele lui Tito, ei ştiau de lupta noastră, într-un magazin am fost întâmpinaţi în limba noastră cu nişte măscări spuse drept salut, vorbe pe care vânzătoarea le învăţase candidă de la ofiţerii emigranţi. Un grup de asemenea ofiţeri, mistuiţi de dorinţa de a lupta şi de dorul după ţara lor suferindă, s-au declarat susţinători ai lui Tito.

Aflând că şeful UNRRA, Lehman, se afla în Cairo, i-am cerut ministrului sovietic să mă ia cu el pentru a-i putea prezenta cererile noastre. Americanul m-a primit fără întârziere, dar cu răceală, spunând că solicitările noastre vor fi discutate la următoarea întrunire UNRRA şi că UNRRA nu tratează, din principiu, decât cu guverne legitime.

Concepţia mea primitivă şi dogmatică asupra capitalismului occidental ca inamic ireconciliabil al oricărui progres şi al celor mici şi oprimaţi şi-a găsit justificarea în chiar această primă întâlnire cu reprezentanţii acestuia: am observat că domnul Lehman ne-a primit stând pe scaun, pentru că avea piciorul în ghips şi era preocupat de acesta şi de căldură, ceea ce, în mod greşit, am interpretat drept plictiseală cauzată de vizita noastră, în vreme ce translatorul său de rusă, un uriaş cu părul în toate direcţiile şi trăsături grosolane, era după părerea mea, imaginea vie a unuia dintre bandiţii din filmele cu cowboy. Cu toate acestea, nu aveam de ce să fiu nemulţumit de vizita noastră la îndatoritorul domn Lehman: cererea noastră a fost primită şi ni se promitea că

va fi discutată.

Am profitat de şederea noastră de trei zile în Cairo pentru a vizita locurile istorice şi, pentru că primul şef al Misiunii britanice în Iugoslavia, maiorul Deakin, se afla şi el în oraş, am fost invitaţii lui la un dineu neoficial.

Din Cairo am plecat la baza britanică din Habbaniya, în apropierea Bagdadului. Comandamentul britanic a refuzat să ne ducă la Bagdad cu maşina, invocând faptul că drumul nu este întru totul sigur, ceea ce noi am interpretat drept un fel de a ascunde terorismul lor colonial, pe care-l consideram nu mai puţin dur decât ocupaţia germană a ţării noastre. În schimb, britanicii ne-au invitat la un eveniment sportiv organizat de militarii din bază. Am participat, ocupând locuri privilegiate lângă comandantul misiunii. Păream caraghioşi, chiar şi în propriii ochi, strânşi în centuri şi cu nasturii până la mărul lui Adam.

Eram întovărăşiţi de un maior, un domn în vârstă vesel şi cumsecade, care se tot scuza pentru cunoştinţele sale precare de rusă – învăţase o brumă în timpul revoluţiei, când britanicii interveniseră în Arhanghelsk. Era încântat de ruşi (delegaţiile lor se opriseră, de asemenea, la Habbaniya), nu pentru sistemul lor social, ci pentru simplitatea lor şi, mai presus de orice, pentru priceperea lor de a arunca pe gât uriaşe pahare de votcă sau whisky dintr-o singură înghiţitură „pentru Stalin, pentru Churchill!”

Maiorul vorbea calm, nu fără mândrie, despre luptele cu localnicii incitaţi de agenţii germani şi adevărul este că barăcile erau ciuruite de gloanţe. Cu felul nostru doctrinar de a interpreta lumea, nu puteam înţelege cum de este posibil, şi cu atât mai puţin raţional, să-ţi sacrifici viaţa pentru „imperialism” – pentru că aceasta era viziunea noastră asupra implicării Occidentului în război dar în

sinea noastră ne minunam de eroismul şi îndrăzneala britanicilor, care se aventurau tot mai departe, triumfând în izolatele şi toridele pustietăţi asiatice, atât de puţini totuşi ca număr şi fără speranţă să primească întăriri. Deşi nu eram în stare pe atunci să trag de aici concluzii de mai largă amploare, toate acestea m-au ajutat să înţeleg mai târziu că nu exista un singur ideal şi că pe acest pământ se află nenumărate sisteme umane inter-relaţionate.

Nu aveam încredere în britanici şi eram rezervaţi faţă de ei. Temerile noastre erau alimentate, în special, de noţiunile noastre primitive referitoare la serviciul lor de spionaj – Intelligence Service. Atitudinea noastră era un amalgam de clişee doctrinare, influenţe ale literaturii de senzaţie, şi ameţeala pe care o simt nişte novici abia ieşiţi în lumea mare.

Cu siguranţă că temerile nu ar mai fi fost atât de mari dacă n-ar fi fost sacii plini cu arhivele Comandamentului Suprem, pentru că acolo se aflau şi telegramele schimbate între noi şi Comintern. Ne-a stârnit bănuiala, de asemenea, faptul că peste tot autorităţile britanice nu au dat mai multă importanţă acestor saci decât dacă ar fi conţinut pantofi sau conserve. Pentru a fi sigur, i-am ţinut mereu aproape pe tot parcursul călătoriei şi am evitat să stau singur peste noapte, astfel că Marko a dormit cu mine. Era din Muntenegru şi intrase în partid înainte de război, un om simplu, dar tocmai de aceea, curajos şi devotat.

S-a întâmplat ca într-o noapte la Habbaniya cineva să deschidă fără zgomot uşa camerei mele. M-am trezit, chiar dacă uşa nu a scârţâit defel. Am descoperit conturul unui localnic în lumina lunii şi, prins ca un peşte în plasa împotriva ţânţarilor, am ţipat şi am înşfăcat pistolul de sub pernă. Marko a sărit ca ars (dormea complet echipat), dar

străinul a dispărut. Cel mai probabil, localnicul se rătăcise sau nu voia decât să fure ceva. Însă această apariţie nesemnificativă a fost suficientă pentru a vedea în incident braţul lung al spionajului britanic, iar vigilenţa noastră deja încordată a crescut şi mai mult. Am fost fericiţi când, ziua următoare, britanicii ne-au pus la dispoziţie un avion să plecăm la Teheran.

Teheranul, pe care l-am bătut cu pasul, de la Comandamentul Sovietic la Ambasada Sovietică, era deja o bucată de URSS. Ofiţerii sovieticii ne întâmpinară cu o cordialitate relaxată, în care ospitalitatea tradiţională rusească se amesteca deopotrivă cu solidaritatea luptătorilor pentru acelaşi ideal, chiar dacă în două zone diferite ale lumii. În Ambasada Sovietică am văzut masa rotundă la care s-a stat în timpul Conferinţei de la Teheran[2] şi, de asemenea, camera de la etaj unde a dormit

Roosevelt. Nu mai era nimeni acolo şi toate lucrurile erau aşa cum le lăsase el.

În cele din urmă, un avion sovietic ne-a dus în Uniunea Sovietică – împlinindu-ni-se astfel visurile şi speranţele. Cu cât străbăteam mai mult din imensitatea aceea verde-cenuşie, cu atât eram mai cuprins de o nouă şi până atunci greu de anticipat emoţie. Era de parcă m-aş fi reîntors la patria dintru începuturi, numai mie cunoscută.

Eram străin de orice sentiment panslavist şi nici nu vedeam la acea vreme în ideile panslaviste ale Moscovei decât o strategie de a mobiliza forţele conservatoare împotriva invaziei germane. Dar emoţia care mă străbătea era o stare cu totul diferită, mai profundă, depăşind

2 întâlnire între Winston Churchill, F.D. Roosevelt şi I.V. Stalin (28 nov.-l dec. 1943), în care s-a discutat necesitatea ca Aliaţii occidentali să deschidă un al doilea front şi s-au luat decizii pentru perioada de după război (n. trad.).

graniţele adeziunii mele comuniste. Mi-am reamintit ca prin ceaţă cum, vreme de trei veacuri, profeţii şi luptătorii, demnitarii şi suveranii iugoslavi – în special acei nefericiţi prinţi-episcopi din mult încercatul Muntenegru – au făcut pelerinaje în Rusia, unde căutau înţelegere şi izbăvire. Nu călcam şi eu pe cărarea bătătorită de ei? Şi nu aici se găsea patria strămoşilor noştri, pe care o neştiută avalanşă i-a aruncat în Balcanii bătuţi de urgii? Rusia nu i-a înţeles nicicând pe slavii din sud şi cu atât mai puţin aspiraţiile lor. Eram convins că asta s-a petrecut pentru că Rusia era ţaristă şi feudală. Mult mai profundă însă era credinţa mea că, până la urmă, toate motivele de neînţelegere socială sau de alt fel dintre Moscova şi alte popoare dispăruseră. Pe atunci consideram că aceasta era întruparea înfrăţirii universale. Dar, de asemenea, vedeam în ea şi legătura mea personală cu fiinţa unei comunităţi slave preistorice. Nu era aceasta patria înaintaşilor mei, dar şi a luptătorilor care-şi dădeau viaţa pentru înfrăţirea finală a umanităţii şi pentru înstăpânirea finală a omului asupra naturii?

M-am topit în undele nesfârşite ale Volgăi şi în infinitele stepe cenuşii şi mi-am simţit eul primordial umplându-se cu până atunci necunoscute dorinţe interioare. îmi venea să sărut ţărâna Rusiei, pământul sovietic pe care mergeam, şi aş fi făcut-o dacă nu ar fi părut un gest religios sau, mai mult, teatral.

La Baku am întâlnit un general comandant, un gigant taciturn înăsprit de viaţa de cazarmă, de război şi de serviciul militar – încarnare a marelui război şi a unei mari ţări opunându-se unei invazii distrugătoare. În cordialitatea sa aspră, era perplex văzând cumpătarea noastră timidă: „Ce oameni sunt ăştia? Nu beau, nu mănâncă! Noi, ruşii, mâncăm bine, bem şi mai bine şi ne luptăm cel mai bine!”

Moscova era posomorâtă, sumbră şi înţesată, în mod surprinzător, de clădiri scunde. Dar ce importanţă avea asta faţă de primirea pe care ne-au organizat-o? Onoruri acordate rangului şi unei prietenii care erau restrânse, cu bună ştiinţă, din pricina caracterului comunist al luptei noastre. Ce s-ar fi putut compara cu grandoarea războiului care credeam noi că urma să fie ultima judecată a umanităţii, fiind în joc viaţa şi destinul nostru? Nu era oare totul cenuşiu şi fără sens în afară de realitatea prezentă chiar acolo, în ţara sovietică, de fapt, o ţară care era deopotrivă a noastră şi a omenirii, transformată dintr-un tărâm de coşmar în prezentul liniştit şi fericit?

Capitolul 3

Ne-au încartiruit la sediul Armatei Roşii, Ts DKA, un fel de hotel pentru ofiţerii sovietici. Mâncarea şi tot restul erau excelente. Ne-au pus la dispoziţie o maşină condusă de un şofer pe nume Panov, bărbat destul de înaintat în vârstă, simplu şi cumva umil, dar gândind cu capul lui. Mai aveam şi un ofiţer de legătură, căpitanul Kozovski, un flăcău tânăr şi foarte chipeş, care era mândru de originile sale căzăceşti, cu atât mai mult cu cât în acest război cazacii îşi spălaseră multe dintre trecutele păcate contrarevoluţionare. Mulţumită lui eram siguri, la orice oră, că obţinem bilete la teatru, cinema sau orice altceva ne trecea prin cap.

Însă nu reuşisem să avem contacte serioase cu personajele importante din conducerea Uniunii Sovietice, deşi cerusem să fiu primit de V.M. Molotov, pe atunci comisar pentru afaceri externe, şi, dacă era posibil, de I.V. Stalin, secretar-general al Comitetului Central al partidului şi comandant suprem al forţelor armate. Până în acel moment, toate manevrele de culise făcute pentru a ne prezenta cererile şi a vorbi despre cele necesare au fost

zadarnice.

Mai presus de orice, nu ne puteam aştepta la ajutor de la Ambasada Iugoslaviei, care era încă regalistă, în ciuda faptului că ambasadorul Simic şi mica sa echipă se declaraseră de partea mareşalului Tito. Deşi se bucurau de onoruri oficiale, erau, de fapt, mai nesemnificativi şi, prin urmare, mai lipsiţi de influenţă ca noi.

Nici prin emigranţii din Partidul Comunist din Iugoslavia nu puteam face nimic. Nici nu mai erau mulţi – decimaţi cum fuseseră de epurări. Cel mai important dintre ei era Veljko Vlahovic. Eram de-o vârstă, amândoi revoluţionari provenind din mişcarea studenţească a Universităţii din Belgrad declanşată împotriva dictaturii regelui Alexandru. Era veteran al Războiului Civil din Spania, în vreme ce eu veneam dintr-un război şi mai teribil. Era integru, foarte educat, inteligent, fiind cu toate acestea un om extrem de disciplinat, care nu-şi lua libertăţi de gândire. Conducea postul de radio *Iugoslavia Liberă*, cooperarea sa era valoroasă, dar legăturile sale nu treceau dincolo de Gheorghi Dimitrov, care, de când fusese dizolvat Cominternul, împărţea cu D.Z. Manuilski conducerea Comitetului Central sovietic pentru partidele comuniste străine. Am fost bine trataţi şi primiţi cu amabilitate, dar nu am putut face niciun pas înainte în legătură cu problemele pentru care veniserăm şi de a căror rezolvare eram preocupaţi. Ca să respect adevărul, trebuie să subliniez din nou că, în afară de asta, am fost primiţi cu o cordialitate şi o consideraţie extraordinare. Abia la o lună de la sosirea noastră, Stalin şi Molotov ne-au primit pe generalul Terzic şi pe mine, iar această informaţie a fost publicată şi în presă, cum că toate uşile greoaiei administraţii sovietice şi ale înălţimilor rarefiate ale societăţii sovietice se deschiseseră în mod miraculos în

calea noastră.

Comitetul Panslavist creat în acel an a fost primul care a organizat banchete şi recepţii pentru noi. Nu trebuia să fii comunist ca să-ţi dai seama nu doar de artificialitatea, ci şi de lipsa de viitor a acestei instituţii. Activitatea sa era centrată pe relaţii publice şi propagandă şi chiar în aceste domenii avea limite evidente. Pe de altă parte, obiectivele sale nu erau defel clare. Comitetul era compus aproape în întregime din comunişti din ţările slave – emigraţi la Moscova, unde erau de fapt străini ideii de reciprocitate panslavistă. Şi-au dat seama cu toţii în mod tacit că ideea era să readucă la viaţă ceva care ieşise de multă vreme din uz, o formă de tranziţie care-şi propunea să atragă sprijin pentru Rusia comunistă sau, cel puţin, să paralizeze curentele panslaviste antisovietice.

Însăşi structura de conducere a Comitetului era nesemnificativă. Preşedintele lui, generalul Gundorov, îmbătrânit (din toate punctele de vedere) înainte de vreme şi cu ochelari de cal, nu era un om cu care să poţi vorbi echilibrat despre modalitatea în care se poate ajunge la o solidaritate a ţărilor slave. Mai degrabă secretarul

Comitetului, Mocialov, era o persoană cu mai multă autoritate, pur şi simplu în virtutea faptului că era mai apropiat de agenţiile secrete sovietice – relaţie pe care o disimula cu stângăcie prin comportamentul său extravagant. Amândoi, Gundorov şi Mocialov, erau ofiţeri ai Armatei Roşii, inapţi pentru front. Puteai simţi în felul lor de a fi tristeţea reprimată a oamenilor puşi la corvezi pe care le consideră sub nivelul lor. Doar secretara lor, Nazareva, o femeie cu strungăreaţă şi excesiv de linguşitoare, avea ceva ce semăna cu dragostea pentru slavii suferinzi, deşi activităţile ei, de asemenea, după cum am aflat ulterior în Iugoslavia, erau şi ele controlate de

serviciile secrete sovietice.

La sediul Comitetului Panslavist se putea mânca bine, se putea bea şi mai bine şi cel mai adesea se putea trăncăni. Se rosteau lungi şi găunoase toasturi, nu mult diferite între ele şi, cu siguranţă, nu la fel de frumoase ca acelea din vremurile ţariste. Am fost şocat, de-a dreptul, de absenţa oricărei urme de prospeţime în ideile panslaviste vehiculate acolo. La fel era şi clădirea Comitetului – o imitaţie de baroc sau ceva de genul ăsta în mijlocul unui oraş modern.

Comitetul era rezultatul unei politici de tranziţie, superficiale şi nu completamente altruiste. Oricum, pentru a fi corect înţeles de cei care mă citesc, trebuie să spun că, deşi toate acestea mi-erau clare încă de pe atunci, departe de mine să le privesc cu oroare sau uimire. Faptul că acel Comitet Panslavist era, fără doar şi poate, instrumentul prin care guvernul sovietic voia să influenţeze elementele slave conservatoare din afara Uniunii Sovietice şi că persoanele care conduceau Comitetul erau nu doar dependente, ci şi conectate cu agenţiile secrete şi publice guvernamentale – toate acestea nu mă tulburau câtuşi de puţin. Eram deranjat doar de neputinţa şi superficialitatea Comitetului şi, mai presus de toate, de faptul că nu-mi putea deschide calea către guvernul sovietic şi către o rezolvare a necesităţilor poporului iugoslav. Pentru că şi în mintea mea, ca în a oricărui alt comunist, fusese insuflată ideea şi eram convins că nu putea exista vreun opoziţie între Uniunea Sovietică şi alţii, mai ales dacă era vorba despre un partid revoluţionar şi marxist, cum era, fără doar şi poate, Partidul Comunist din Iugoslavia. Şi, cu toate că acel Comitet Panslavist îmi părea prea învechit şi nepotrivit, prin urmare, unor obiective comuniste, consideram totuşi că ar putea fi o instituţie acceptabilă, cu

atât mai mult cu cât autorităţile sovietice insistau asupra acestui lucru. În ceea ce priveşte legăturile conducătorilor săi cu agenţiile de securitate, nu fusesem obişnuit să văd în acestea gardienii aproape divini ai revoluţiei şi socialismului – „o sabie în mâinile partidului”?

Ar trebui să spun, de asemenea, cum am ajuns, tot insistând, la vârfurile guvernului sovietic. Deşi am solicitat, nu am făcut presiuni şi nici nu le-am purtat pică demnitarilor din guvernul sovietic, pentru că am fost obişnuit să văd în această instituţie ceva de mai mare însemnătate decât conducerea propriului partid şi decât revoluţia – pentru mine era forţa conducătoare a comunismului ca întreg. Aflasem deja de la Tito şi de la alţii că lungile aşteptări – pentru comuniştii străini, ca să fiu mai precis – caracterizau Moscova în mare măsură. Ce m-a deranjat şi m-a făcut nerăbdător era urgenţa acestor necesităţi pretinse de o revoluţie care era, mai presus de toate, revoluţia mea iugoslavă.

Deşi nimeni, nici măcar comuniştii iugoslavi, nu vorbea despre revoluţie, era de mult timp evident că aceasta avea loc. În Occident se scria deja o groază despre asta. Cu toate acestea, la Moscova refuzau cu încăpăţânare să discute despre revoluţie. Nici chiar cei care, ca să spunem aşa, aveau toate motivele s-o facă. Toţi vorbeau cu încăpăţânare numai despre lupta împotriva invadatorilor germani, ba cu şi mai multă îndărătnicie subliniau doar caracterul patriotic al acelei lupte, accentuând mereu până la exagerare rolul decisiv al Uniunii Sovietice în această luptă. Desigur, nimic nu putea fi mai departe de mine decât să neg rolul hotărâtor pe care-l avea Partidul Comunist sovietic la nivelul comunismului mondial sau al Armatei Roşii în războiul împotriva lui Hitler. Dar cu siguranţă comuniştii iugoslavi

purtau, pe pământul patriei mele şi de unii singuri, un război diferit de succesele şi înfrângerile de moment ale Armatei Roşii, mai mult chiar, un război care schimba totodată structura social-politică a ţării. Atât pe plan extern, cât şi intern, revoluţia iugoslavă depăşise necesităţile şi asistenţa prevăzute de politica sovietică externă şi aşa explicam eu obstacolele şi lipsa de înţelegere de care mă loveam.

Cel mai ciudat era că tocmai aceia care ar fi trebuit să înţeleagă acest lucru tăceau supuşi şi se prefăceau că nu pricep nimic. Încă mai trebuia să înţeleg faptul că la Moscova discutarea şi, mai cu seamă, stabilirea unei poziţii politice trebuiau să aştepte până când Stalin (sau măcar Molotov) se pronunţa în această privinţă. Era valabil chiar şi pentru personaje importante, ca de pildă foştii secretari-generali ai Cominternului, Manuilski şi Dimitrov.

Tito şi Kardelj, ca şi alţi comunişti iugoslavi care vizitaseră Moscova, spuneau că Manuilski era în mod special binevoitor faţă de iugoslavi. Ar fi putut fi o bilă neagră pentru el în timpul epurărilor din 1936 – 1937, când întregul grup al comuniştilor iugoslavi a pierit în urma epurării din partid, dar acum, după revolta iugoslavă împotriva naziştilor, această înclinaţie a lui putea fi considerată a fi profetică. În orice caz, el „injectase” în entuziasmul său faţă de lupta iugoslavilor o doză oarecare de mândrie personală, deşi nu cunoştea pe niciunul dintre noii lideri iugoslavi, excepţie făcând, probabil, Tito, dar chiar şi pe acesta superficial. Întâlnirea noastră cu el a avut loc seara. Era prezent şi G.E. Aleksandrov, notabil filosof sovietic şi, mult mai important, şef al Secţiei de agitaţie şi propagandă a Comitetului Central.

Aleksandrov nu mi-a lăsat o amintire prea clară:

principala sa caracteristică era incertitudinea sau, mai degrabă, cenuşiul. Era un tip chel, scund şi durduliu, ale cărui paloare şi corpolenţă erau dovada că nu pusese vreodată piciorul în afara biroului. În afara câtorva observaţii convenţionale şi a unor zâmbete blânde, nu a scos o vorbă despre caracterul şi obiectivele revoluţie comuniste iugoslave, deşi în vorbele mele, chipurile fără să fi premeditat asta, am atins tocmai aceste puncte.

În mod evident, Comitetul Central nu-şi stabilise încă poziţia, astfel că, din punctul de vedere al propagandei sovietice, era vorba doar despre o luptă împotriva invadatorilor, fără vreun impact real asupra structurii interne a statului iugoslav sau asupra relaţiilor internaţionale.

Dar nici Manuilski nu a avut o poziţie clară. Cu toate acestea, era cuprins de un interes viu şi emoţionat. Auzisem deja de darul său oratoric. îţi puteai da seama de acest talent chiar şi din articolele sale, iar chipul lui rafinat şi plin de viaţă scânteia de inteligenţă. Era un bătrânel fragil şi deja gârbovit, brunet, cu o mustaţă îngrijită. Vorbea uşor sâsâit, aproape delicat şi – ce m-a minunat pe atunci – fără prea multă energie. Era la fel şi în alte privinţe – prevenitor, afabil până aproape să devină jovial şi, evident, foarte cultivat.

Descriind evoluţia cronologică a revoltei din Iugoslavia, am subliniat că se formase urmând alte căi un nou guvern care era esenţialmente identic celui sovietic.

Am insistat, în special, asupra noului rol revoluţionar pe care-l avea ţărănimea; practic am redus revolta din Iugoslavia la legătura dintre o rebeliune ţărănească şi avangarda comunistă. Deşi nici el şi nici Aleksandrov nu aveau nimic de obiectat la ceea ce spuneam, nici nu-mi dădeau cumva de înţeles că ar fi de acord cu spusele mele.

Chiar şi considerând că rolul lui Stalin era decisiv în orice situaţie, tot mă aşteptam la mai multă independenţă şi iniţiativă în vorbe şi în fapte din partea lui Manuilski. Am plecat de la întâlnirea cu el impresionat de personalitatea sa plină de viaţă şi mişcat de entuziasmul faţă de lupta din Iugoslavia, însă convins, pe de altă parte, că Manuilski nu avea un rol real în influenţarea politicii de la Moscova, nici măcar în privinţa Iugoslaviei.

Când vorbea despre Stalin, el încerca să-şi camufleze linguşeala dusă la extrem în formule „ştiinţifice" şi „marxiste". Un mod de a vorbi despre Stalin care arăta cam aşa: „Ştii, este pur şi simplu de neînţeles că o persoană poate juca un asemenea rol decisiv într-un moment crucial al războiului. Şi că atât de multe talente s-au îngemănat într-o singură persoană – om de stat, gânditor şi soldat!"

Evenimente petrecute mai târziu au confirmat cu brutalitate observaţiile mele referitoare la insignifianţa lui Manuilski. A fost numit ministru de externe în Ucraina (era evreu ucrainean prin naştere), ceea ce însemna înlăturarea sa din orice activitate politică semnificativă. Este adevărat, ca secretar-general al Cominternului, acesta era unealta prea-supusă a lui Stalin, cu atât mai mult cu cât trecutul său nu era complet bolşevic: aparţinuse unui grup de aşa-numiţi *mejraionţâi*[3] condus de Lev Troţki, grup care a fuzionat cu bolşevicii doar în ajunul Revoluţiei din 1917. L-am văzut în 1949 la Naţiunile Unite. Acolo a protestat în numele Ucrainei împotriva „imperialiştilor" şi a „clicii fasciste a lui Tito". Din talentul său oratoric nu mai

3 O mică facţiune independentă a Partidului Social Democrat al Muncitorilor din Rusia, care a activat între 1913 şi 1917. Numele desemna situarea ideologică a partidului între rivalii menşevici şi bolşevici (n. trad.).

rămăsese decât patima, iar din gândirea sa pătrunzătoare doar ştiinţa de a alcătui fraze răsunătoare. Era deja un bătrânel pierdut, senil, ale cărui urme dispăruseră aproape integral imediat ce începuse să alunece în jos pe scara abruptă a ierarhiei sovietice.

Nu la fel stăteau lucrurile cu Dimitrov. L-am întâlnit de trei ori pe parcursul vizitei mele – de două ori în spitalul guvernului sovietic şi a treia oară în vila sa de lângă Moscova. De fiecare dată, mi-a fost evident că este un om bolnav. Respira ca un astmatic, pielea sa avea o culoare nesănătoasă, combinaţie de roşu şi palid, iar în jurul urechilor avea coşuri uscate, ca o eczemă. Părul său era atât de rar că-i lăsa la vedere scalpul galben, veştejit. Însă ideile sale erau iuţi şi proaspete, într-un contrast evident cu mişcările sale încete şi obosite. îmbătrânit prematur şi cu un trup ruinat în mare măsură, Dimitrov radia încă o mare energie sufletească şi vigoare. Trăsăturile sale trădau şi ele asta, în special aspectul apăsător al bulbucaţilor săi ochi albăstrii şi proeminenţa explozivă a nasului şi a mandibulei. Deşi nu-şi dezvăluia toate gândurile, conversaţia lui era directă şi fermă. Nu se putea spune că nu înţelege situaţia din Iugoslavia, deşi el, de asemenea, considera prematură – având în vedere relaţiile dintre URSS şi Occident – afirmarea caracterului ei efectiv comunist.

Desigur, simţeam şi eu că efortul nostru propagandistic ar trebui să accentueze într-o primă instanţă lupta împotriva invadatorului şi, prin urmare, să nu scoatem la lumină caracterul comunist al luptei. Dar era de cea mai mare importanţă pentru mine ca liderii sovietici, inclusiv Dimitrov, să înţeleagă – cel puţin în ceea ce priveşte Iugoslavia – lipsa de noimă a insistenţei asupra necesităţii unei coaliţii între comunişti şi partidele

burgheze, mai cu seamă că războiul şi războiul civil dovediseră deja că Partidul Comunist este unica forţă politică reală. Punctul meu de vedere însemna nerecunoaşterea guvernului regal iugoslav din exil şi, în fapt, a însăşi monarhiei.

În timpul primei noastre întâlniri, i-am descris lui Dimitrov starea lucrurilor şi care mai este situaţia în Iugoslavia. El a recunoscut cu generozitate că nu se aşteptase ca Partidul Comunist din Iugoslavia să se dovedească cel mai bătăios şi descurcăreţ; avusese mai mari speranţe în Partidul Comunist Francez. Şi-a reamintit cum Tito, plecând din Moscova la sfârşitul lui 1939, a jurat ca Partidul Comunist din Iugoslavia să spele mizeria cu care l-au mânjit diverşi fracţionişti şi că partidul se va dovedi demn de numele pe care-l purta, la care Dimitrov l-a sfătuit să nu jure, ci să acţioneze cu înţelepciune şi hotărâre. îşi depănă mai departe amintirile:

— Ştii, când s-a adus în discuţie pe cine să numim secretar al Partidul Comunist din Iugoslavia, a fost o oarecare vânzoleală, dar eu am fost de partea lui Walter (acesta era numele conspirativ al lui Iosip Broz la acea vreme; ulterior va adopta numele de Tito). Era un tip sârguincios şi mi se părea demn de încredere şi serios. Simt fericit că nu m-am înşelat.

Dimitrov observă, aproape cerându-şi scuze, că guvernul sovietic nu-i putuse ajuta pe partizanii iugoslavi în momentele de mare nevoie. El însuşi îl făcuse atent pe Stalin la această problemă. Era adevărat: cam prin 1941 – 1942 piloţii sovietici încercaseră să ajungă la bazele partizanilor iugoslavi şi câţiva emigranţi iugoslavi bolnavi de dor care au zburat cu ei îngheţaseră.

Gheorghi Dimitrov îşi aminti, de asemenea, de negocierile pe care le avuseserăm cu germanii pentru

schimbul de prizonieri:

— Ne era frică pentru voi, dar din fericire totul s-a încheiat cu bine.

Nu am reacţionat la vorbele lui: nici nu am avut de adăugat ceva pe lângă cele pomenite de el şi nici nu a insistat să-i dau mai multe detalii. Dar nu era vreun pericol ca el să spună sau să ceară ceva ce nu se cuvenea; în politică tot ce se termină cu bine se uită în scurtă vreme.

În treacăt fie spus, Dimitrov nu insista niciodată: Cominternul fusese deja dizolvat, iar singura lui treabă era acum era să adune informaţii despre partidele comuniste şi să consilieze guvernul sovietic şi partidul.

Mi-a spus cum a apărut pentru prima dată ideea de a dizolva Cominternul. Se întâmpla pe când statele baltice au fost anexate de Uniunea Sovietică. Era evident de pe atunci că principala putere responsabilă de diseminarea comunismului era Uniunea Sovietică şi, prin urmare, toate forţele trebuiau să fie strâns unite în jurul ei. Dizolvarea în sine a fost amânată din cauza situaţiei internaţionale, din dorinţa de a evita impresia că se luase această decizie la presiunea germanilor cu care relaţiile nu erau tocmai rele pe atunci.

Dimitrov era una dintre persoanele care se bucurau de atenţia foarte selectivă a lui Stalin şi, lucru mai puţin important, probabil, era liderul necontestat al mişcării comuniste bulgare. Cele două întâlniri de mai târziu cu Dimitrov mi-au conformat asta. În prima le-am descris membrilor Comitetului Central bulgar condiţiile din Iugoslavia, iar la a doua s-a discutat despre posibilitatea cooperării bulgaro-iugoslave şidespre lupta din Bulgaria.

În afara lui Dimitrov, la întrunirea cu Comitetul Central bulgar au participat Kolarov, Cervenkov şi alţii.

Cervenkov m-a felicitat pentru această primă vizită la

Moscova, deşi el nu a rămas de faţă şi am crezut că este secretarul privat al lui Dimitrov. Şi la a doua întâlnire el a stat retras, tăcut şi discret deşi, după aceea, mi-am format o altă părere despre el. Aflasem deja de la Vlahovic şi alţii că Cervenkov era cumnatul lui Dimitrov, că fusese arestat pe vremea epurărilor – „expozeul" referitor la şcoala politică unde fusese instructor fusese deja publicat – dar că se refugiase cu Dimitrov. Dimitrov a intervenit la NKVD şi a repus lucrurile pe făgaşul lor.

Epurările fuseseră dure în special cu emigranţii comunişti, acei membri ai partidelor din ilegalitate care nu aveau niciun sprijin în afara Uniunii Sovietice. Emigranţii bulgari au fost norocoşi că Dimitrov era secretar-general al Cominform şi că era o persoană cu multă autoritate. Nu era însă nimeni care să-i susţină pe iugoslavi, mai curând şi-au săpat mormintele unii altora în cursa lor pentru putere în partid, zeloşi să dea dovadă cât sunt de devotaţi lui Stalin şi leninismului.

Se citea deja pe chipul lui Kolarov cât de bătrân era; avea peste 70 de ani şi, mai mult chiar, nu mai avusese activitate politică de mulţi ani. Era tipul de relicvă de la începuturile violente ale Partidului Comunist Bulgar. Aparţinea aripii stângi (denumită *tesni*, însemnând pur şi simplu „îngust" în bulgăreşte) a Partidului Socialist Bulgar, din care se va desprinde mai târziu Partidul Comunist. În 1923, comuniştii bulgari s-au opus cu arma în mână clicii militare a generalului Ţankov, care înfăptuise mai înainte o lovitură de stat, asasinându-l pe liderul agrarian Aleksandr Stamboliski[4]. Kolarov avea capul mare, mai degrabă de turc decât de slav, cu trăsături tăiate cu dalta, nas puternic, buze senzuale, dar gândurile sale erau la vremuri

4 Om politic bulgar (1879-1923), lider al Uniunii Naţionale Agrare. Prim-ministru în 1919-1923 (n. trad.).

demult apuse şi, o spun fără ranchiună, la chestiuni fără importanţă. Felul în care i-am descris lui Kolarov lupta din Iugoslavia se poate să nu fi fost doar o analiză pură şi simplă, ci în egală măsură un tablou teribil al distrugerilor şi carnajului. Din cei circa zece mii de membri de partid de dinainte de război abia de mai rămăseseră în viaţă două mii, iar după estimarea mea numărul victimelor din cadrul armatei şi al populaţiei era la cam un milion două sute de mii. Cu toate acestea, după tirada mea, tot ce a găsit mai potrivit Kolarov să mă întrebe a fost doar:

— În opinia dumitale, limba vorbită în Macedonia este mai apropiată de bulgară sau de sârbă?

Conducerea comuniştilor iugoslavi avusese certuri serioase cu Comitetul Central din Bulgaria, care susţinea că, în virtutea faptului că Macedonia iugoslavă fusese ocupată de Bulgaria, organizaţia Partidului Comunist Iugoslav din Macedonia trebuia să-i revină. Disputa a fost încheiată în cele din urmă de Comintern, care a aprobat punctul de vedere iugoslav, dar numai după ce Germania a atacat URSS. Cu toate acestea, fricţiunile în legătură cu Macedonia, ca şi asupra problemelor referitoare la revolta partizanilor împotriva ocupanţilor bulgari au continuat şi s-au agravat pe măsură ce inevitabilul moment al înfrângerii Germaniei şi, odată cu ea, a Bulgariei, se apropia. Vlahovic, de asemenea, urmărise la Moscova revendicările comuniştilor bulgari referitoare la Macedonia iugoslavă. Pentru a spune adevărul, trebuie să adaug faptul că Dimitrov avea un punct de vedere cumva diferit asupra acestei probleme: pentru el era de primă importanţă chestiunea unei apropieri bulgaro-iugoslave. Dar, cred eu, chiar nu ar fi acceptat că macedonenii ar fi o naţionalitate separată, în ciuda faptului că mama sa era macedoneană şi că atitudinea sa faţă de macedoneni trăda un

sentimentalism categoric.

Probabil că răspunsul pe care i l-am dat lui Kolarov a trădat prea multă amărăciune:

— Nu ştiu dacă limba macedoneană este mai apropiată de bulgară sau de sârbă, dar macedonenii nu sunt bulgari şi nici Macedonia nu e a bulgarilor.

Dimitrov găsi răspunsul meu neplăcut. Se înroşi şi flutură din mână:

— Nu are nicio importanţă! spuse şi trecu la altă chestiune.

În privinţa participanţilor la a treia întrunire memoria îmi joacă feste, dar e sigur că Cervenkov nu putea lipsi. Întâlnirea a avut loc în ajunul întoarcerii mele în Iugoslavia, la începutul lui iunie 1944. Intenţionam să discutăm colaborarea dintre comuniştii iugoslavi şi bulgari. Dar cu greu îşi găsea locul o asemenea discuţie de vreme ce bulgarii nici nu aveau unităţi de partizani la acea oră.

Am insistat că ar trebui să înceapă operaţiile militare şi organizarea unităţilor de partizani în Bulgaria, spunând că speranţele ca în sânul armatei regale bulgare să aibă loc o rebeliune sunt nişte iluzii. Când spuneam asta, mă bazam pe experienţa iugoslavă: din vechea armată iugoslavă partizanii s-au ales doar cu o mână de ofiţeri, în vreme ce Partidul Comunist a fost nevoit să creeze o armată de mici unităţi pe parcursul unei lupte extrem de înverşunate. Era evident că şi Dimitrov era robul acestor iluzii, deşi a fost de acord că ar trebui să se treacă fără zăbavă la organizarea unor unităţi de partizani.

Era evident că ştia ceva care mie-mi scăpa. Când am accentuat că în Iugoslavia chiar, unde ocupaţia distrusese vechea organizare statală, a fost nevoie de un timp relativ lung pentru a ajunge la o înţelegere cu supravieţuitorii

acesteia, el spuse răstit:

— În trei sau patru luni va avea loc oricum o revoluţie în Bulgaria, Armata Roşie va fi în scurtă vreme la graniţele ei!

Deşi Bulgaria nu era în război cu Uniunea Sovietică, era clar că Dimitrov socotea că Armata Roşie este factorul decisiv. Pentru a fi sigur, el nu a declarat ritos că Armata Roşie va intra în Bulgaria, dar era clar că ştia chiar de pe atunci că asta se va întâmpla şi îmi dădea şi mie de înţeles. Date fiind viziunea şi aşteptările lui Dimitrov, insistenţa mea asupra operaţiilor şi unităţilor de partizani îşi pierdea orice importanţă şi înţeles. Conversaţia se rezumă apoi la un schimb de opinii şi la salutările frăţeşti adresate lui Tito şi luptătorilor iugoslavi.

Merită amintită atitudinea lui Dimitrov faţă de Stalin. Şi el vorbea despre liderul de la Kremlin cu admiraţie şi respect, dar fără să exagereze cu linguşelile sau reverenţa. Relaţia sa cu Stalin era în mod evident cea a unui revoluţionar care se supune respectuos liderului său, dar un revoluţionar care gândeşte cu mintea lui. Acesta sublinia, în mod special, rolul lui Stalin în război amintindu-şi

— Când germanii erau în afara Moscovei, s-au iscat o nesiguranţă, o confuzie generală. Guvernul sovietic se retrăsese la Kuibîşev, dar Stalin a rămas la Moscova. Eram cu el pe atunci, la Kremlin. I-am propus lui Stalin să transmit prin Comintern o proclamaţie către soldaţii germani. El a fost de acord, deşi nu credea că va avea vreun rezultat. Îndată după aceea, a trebuit să părăsesc Moscova. Stalin nu a plecat, era decis s-o apere. Şi în acele momente dramatice, a organizat o paradă în Piaţa Roşie cu ocazia aniversării Revoluţiei din Octombrie. Diviziile care-i treceau prin faţă plecau direct pe front. Nimeni nu poate

descrie colosalul impact moral pe care l-a avut faptul că oamenii au aflat că Stalin se afla la

Moscova şi i-au auzit vorbele. Le-a redat credinţa şi încrederea şi asta valorează mai mult decât o armată.

Atunci am cunoscut-o pe soţia lui Dimitrov. Era germană din Sudeţi, un amănunt asupra căruia se păstra tăcerea din cauza furiei generale împotriva germanilor care-i cuprindea spontan pe ruşii de rând, furie pe care ei o înţelegeau cu mai multă uşurinţă decât propaganda antifascistă.

Vila lui Dimitrov era somptuoasă, dar de bun-gust. Găseai acolo de toate, mai puţin bucurie. Singurul fiu al lui Dimitrov murise. În biroul tatălui atârna portretul unui băiat spelb. Luptătorul putuse îndura pe vremuri înfrângerile şi se bucurase de victorii, însă ajunsese acum un bătrân la capătul puterilor. Dimitrov nu mai putea fi fericit şi nici nu mai putea scăpa de mila tăcută care-l întâmpina la tot pasul.

Capitolul 4

Cu câteva luni înainte să ajungem la Moscova se anunţase că fusese înfiinţată o brigadă iugoslavă în Uniunea Sovietică. Puţin înainte se formaseră unităţi poloneze şi cehe. În Iugoslavia n-aveam de unde şti cât de mulţi erau iugoslavii care trăiau în URSS; chiar şi puţinii emigranţi politic ajunşi acolo dispăruseră în mare măsură în timpul epurărilor.

Acum, la Moscova, totul mi-a devenit clar. Grosul recrutărilor în Brigada iugoslavă era constituit din personalul unui regiment pe care trădătorul croat Pavelić îl trimisese germanilor de pe frontul sovietic în semn de solidaritate. Dar armata lui Pavelić nu a avut noroc, regimentul a fost distrus, oamenii luaţi prizonieri la Stalingrad şi, după purificările de rigoare, a fost

transformată, cu comandantul Mesic în frunte, în Brigada iugoslavă antifascistă. Adunaseră şi câţiva emigranţi politic iugoslavi de ici de colo, aceştia fiind puşi în posturi politice în Brigadă, în vreme ce ofiţerii sovietici – atât specialiştii militari, cât şi cei de la securitate – s-au ocupat cu echiparea şi verificarea oamenilor.

La început, reprezentanţii sovietici au insistat ca însemnele Brigăzii să fie identice cu acelea ale armatei regale iugoslave, dar pentru că Vlahovic s-a opus acestei idei, au acceptat să fie arborate însemnele Armatei de Eliberare Naţională. Era greu de convenit asupra acestor însemne prin telegraf, dar Vlahovic a făcut ce-a putut şi am descoperit astfel că însemnele erau rezultatul negocierilor şi compromisului. La insistenţele noastre, această problemă a fost în cele din urmă rezolvată.

Nu mai erau alte probleme esenţiale referitoare la Brigadă în afara nemulţumirii noastre că fusese păstrat în funcţie acelaşi comandant. Dar ruşii l-au apărat, spunând că s-a căit şi că avea mare influenţă asupra oamenilor. Impresia mea era că Mesic era profund demoralizat şi că, asemenea multora, îşi dăduse pur şi simplu conştiinţa la întors ca să se salveze de lagărul unde erau închişi prizonierii de război. Era el însuşi nemulţumit întrucât funcţia sa în unitate era evident nulă – pur formală.

Brigada era încartiruită într-o pădure din apropierea oraşului Kolomna. Trăiau în colibe săpate în pământ şi se antrenau fără să ţină cont de crunta iarnă rusească. De la început am fost uluit de disciplina de fier care domnea în unitate. Era o oarecare discrepanţă, o contradicţie între obiectivele pe care se presupunea că urmează să le atingă unitatea şi modul în care le erau insuflate aceste obiective oamenilor care făceau parte din Brigadă. În unităţile noastre de partizani domneau camaraderia şi solidaritatea,

iar pedepsele erau aplicate doar pentru furturi şi indisciplină. Aici totul se baza pe o supunere oarbă pe care prusacii lui Frederic I ar fi putut s-o invidieze. Oricum, nu am reuşit să schimbăm nici asta, ţinând seama, pe de o parte, de încăpăţânaţii şi nemiloşii instructori sovietici şi, pe de alta, de soldaţii care luptaseră până mai ieri de partea germanilor. Am continuat inspecţia, am ţinut un discurs, am discutat superficial diferite probleme şi am lăsat totul aşa cum era, încheind, pentru ca totul să fie în ordine, cu obişnuita chermeză cu ofiţerii, care s-au îmbătat până la unul, toastând pentru Tito şi Stalin şi îmbrăţişându-se în numele frăţiei slave.

Unul dintre obiectivele mărunte ale vizitei era să facem primele medalii pentru noua Iugoslavie. În această privinţă am găsit deplină înţelegere, iar dacă medaliile, în special cea destinată marcării anului 1941, au ieşit oribile, nu a fost în primul rând greşeala fabricii sovietice, ci mai degrabă a modestiei noastre şi a urâţeniei desenelor pe care le-am adus din Iugoslavia.

Supravegherea unităţilor străine cădea în sarcina generalului NKVD Jukov. Acesta, un om suplu şi blonziu, încă tânăr şi foarte descurcăreţ, nu era lipsit de umor şi avea un cinism rafinat – calităţi nu chiar aşa de rare printre membrii unui serviciu secret. În ceea ce priveşte

Brigada iugoslavă, el mi-a spus: „Nu e rău, ţinând cont de materialul din care a trebuit s-o facem”. Şi adevăr grăia! mai târziu, în Iugoslavia, în timpul luptelor, membrii acesteia se deosebeau cu greu de germani, fapt pe care nu ar trebui să-l atribuim doar capacităţii de luptă a oamenilor, ci la fel de mult incompatibilităţii organizării şi experienţei sale ca parte a unei armate diferite de cea sovietică şi aflată în condiţii de război deosebite de cele de pe Frontul de Est.

Generalul Jukov a organizat o recepţie în cinstea noastră. Ataşatul militar din Mexic, discutând cu mine, ne-a oferit ajutorul, însă din nefericire nu am reuşit să ne dăm seama cum l-ar putea trimite trupelor noastre din Iugoslavia.

Chiar înainte să părăsesc Moscova, am fost invitat la o cină în casa generalului Jukov. El şi soţia sa locuiau într-un mic apartament cu două camere. Totul era confortabil, dar modest, deşi aproape luxos pentru Moscova, mai ales în timp de război. Jukov era un funcţionar public model şi, pe baza experienţei, convins că forţa şi nu ideologia va fi modul prin care se va realiza comunismul. Relaţia dintre noi ajunsese la un anumit grad de intimitate, însă, în acelaşi timp, încă mai aveam rezerve, pentru că nimic nu poate înlătura diferenţele de obiceiuri şi puncte de vedere. Prieteniile politice sunt bune doar când fiecare rămâne ceea ce este. Înainte să plec din apartamentul lui mi-a făcut cadou pistolul automat pe care-l purtau ofiţerii – un cadou modest, dar adecvat pe timp de război.

Pe de altă parte, am avut o întâlnire cumva diferită cu organele serviciilor secrete sovietice. Prin intermediul căpitanului Kozovski, am fost vizitat la Ts DKA de un om mititel, îmbrăcat modest, care nu ascundea faptul că făcea parte din Securitatea Statului. Am convenit să ne întâlnim ziua următoare într-o manieră atât de conspirativă încât, tocmai pentru că am fost ilegalist atâta vreme, mi s-a părut excesiv de complicată, de-a dreptul un clişeu.

O maşină mă aştepta pe o stradă din apropiere, apoi, după ce am mers o vreme, ne-am transferat în alta, pentru a coborî pe o stradă a uriaşului oraş, iar de acolo am ajuns, pe jos, pe o a treia stradă, unde cineva de la fereastra unui bloc cu adevărat enorm aruncă o cheiţă cu care, în fine, am intrat într-un apartament spaţios şi luxos de la etajul

trei.

Proprietara apartamentului – dacă ea era proprietara – era una dintre acele blonde nordice cu ochi limpezi ale cărei rotunjimi îi puneau în evidenţă frumuseţea şi puterea. Frumuseţea ei strălucitoare nu avea niciun rol, cel puţin nu în situaţia de faţă, şi se dovedi că femeia era mai importantă decât bărbatul care m-a adus acolo. Ea a fost cea care mi-a pus întrebări, iar el a consemnat răspunsurile. Erau interesaţi, mai degrabă, de cei care făceau parte din organele de conducere ale Partidului Comunist şi mai puţin de membrii altor partide. Aveam senzaţia neplăcută a unui interogatoriu la poliţie, dar ştiam, pe de altă parte, că era datoria mea de comunist să dau informaţiile pe care mi le cereau. Dacă unul dintre membrii Comitetului Central al Partidului Comunist sovietic mi-ar fi cerut-o, nu aş fi ezitat defel. Dar la ce le trebuiau acestor ţipi datele despre Partidul Comunist şi comuniştii la conducere când treaba lor era să lupte cu inamicii Uniunii Sovietice şi cu posibilii *provocateurs*[5] din partidele comuniste? Cu toate acestea, le-am răspuns la întrebări, ferindu-mă de judecăţi precise sau negative şi fără a mă referi la fricţiunile interne. Am procedat aşa nu doar pentru că, moralmente vorbind, îmi repugna să torn informaţii despre tovarăşii mei fără ştirea lor, dar şi dintr-o aversiune pătimaşă la adresa unor inşi care, simţeam eu, nu aveau niciun drept să-mi violeze intimitatea, opiniile şi partidul. Stânjeneala mea le-a fost evidentă fără îndoială gazdelor, astfel că interogatoriul nu a durat mai mult de o oră şi jumătate, transformându-se mai apoi într-o conversaţie tovărăşească mai puţin crispată, agrementată cu cafele şi prăjituri.

5 Provocatori, în lb. franceză în original (n. trad.).

Contactele mele cu publicul sovietic au fost mai frecvente şi mai directe. Pe atunci, în Uniunea Sovietică legăturile oamenilor simpli cu străinii veniţi din ţările aliate nu erau controlate cu severitatea de mai târziu.

Pentru că era război şi noi reprezentam singurul partid şi singurul popor care se revoltase împotriva lui

Hitler, am stârnit curiozitatea tuturor. Veneau la noi scriitori să găsească surse de inspiraţie, producători de film la vânătoare de subiecte palpitante, jurnalişti pentru articole şi informaţii, tineri şi tinere care voiau să-i ajutăm să zboare cu avionul în Iugoslavia ca voluntari.

Pravda, ziarul lor cel mai influent, mi-a cerut un articol despre lupta din Iugoslavia, iar *Nevoie Vremea* unul despre Tito. În ambele cazuri, am întâmpinat dificultăţi la redactarea acestor articole. *Pravda* a tăiat de-a dreptul aproape orice referinţă la caracterul şi consecinţele politice al luptei noastre. Redactarea articolelor pentru a se potrivi cu linia partidului era o parte a modului în care proceda partidul nostru. Dar era efectuată doar când erau la mijloc devieri grosolane sau probleme delicate. *Pravda*, în schimb, a aruncat la coş tot ce avea de-a face cu esenţa luptei noastre – noul regim şi schimbările sociale. A ajuns atât de departe încât mi-a modificat stilul, tăind fiecare metaforă, scurtând propoziţiile şi aruncând la coş întorsăturile de frază. Articolul a devenit cenuşiu şi neinspirat. După ce m-am certat la cuţite cu unul dintre redactori, am acceptat mutilarea textului; nu avea sens să stârnesc animozităţi pentru ceva de calibrul ăsta şi era mai bine să fie publicat aşa cum era decât deloc.

La *Nevoie Vremea* am avut probleme mai serioase. Modul în care mi-au castrat stilul şi inspiraţia era cumva mai puţin dramatic, dar au diluat sau au aruncat practic tot ce avea de-a face cu afirmarea originalităţii şi

semnificaţiei extraordinare a personalităţii lui Tito. În prima mea întâlnire cu unul dintre redactorii de la *Nevoie Vremea*, am acceptat unele schimbări neimportante. Doar la a doua întâlnire – când mi-a devenit evident că în URSS nimeni nu poate fi preamărit, cu excepţia lui Stalin, şi când redactorul a admis asta fără ocolişuri cu aceste vorbe: „Este jenant din cauza tovarăşului Stalin, aşa stau lucrurile aici” – am acceptat şi celelalte schimbări, cu atât mai mult cu cât articolul şi-a păstrat ceva din culoare şi esenţă.

Atât eu, cât şi ceilalţi comunişti iugoslavi consideram conducerea lui Stalin mai presus de orice discuţie. Cu toate acestea, eu eram uimit că nu puteau fi lăudaţi şi ceilalţi lideri comunişti – în acest caz, Tito –, chiar dacă meritau asta, din perspectivă comunistă.

Trebuie să spun că Tito însuşi a fost foarte flatat de articol şi că, după câte ştiu, presa sovietică nu a mai publicat vreodată asemenea laude la adresa altor persoane în viaţă.

Asta se poate explica prin faptul că opinia publică sovietică – adică opinia partidului, de vreme ce nu exista nicio altă opinie – era entuziasmată de lupta iugoslavilor. Dar, de asemenea, şi pentru că în timpul războiului atmosfera din societatea sovietică se schimbase.

Privind acum în urmă, sunt de părere că în URSS s-a răspândit spontan convingerea că, după un război care dovedise dăruirea poporului sovietic faţă de patria-mamă şi faţă de înfăptuirile primordiale ale revoluţiei, nu ar mai fi putut exista niciun motiv pentru interdicţiile politice şi monopolul ideologic deţinute de un grup mic de şefi sau, mai degrabă, de un singur conducător. Lumea se schimba în faţa ochilor poporului sovietic. Era evident că URSS nu va fi singura ţară socialistă şi că îşi făceau apariţia noi lideri şi tribuni revoluţionari.

O asemenea atmosferă şi astfel de păreri nu-i stânjeneau pe atunci pe liderii sovietici, dimpotrivă, aceste opinii contribuiau la efortul de război. Nu exista niciun motiv pentru care liderii să nu încurajeze ei înşişi astfel de iluzii. La urma urmei, Tito sau, mai degrabă, lupta iugoslavilor producea schimbări în Balcani şi în Europa Centrală, ceea ce nu slăbea poziţia URSS, ci mai degrabă o întărea. Astfel că nu existau motive pentru care iugoslavii să nu fie făcuţi cunoscuţi publicului larg şi sprijiniţi.

Dar era ceva şi mai important. Deşi aliat cu democraţiile occidentale, sistemul sovietic sau, mai degrabă, comuniştii sovietici simţeau că luptă singuri. Luptau pentru propria supravieţuire şi numai pentru a-şi păstra modul de viaţă. Şi, având în vedere faptul că nu exista un al doilea front, adică lupte importante în vest, decisive pentru soarta poporului sovietic, chiar şi oamenii obişnuiţi sau soldaţii anonimi se simţeau singuri. Revoluţia iugoslavă îi ajuta pe lideri şi pe oamenii obişnuiţi să se scuture de această singurătate.

Atât în calitate de comunist, cât şi ca iugoslav am fost mişcat de iubirea şi atenţia pe care le-am întâlnit pretutindeni, în special în rândurile Armatei Roşii. Cu mâna pe inimă am scris în cartea de oaspeţi a unei expoziţii cu armament capturat de la germani: „Sunt mândru că nu există aici arme din Iugoslavia!”, pentru că erau acolo arme de pe tot cuprinsul Europei.

S-a făcut propunerea să vizităm Frontul sud-vestic – al doilea front ucrainean – aflat sub comanda mareşalului I.S. Konev. Am plecat cu avionul la Uman, un orăşel din Ucraina, unde războiul şi lipsa de măsură a urii omeneşti lăsaseră în urmă pustietate şi ruine.

Autorităţile locale sovietice au organizat un dineu şi o întâlnire cu personalităţile publice ale oraşului. Cu greu se

poate spune că dineul, organizat într-o clădire părăsită şi părăginită, ne-a înveselit cât de cât. Episcopul şi secretarul de partid din Uman nu reuşeau să-şi ascundă antipatia pe care o resimţeau unul faţă de celălalt, chiar dacă erau în prezenţa străinilor, deşi amândoi, fiecare în felul său, lupta împotriva germanilor

Aflasem mai înainte, de la unele persoane oficiale sovietice, că îndată după izbucnirea războiului, patriarhul Rusiei începuse, fără să ceară voie de la guvern, să distribuie pastorale şapirografiate împotriva invadatorilor germani şi că s-a bucurat de reacţii care au depăşit graniţele clerului subordonat. Apelurile cu pricina aveau, de altfel, şi stil: în atmosfera monotonă a propagandei sovietice, răspândeau prospeţime prin patriotismul lor străvechi şi religios. Guvernul sovietic s-a adaptat pe dată şi a început să caute sprijinul Bisericii, deşi continua să o considere un vestigiu al vechii ordini. Odată cu nenorocirile războiului, religia a prins din nou viaţă şi a câştigat importanţă, iar şeful Misiunii sovietice din Iugoslavia, generalul Korneev, ne spunea cât de mulţi – şi vorbim de persoane cu funcţii importante – erau cei care considerau întoarcerea la ortodoxie, în acele clipe în care germanii îi ameninţau pe toţi cu moartea, un catalizator ideologic mult mai profund.

— Am fi salvat Rusia fie şi prin ortodoxie dacă nu am fi avut cum altfel! ne explica el.

E ceva ce astăzi sună incredibil. Dar sună aşa numai pentru cei care nu înţeleg cât de puternice erau loviturile primite de poporul rus, doar pentru cei care nu înţeleg că fiecare societate omenească adoptă şi dezvoltă inevitabil acele idei care sunt, la un moment dat, cele mai potrivite pentru a menţine şi a răspândi condiţiile propriei existenţe. Deşi beţiv, generalul Korneev nu era prost, ci

profund devotat sistemului sovietic şi comunismului. Pentru unul ca mine, crescut odată cu mişcarea revoluţionară şi care a trebuit să lupte pentru supravieţuire insistând asupra purităţii ideologice, scenariile lui Korneev părea absurde. Cu toate acestea, nu am fost cu totul mirat – atât de răspândit devenise patriotismul rus, ca să nu spun naţionalismul – când episcopul Umanului toastă în cinstea lui Stalin, numindu-l „unificatorul pământurilor ruseşti”. Stalin înţelesese intuitiv că guvernul şi sistemul său social nu ar putea rezista loviturilor armatei germane dacă nu s-ar sprijini pe aspiraţiile din bătrâni şi pe specificul poporului rus.

Secretarul de partid din Uman fierbea de necaz în faţa accentului dibace şi discret pus de episcop pe rolul Bisericii, dar şi mai mult era stârnit de atitudinea pasivă a populaţiei. Unitatea de partizani pe care o comanda avea atât de puţini oameni că abia de făcea faţă jandarmeriei ucrainene progermane.

Într-adevăr, nu se putea să nu remarci pasivitatea ucrainenilor faţă de grijile războiului şi faţă de victoriile sovietice. Oamenii lăsau impresia unei rezerve posace şi nici nu ne băgau în seamă. Deşi ofiţerii cu care eram în contact muşamalizau sau idealizau comportamentul ucrainenilor, şoferul nostru rus îi înjura de mamă pentru că ucrainenii nu luptaseră mai cu spor şi acum ruşii erau nevoiţi să-i elibereze.

În ziua următoare am pornit prin noroiul primăvăratic ucrainean – pe urmele victorioasei Armate Roşii. Echipamentul militar german distrus, contorsionat întregea imaginea pe care ne-o făcusem despre capacitatea şi puterea Armatei Roşii, dar ne-au mirat mai mult duritatea şi spiritul de sacrificiu ale soldatului sovietic, care era capabil să îndure zile, săptămâni chiar,

îngropat până la mijloc în noroi, fără pâine sau somn, sub uraganul de foc şi oţel abătut asupra lui de atacurile disperate ale germanilor.

Dacă aş da deoparte un fior de entuziasm părtinitor, dogmatic şi romantic, aş putea pune la mare preţ şi azi, la fel ca pe atunci, calităţile Armatei Roşii şi, în special, sufletul rus. Într-adevăr, cadrele de comandă sovietice, soldaţii şi subofiţerii în mare măsură, primesc o educaţie politică unilaterală, dar din orice alt punct de vedere dau dovadă că au iniţiativă şi un larg orizont cultural. Disciplina este severă şi absolută, dar nu iraţională; este în acord cu obiectivele şi sarcinile principale asumate. Ofiţerii sovietici nu sunt doar foarte eficienţi din punct de vedere tehnic, dar sunt şi reprezentanţii celei mai talentate şi mai îndrăzneţe părţi a inteligheţiei sovietice. Deşi plătiţi relativ bine, ei nu sunt o castă în sine şi, cu toate că nu li se cere să ştie prea mult din doctrina marxistă, se aşteaptă de la ei să fie curajoşi şi să nu dea înapoi în luptă – de exemplu, centrul de comandă al corpului de comandanţi de la Iaşi era la trei kilometri de liniile germane. Stalin efectuase epurări complete, în special la vârful eşaloanelor de comandă, dar aceste măsuri avuseseră efecte mai mici decât au apreciat unii, pentru că nu a ezitat, pe de altă parte, să ridice în grad militari mai tineri şi mai talentaţi; fiecare ofiţer încrezător în el şi în obiectivele sale ştia că ambiţiile lui erau încurajate.

Rapiditatea şi hotărârea cu care a întreprins transformarea comenzii la vârful armatei în mijlocul războiului confirmă adaptabilitatea şi dorinţa lui de a deschide drumul pentru oamenii de talent. El a acţionat simultan în două direcţii: a introdus în armată supunerea absolută faţă de guvern, faţă de partid şi faţă de el însuşi şi

nu a precupeţit nimic pentru pregătirea de luptă a efectivelor, pentru ca militarii să trăiască mai bine şi pentru a-i promova rapid pe cei mai buni oameni.

Mă aflam printre militarii Armatei Roşii când am auzit pentru prima dată, de la unul dintre comandanţi, un gând care mi s-a părut pe atunci straniu, dar curajos: „După ce comunismul va triumfa în întreaga lume”, spunea el, „războaiele vor atinge încrâncenarea finală”.

Conform teoriilor marxiste, pe care comandanţii sovietici le ştiau la fel de bine ca mine, războaiele sunt produsul exclusiv al luptei de clasă şi, întrucât comunismul va aboli clasele, necesitatea oamenilor de a purta război va dispărea şi ea. Dar acest general şi mulţi soldaţi ruşi înţelegeau, cum de altfel am înţeles şi eu în timpul celei mai îngrozitoare bătălii la care am participat vreodată, ceva mai mult din adevărurile scoase la iveală de ororile războiului: că luptele vor atinge încrâncenarea finală doar când toţi oamenii vor ajunge subiecţii aceluiaşi sistem social pentru că sistemul nu s-ar putea susţine ca atare, diferite secte încercând anihilarea fără milă a rasei umane de dragul „mai binelui” lor. Printre aceşti ofiţeri sovietici, versaţi în teorie marxistă, ideea cu pricina nu avea mare importanţă, ba chiar era escamotată. Dar eu nu am uitat-o şi nici nu am considerat că a fost spusă într-o doară. Chiar dacă în conştiinţa lor nu şi-ar fi găsit loc gândul că nici chiar societatea pe care o apărau nu era izbăvită de diferenţe profunde şi antagonice, totuşi distingeau cumva că deşi omul nu poate trăi în afara unei societăţi organizate şi fără idei organizate, viaţa sa este totuşi supusă şi altor forţe constrângătoare.

Începuserăm să ne obişnuim cu tot soiul de lucruri în Uniunea Sovietică. Totuşi, fiind copii ai partidului şi ai revoluţiei, care căpătaseră încredere în ei înşişi şi totodată

încrederea poporului graţie unei purităţi ascetice, nu am putut să nu fim şocaţi de petrecerea organizată în ajunul plecării noastre pe front, în sediul mareşalului Konev, într-un sătuc din Basarabia.

Fete prea drăguţe şi prea extravagant machiate pentru a fi chelneriţe ne-au adus pe alese mari cantităţi de trufandale – caviar, somon şi păstrăv afumat, castraveţi proaspeţi şi vinete mici murate, şuncă fiartă afumată, friptură rece de porc, plăcinte calde cu carne şi brânză picantă, borş, antricoate sfârâind şi, la final, prăjituri pufoase şi platouri cu fructe tropicale care încovoiară picioarele meselor.

Se putea simţi dinainte printre ofiţerii sovietici aşteptarea prost disimulată a petrecerii. Astfel că veniră cu toţii predispuşi să se îndoape şi să tragă la măsea. Dar iugoslavii au participat de parcă era o mare încercare; trebuiau să bea, în ciuda faptului că asta nu era în acord cu „moralitatea comunistă” pe care o respectau, adică în acord cu obiceiurile armatei şi ale partidului lor. Totuşi, se comportară minunat, în special dacă luăm în considerare faptul că nu erau obişnuiţi cu alcoolul. Un efort teribil de voinţă şi conştiinţă i-a ajutat să refuze multe toasturi „până la fund”, scăpând astfel de ameţeala din final.

Am băut puţin şi cu grijă, invocând, ca să mă scuz, durerea de cap de care sufeream cu adevărat pe atunci. Generalul nostru Terzic avea o figură tragică. A trebuit să bea chiar dacă nu avea niciun chef, pentru că nu ştia cum să-i refuze pe confraţii ruşi care toastau pentru Stalin după ce cu o clipă mai înainte îl îndemnaseră să nu-l uite nici pe Tito.

Soarta însoţitorului nostru păru şi mai tragică. Era un colonel de la Statul-Major sovietic şi, pentru că era „din spatele frontului”, mareşalului şi generalilor săi le

căşunase pe el, profitând de gradele lor mai mari. Mareşalul Konev nu dădu pic de atenţie faptului că acest colonel era destul de slăbit, era încadrat în Statul-Major după ce fusese rănit pe front. El îi comandă pur şi simplu colonelului:

— Colonele, dă pe gât o sută de votcă pentru victoria pe al doilea front ucrainean!

Se lăsă tăcerea. Toţi se întoarseră către colonel. Voiam să intervin pentru el. Dar el se ridică, se puse-n poziţie de drepţi şi goli paharul. Imediat începură să curgă pe imensa lui frunte palidă stropi de transpiraţie.

Cu toate acestea, nu toată lumea dădea paharul pe gât: cei care erau la datorie şi în contact cu frontul nu beau. Nici ofiţerii care se aflau pe linia frontului, decât poate în momente de acalmie. Spuneau că în timpul campaniei din Finlanda, Jdanov i-a propus lui Stalin să aprobe o sută de grame de vodcă pentru fiecare soldat. Obiceiul s-a păstrat de atunci în Armata Roşie, cu excepţia faptului că, înainte de atacuri, porţia era dublă: „Soldaţii se simt astfel mai relaxaţi!”, ni s-a explicat.

Nici mareşalul Konev nu punea picătură de băutură pe limbă. Nu avea superiori să-i ordone, cu toate acestea avea probleme cu ficatul şi doctorii îi interziseseră. Era un bărbat de cincizeci de ani, înalt şi blond, cu o faţă ciolănoasă şi energică. Deşi încuraja lăcomia, pentru că era susţinătorul „filosofiei” că „bărbaţii trebuiau să se mai şi distreze din când în când”, era departe de asemenea lucruri, păzindu-se pe sine şi pe soldaţii lui de pe front.

Autorul Boris Polevoi ne-a întovărăşit pe front în calitate de corespondent al ziarului *Pravda*. Chiar dacă se entuziasma mult prea repede pe tema eroismului şi virtuţilor patriei sale, ne-a spus o anecdotă despre prezenţa de spirit şi curajul supraomeneşti ale lui Konev.

Aflându-se la un punct de observare sub focul mortierelor germane, Konev se prefăcea că se uită cu binoclul, însă, de fapt, îşi urmărea cu coada ochiului ofiţerii să-i vadă cum rezistă la atac. Fiecare ştia că ar fi fost degradat la faţa locului dacă ar fi şovăit câtuşi de puţin şi nimeni nu a îndrăznit să-l avertizeze în legătură cu propria viaţa. Şi lucrurile merseră înainte. Oamenii căzdeau morţi sau răniţi, însă el nu părăsi postul decât după ce-şi termină inspecţia. Altă dată a fost lovit de un şrapnel în picior. îi scoaseră cizma, îi bandajară piciorul, dar el rămase la post.

Konev era unul dintre noii comandanţi de război numiţi de Stalin. Dar nu el era exemplul cel mai bun pentru promovarea rapidă în ierarhia militară, ci Rokossovski, cariera primului nefiind nici aşa neaşteptată, nici aşa impetuoasă ca a acestuia. Konev intrase în Armata Roşie imediat după revoluţie ca tânăr răcan şi se ridicase treptat din grad în grad, trecând apoi şi prin şcoala militară. Dar şi el a făcut carieră în luptă, tipic pentru Armata Roşie condusă de Stalin în al Doilea Război Mondial. În general tăcut, Konev mi-a povestit în câteva cuvinte desfăşurarea campaniei de la Korsun-şevcenkovski. pe care tocmai o terminase şi care era comparată în Uniunea Sovietică cu aceea de la Stalingrad. Nu fără bucurie în glas, schiţă o panoramă a catastrofei finale suferite de Germania: refuzând să se predea, vreo optzeci dacă nu cumva o sută de mii de germani au fost înghesuiţi într-o văioagă, apoi tancurile şi mitraliorii au început să-i toace mărunt pentru ca, în final, cavaleria cazacă să-i facă una cu pământul.

— I-am lăsat pe cazaci să-i căsăpească atât cât au vrut. Le-au tăiat chiar şi mâinile pe care le ridicaseră în semn că se predau! îşi amintea mareşalul cu un zâmbet.

Nu pot spune că în acel moment nu m-am bucurat la

rându-mi de năpasta căzută asupra germanilor. Şi în ţara mea naziştii au purtat, în numele unei rase superioare, un război golit de toate considerentele odinioară omeneşti. Şi cu toate acestea am mai avut un sentiment pe atunci – teama că aşa ar trebui să fie, că lucrurile nu puteau sta altfel.

Stând la dreapta acestui personaj extraordinar, am dorit să clarific unele probleme care mă interesau în mod special. Prima dintre ele: De ce Voroşilov, Budionnîi şi alţi înalţi comandanţi militari cu care a intrat Uniunea Sovietică în război au fost schimbaţi din poziţiile de comandă?

Konev mi-a răspuns:

— Voroşilov este un om de un curaj extraordinar. Dar era incapabil să înţeleagă războiul modern. Meritele lui sunt enorme, dar o bătălie trebuie câştigată. În timpul Războiului Civil, în care Voroşilov s-a făcut cunoscut, Armata Roşie nu s-a confruntat practic cu niciun avion şi nici cu tancurile, în vreme ce în războiul ăsta tocmai aceste maşini de luptă joacă un rol vital. Budionnîi nu a ştiut prea multe niciodată şi nu a studiat nimic.

S-a dovedit cu totul incompetent şi a permis unele greşeli îngrozitoare. Şapoşnikov a fost şi a rămas un ofiţer din personalul tehnic.

— Şi Stalin? l-am întrebat.

Preocupat să nu pară surprins de întrebare, Konev mi-a răspuns, după ce s-a gândit o clipă:

— Stalin are talente universale. Şi-a putut reprezenta, cu geniu, războiul ca pe un întreg, iar asta a făcut ca strategia lui să aibă succes.

Nu a mai adăugat nimic, nicio consideraţie care ar fi putut suna ca stereotipele glorificări ale lui Stalin. El a ignorat în tăcere dimensiunea pur militară a strategiei lui

Stalin. Konev era un comunist vechi, devotat peste poate guvernului şi partidului, dar, aş putea spune, cu opinii ferme în chestiuni militare.

Konev ne făcu şi el daruri: pentru Tito, binoclul lui personal, iar pentru noi, pistoale. L-am păstrat pe al meu până când autorităţile iugoslave mi l-au confiscat atunci când am fost arestat, în 1956.

Frontul era plin de exemple de bravură personală, de încăpăţânare de nezdruncinat şi de iniţiativă din partea soldaţilor obişnuiţi. Toată Rusia sovietică era la limita rezistenţei, a privaţiunilor, dorindu-şi victoria finală, în acele zile, Moscova, şi noi alături de ea, se abandonase copilăreşte „onorurilor" – focuri de artificii care celebrau victoriile în spatele cărora se desluşeau focul şi moartea şi, de asemenea, încrâncenarea. Pentru că asta era o bucurie de asemenea pentru luptătorii iugoslavi care sufereau din cauza nefericit ţării lor. Era de parcă nimic nu ar fi existat în Uniunea Sovietică în afara acestui efort gigantic, copleşitor al unei ţări nemărginite şi al unui popor format din multe milioane de oameni. Eu, de asemenea, i-am zărit doar pe ei şi, din confuzie, am identificat patriotismul poporului rus cu sistemul sovietic, pentru că acesta din urmă era visul meu, era lupta mea.

Capitolul 5

Probabil că era cam cinci după-amiază, imediat după ce îmi terminasem conferinţa la Comitetul Panslavist şi începusem să răspund la întrebări, când cineva îmi şopti să termin imediat din cauza unei chestiuni extrem de importante şi presante. Nu doar noi, iugoslavii, ci şi oficialităţile sovietice acordaseră acestei conferinţe o importanţă mai mare ca de obicei. Asistentul lui Molotov, A. Lozovski, m-a prezentat unei audienţe selecte. Cu siguranţă, problemele iugoslave deveneau din ce în ce mai

arzătoare pentru Aliaţi.

Mi-am cerut scuze ori şi-au cerut ei scuze pentru mine şi am fost dus afară în stradă, în miezul faptelor. M-au înghesuit alături de generalul Terzic într-o maşină ciudată şi nu prea făţoasă. Numai după ce maşina a demarat am fost informaţi de colonelul necunoscut de la Securitatea Statului că urmează să fim primiţi de Iosif Vissarionovici Stalin. Pe atunci misiunea noastră militară fusese mutată într-o vilă din Serebrennîi Bor, o suburbie a Moscovei. Amintindu-mi de darurile pentru

Stalin, mi-a fost teamă că am întârzia dacă am merge până acolo să le luăm. Dar infailibila Securitate a Statului avusese grijă şi de asta: darurile se aflau lângă colonel, în maşină. Totul era în ordine, chiar şi uniformele noastre, pentru că de zece zile sau cam aşa ceva purtam uniforme noi, confecţionate într-o fabrică sovietică. Nu era nimic de făcut decât să ne păstrăm calmul, să-l ascultăm pe colonel şi să-i punem cât mai puţine întrebări.

Eram deja obişnuit să nu pun întrebări. Dar nu mi-am putut ascunde încântarea. Se degaja din insondabilele adâncimi ale fiinţei mele. Eram conştient de paloarea şi de agitaţia mea veselă, dar în acelaşi timp aproape paralizată de panică.

Ce ar fi putut fi mai emoţionant pentru un comunist, unul care venea din miezul războiului şi al revoluţiei? Să fiu primit de Stalin – aceasta era cea mai mare recunoaştere posibilă pentru eroismul şi suferinţele luptătorilor noştri partizani şi pentru poporul nostru, în carcere şi în dezastrele războiului, ca şi în nu mai puţin violentele crize şi încleştări spirituale cu duşmanii interni şi externi ai comunismului, Stalin era mai mult decât un comandant în luptă. El era întruparea unei idei, era transfigurat în minţile comuniste în idee pură şi astfel în

ceva fără de păcat şi prihană. Stalin era bătălia victorioasă de azi şi frăţietatea oamenilor de mâine. Mi-am dat seama că doar din întâmplare eram primul comunist iugoslav primit de el. Cu toate acestea, eram vesel şi mândru că voi putea să le povestesc tovarăşilor mei această vizită şi să le transmit ceva şi iugoslavilor care luptau cu arma-n mână.

De îndată tot ce mi se păruse dezagreabil în URSS dispăru şi toate neînţelegerile dintre noi şi liderii sovietici deveniră neimportante şi uşuratice, de parcă nici nu ar fi avut loc. Căci ce valoare avea destinul meu faţă de măreţia luptei care era dusă şi ce importanţă mai puteau avea neînţelegerile noastre în faţa inevitabilităţii evidente a realizării ideii noastre?

Cititorul trebuie să ştie că, la acea vreme, credeam că troţkiştii, buhariniştii şi alţi opozanţi din partid erau, fără doar şi poate, spioni şi duşmani ascunşi şi că, din această pricină, drasticele măsuri luate împotriva lor, precum şi împotriva altor aşa-zişi duşmani de clasă erau justificate. Dacă observasem că vizitatorii URSS în perioada epurărilor de la mijlocul anilor 1930 tindeau să tacă asupra anumitor subiecte, consideram că subiectele în chestiune nu erau esenţiale sau că fuseseră exagerate: se tăia în carne vie pentru a elimina răul, după cum spunea Dimitrov într-o conversaţie cu Tito. De aceea, luam cruzimile comise de Stalin exact cum voia propaganda să le iau – drept măsuri revoluţionare imposibil de evitat, care nu făceau decât să-i amplifice statura şi rolul istoric. Nu pot spune prea clar nici astăzi ce aş fi făcut dacă aş fi ştiut adevărul despre procese şi epurări. Conştiinţa mea, afirm cu certitudine, ar fi suferit o criză serioasă, dar aş fi continuat, tot ce e posibil, să fiu un comunist – crezând într-un comunism mai aproape de ideal decât cel existent. În cazul comunismului ca idee, esenţial este nu ce se

înfăptuieşte, ci din ce pricină. Şi-apoi aceasta era cea mai raţională, cea mai ameţitoare, cea mai atotcuprinzătoare ideologie pentru mine şi pentru cei din patria mea sfârtecată şi disperată care doreau să depăşească veacuri de sclavie şi înapoiere, ba chiar să ignore realitatea.

Nu am avut vreme să mă adun pentru că maşina a ajuns cât ai bate din palme la porţile Kremlinului. Aici ne-a preluat un alt ofiţer, iar maşina străbătu curţile interioare reci şi curate în care nu se vedea nimic în viaţă în afara copăceilor subţiri şi neînmuguriţi. Ofiţerul ne atrase atenţia asupra tunului şi clopotului ţarului – simboluri absurde ale Rusiei, care nu trăseseră şi nici nu bătuseră vreodată. La stânga era monumentala clopotniţă a lui Ivan cel Mare[6], apoi încă un rând de tunuri străvechi şi deodată ne găsirăm la intrarea unei clădiri mai degrabă scunde, asemănătoare celor construite pentru birouri şi spitale pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Acolo ne întâmpină un alt ofiţer, care ne conduse înăuntru. La baza scării ne-am scos mantalele, ne-am pieptănat într-o oglindă şi am luat un lift care ne duse la etajul doi, într-un coridor destul de lung, acoperit cu un covor roşu.

În timp ce treceam pe acest coridor, eram salutaţi de câte un ofiţer cu o bătaie răsunătoare de călcâie. Erau cu toţii tineri, chipeşi şi băţoşi, purtând bereta albastră a Securităţii Statului. În această vizită şi în următoarele, am fost uimit de curăţenia ireproşabilă a locului şi mi se părea imposibil să muncească şi să locuiască oameni acolo. Nicio scamă pe covoare, nicio pată pe clanţele aurite.

În cele din urmă, am fost conduşi într-un fel de mic birou în care generalul Jukov ne aştepta deja. Un funcţionar mititel, rotofei şi ciupit de vărsat ne invită să ne

6 Ivan al III-lea Vasilievici (1440-1505), mare cneaz al Moscovei şi Vladimirului (n. trad.).

aşezăm, în vreme ce el se ridică încet din spatele biroului şi se duse într-o cameră din apropiere.

Totul se petrecu apoi cu surprinzătoare viteză. Funcţionarul se întoarse şi ne spuse că putem intra. Am crezut că vom trece prin două sau trei birouri înainte să ajungem la Stalin, însă de îndată ce am deschis uşa şi am trecut de prag l-am văzut venind dintr-o cămăruţă alăturată prin ale cărei uşi se vedea un glob enorm. Molotov era şi el acolo. Îndesat, palid şi îmbrăcat cu un costum european bleumarin care-i venea perfect, stătea în picioare dincolo de o lungă masă de conferinţe.

Stalin ne întâmpină în mijlocul camerei. Am fost primul care s-a apropiat de el şi s-a prezentat. Apoi Terzic a făcut la fel, recitându-şi întregul titlu pe un ton milităros şi bătând din călcâie, la care gazda noastră îi replică – a fost aproape comic – spunând:

— Stalin.

Am dat mâna şi cu Molotov şi ne-am aşezat la masă în aşa fel încât Molotov să fie la dreapta lui Stalin, care era în capul mesei, în timp ce Terzic, generalul Jukov şi cu mine eram la stânga.

Camera nu era mare, mai degrabă lungă, şi despuiată de orice brizbriz opulent. Deasupra unui birou nu prea mare din colţ atârna o fotografie a lui Lenin, iar pe peretele de dincolo de masa de conferinţe, prinse în rame identice din lemn sculptat, erau portretele lui Suvorov şi Kutuzov, semănând foarte mult cu cromolitografiile pe care le poţi vedea prin casele de ţară.

Dar gazda noastră era individul cel mai modest dintre toţi. Stalin purta uniforma şi cizmele moi de mareşal, fără medalii, în afara unei stele de aur – Ordinul Erou al Uniunii Sovietice, pe partea stângă a pieptului. În atitudinea sa nu era nimic artificial sau regizat. Nu avea

nimic din acel Stalin maiestuos din jurnalele de ştiri – cu ţinuta şi mersul acela băţos şi greoi. Nu stătea o clipă locului. Se juca cu pipa sa pe care era imprimată marca albă a firmei englezeşti *Dunhill* sau trăgea cercuri cu un stilou albastru în jurul cuvintelor care sintetizau principalele subiecte ale discuţiei, pe care le tăia cu linii oblice pe măsură ce închideam acel subiect, apoi îşi tot răsucea capul într-o parte şi-ntr-alta, foindu-se în fotoliul său.

Am mai fost surprins şi de altceva: era foarte scund de statură, cu un corp diform. Avea torsul scurt şi îngust, în vreme ce mâinile şi picioarele erau prea lungi. Braţul şi umărul său stâng păreau de-a dreptul înţepenite. Avea un pântec destul de mare şi părul rar, fără a fi cu totul chel. Faţa sa era albă, dar rumenă în obraji. Am aflat mai târziu că această combinaţie, caracteristică persoanelor care petrec multă vreme la birou, era numită „ten de Kremlin” în cercurile protipendadei sovietice. Dinţii săi erau negri şi neregulaţi. Mustaţa nu părea a fi prea stufoasă. Cu toate acestea, capul nu era unul urât; avea ceva de om obişnuit, ca al ţăranilor, ca al tatălui unei mari familii – cu ochii galbeni şi un amestec de severitate şi şmecherie.

Am fost surprins, de asemenea, de accentul său. Puteai să-ţi dai seama că nu era rus. În schimb, vocabularul său în limba rusă era bogat, expresivitatea sa era vie şi mlădioasă şi vorbirea plină de proverbe şi zicători ruseşti. După cum mi-am dat seama mai târziu, Stalin cunoştea destul de bine literatura rusă – deşi numai pe cea rusă –, dar singurele cunoştinţe pe care le avea cu adevărat dincolo de limitele culturii ruse erau cele de istorie politică.

Un lucru nu m-a mirat: Stalin avea simţul umorului – un umor bolovănos, sigur de sine, dar nu lipsit cu totul de

subtilitate şi profunzime. Reacţiile lui erau rapide, perspicace şi definitive – asta nu însemna că nu-l asculta pe cel care-i vorbea, dar era evident că nu agrea explicaţiile amănunţite. Era remarcabilă, de asemenea, relaţia sa cu Molotov. Cu siguranţă vedea în el un colaborator apropiat, lucru care mi s-a confirmat mai târziu. Molotov era singurul membru al Politburo căruia Stalin i se adresa cu pronumele personal *ti*, ceea ce este în sine semnificativ dacă ne gândim că ruşii folosesc în mod normal forma politicoasă *vî*, chiar şi între prieteni apropiaţi.

Stalin a început conversaţia întrebându-ne care simt impresiile noastre despre Uniunea Sovietică. Am răspuns:

— Suntem entuziasmaţi!

La care el a adăugat:

— Noi nu, deşi facem tot ce putem ca lucrurile să meargă mai bine în Rusia.

Mi s-a întipărit în memorie faptul că Stalin vorbea despre *Rusia* şi nu despre Uniunea Sovietică, ceea ce nu însemna doar că inspira naţionalismul rusesc, dar şi că era el însuşi inspirat de acesta şi că se identifica fără îndoială cu el.

Dar nu am avut timp să mă gândesc la toate acestea atunci, pentru că Stalin a trecut la relaţiile cu guvernul iugoslav din exil, întorcându-se către Molotov:

— Nu i-am putea îmbrobodi cumva pe englezi să-l recunoască pe Tito, care luptă singur cu germanii?

Molotov zâmbi, cu un zâmbet în care se amestecau ironia şi mulţumirea de sine:

— Nu, este imposibil, ăştia ştiu perfect ce se întâmplă în Iugoslavia.

Am fost încântat de maniera acesta directă, deschisă pe care n-o mai întâlnisem în cercurile sovietice oficiale, ca

să nu vorbim despre propaganda sovietică. Simţeam că sunt unde trebuie şi, mai mult decât atât, în prezenţa cuiva care tratează realităţile într-un mod prietenesc şi deschis. Nu prea este nevoie să explic că Stalin nu era aşa decât în prezenţa oamenilor săi, adică printre comuniştii apropiaţi, care îi erau devotaţi.

Deşi Stalin nu a promis că va recunoaşte Comitetul Naţional de Eliberare drept guvern provizoriu iugoslav, evident că era interesat să-l confirme. Discuţia şi strategia adoptată de Stalin au făcut ca eu să nu pot nici măcar pune întrebarea direct; adică era evident că guvernul sovietic ar fi luat această decizie de îndată dacă ar fi considerat că premisele sunt favorabile şi dacă desfăşurarea evenimentelor nu ar fi luat o turnură diferită – un compromis temporar între britanici şi URSS şi, în consecinţă, şi între Comitetul Naţional şi guvernul regal iugoslav.

Astfel că această solicitare a rămas fără răspuns. Soluţia trebuia să aştepte şi să fie decisă ulterior. Oricum, Stalin a compensat indecizia adoptând un ton mult mai favorabil pe tema creşterii ajutorului pentru forţele militare iugoslave.

Când am vorbit despre un împrumut de două sute de mii de dolari, el a spus că este o bagatelă, adăugând că nu vom putea face prea multe cu mizilicul ăsta, dar că suma ne va fi alocată imediat. La observaţia mea că vom returna datoria, deopotrivă cu transporturile de arme şi alte echipamente după ce ne vom elibera, el se supără sincer:

— Mă insulţi. Voi vă vărsaţi sângele şi dumneata te aştepţi să te buzunăresc pentru arme. Nu sunt negustor, nu suntem negustori. Voi luptaţi pentru aceeaşi cauză ca şi noi. Suntem obligaţi de datorie să împărţim cu voi tot ce avem.

Dar cum putea ajunge ajutorul în Iugoslavia?

S-a decis să li se ceară Aliaţilor occidentali să deschidă o bază aeriană sovietică în Italia pentru a-i ajuta pe partizanii iugoslavi.

— Hai să încercăm, spuse Stalin. Vom vedea ce atitudine au occidentalii şi cât de departe sunt pregătiţi să meargă pentru a-l ajuta pe Tito.

Ar trebui să spun că o asemenea bază – constând în zece avioane, dacă mi-aduc aminte corect – a fost organizată imediat după aceea.

— Dar nu prea vă putem ajuta cu avioanele, adăugă Stalin. O armată nu poate fi aprovizionată cu avionul şi voi sunteţi deja o armată. Pentru asta e nevoie de nave. Iar noi nu avem nave. Flota noastră din Marea Neagră este distrusă.

Generalul Jukov interveni:

— Avem vapoare în Extremul Orient. Am putea să le transferăm în porturile din Marea Neagră şi să le încărcăm cu armament şi cu tot ceea ce mai este nevoie.

Stalin îl întrerupse grosolan şi categoric. Dacă până atunci fusese modest şi aproape jucăuş, acum ieşea deodată la suprafaţă un alt Stalin:

— La ce naiba te gândeşti? Ai toate ţiglele pe casă? În Extremul Orient se desfăşoară un război. Nu vor rata ocazia şi vor scufunda vapoarele alea. Navele trebuie cumpărate. Dar de la cine? E criză de vase în zilele astea. Turcia? Turcii nu au prea multe nave şi oricum nu ne-ar vinde niciuna. Egiptul? Da, am putea cumpăra câteva din Egipt. Egiptul va vinde – Egiptul ar vinde orice, aşa că sigur ne-ar vinde nave.

Da, acesta era adevăratul Stalin, cel care nu-şi îndulcea vorbele. Dar mă obişnuisem cu asta în propriul partid şi nu mă dădeam nici eu în lături de la felul acesta

de a fi când venea timpul să fie luată o decizie finală.

Rapid şi în linişte, generalul Jukov îşi notă deciziile lui Stalin. Dar navele nu au fost cumpărate niciodată, iar iugoslavii nu au fost aprovizionaţi nicicând cu nave sovietice. Motivul principal, fără îndoială: înaintarea trupelor pe Frontul de Est – Armata Roşie a ajuns nu peste mult timp la frontiera iugoslavă şi a putut astfel ajuta Iugoslavia pe uscat. Insist asupra faptului că pe atunci Stalin luase hotărârea să ne ajute.

Aceasta este esenţa conversaţiei.

În treacăt, Stalin a vrut să afle de la mine ce părere am despre diferiţi politicieni iugoslavi. M-a întrebat ce cred despre Milan Gavrilović, liderul Partidului Agrarian din Serbia şi primul ambasador iugoslav la Moscova.

— Un tip descurcăreţ, i-am spus eu.

Stalin comentă, vorbind parcă de unul singur:

— Da, sunt politicieni care cred că a fi descurcăreţ este principalul lucru în politică – dar Gavrilović mi-a făcut impresia unui prostănac.

Am adăugat:

— Nu este un politician cu vederi largi, deşi nu consider că se poate spune despre el că este prost.

Stalin mă întrebă dacă regele iugoslav Petru al II-lea şi-a găsit soţie. Când i-am spus că a luat de soţie o prinţesă din Grecia, el a ripostat răutăcios:

— Cum ar fi, Viaceslav Mihailovici, dacă dumneata sau eu ne-am căsători cu vreo prinţesă străină? Poate c-o ieşi ceva bun din asta.

Molotov râse, dar potolit şi fără zgomot.

La sfârşit, i-am dat lui Stalin cadourile noastre. Păreau în mod special primitive şi ca vai de ele acum. Dar el nu râse de ele, câtuşi de puţin. Când zări sandalele ţărăneşti exclamă „*Laptir*, cuvântul rusesc pentru acestea.

În ceea ce priveşte puşca, o deschise şi o închise, o cântări în mâini şi apoi făcu remarca:

— Ale noastre sunt mai uşoare.

Întrevederea dură circa o oră.

Amurgise deja când am părăsit Kremlinul. Ofiţerul care ne însoţea a văzut, cu siguranţă, cât de entuziasmaţi eram. Se uita la noi fericit şi încerca să ne intre pe sub piele la fiecare vorbă pe care-o scotea. La Moscova putea fi văzută aurora boreală în acea perioadă a anului, totul era liliachiu şi pâlpâia – o lume ireală mai frumoasă decât cea în care trăiam.

Cumva, asta şi simţeam în adâncul sufletului.

Capitolul 6

Dar a fost scris să mai am o întâlnire cu Stalin, chiar mai semnificativă şi interesantă. îmi amintesc exact când s-a petrecut: în ajunul debarcării Aliaţilor în Normandia[7].

Şi de astă dată am fost luat prin surprindere. Mi-au spus pur şi simplu că urma să merg la Kremlin şi în jurul orei nouă în acea seară m-au luat cu maşina şi m-au dus acolo. Nimeni din misiune nu ştia unde merg.

M-au dus în clădirea în care Stalin mă primise înainte, dar în alte camere. L-am găsit pe Molotov pregătindu-se de plecare. Pe când îşi îmbrăca pardesiul şi-şi punea pălăria, mi-a spus că urma să cinăm cu Stalin.

Molotov nu era un om prea vorbăreţ. Când era cu Stalin, când era bine dispus sau în prezenţa unor persoane care gândeau la fel ca el, stabilea repede şi fără ezitări legătura cu ceilalţi. Altminteri, Molotov era impasibil, chiar şi în conversaţii particulare. În acelaşi timp, m-a întrebat în maşină ce alte limbi vorbesc în afară de rusă. I-am spus

7 Aşa-numita Operaţiune Neptun a avut loc pe 6 iunie 1944 (Ziua Z), cea mai mare invazie pe mare, a cărei planificare a fost stabilită de Aliaţi în mai 1943 (n. trad.).

că vorbesc franceză. Am vorbit apoi despre influenţa şi organizarea Partidului Comunist din Iugoslavia. Am subliniat faptul că la începutul războiului partidul iugoslav era în ilegalitate şi nu prea numeros – avea circa zece mii de membri însă era excelent organizat. Am adăugat:

— Ca şi Partidul Bolşevic în Primul Război Mondial.

— Te înşeli, replică Molotov. Primul Război Mondial a găsit partidul nostru într-o stare de-a dreptul jalnică, cu o organizaţie dezbinată, risipită şi cu puţini membri, îmi amintesc, adăugă el, cum, la începutul războiului, am venit ilegal de la Petrograd la Moscova cu probleme de partid. Nu aveam unde petrece noaptea, dar a trebuit să risc şi să stau cu sora lui Lenin. Molotov aminti chiar numele acelei surori pe care, dacă-mi amintesc bine, o chema Maria Ilinicina.

Maşina mergea destul de repede – cam o sută de kilometri pe oră – şi nu am avut probleme cu traficul. Se pare că poliţia rutieră recunoştea cumva maşina şi-i deschidea calea. Odată ieşiţi din Moscova, am pornit pe un drum asfaltat numit, după cum am aflat, „autostrada guvernului”, pentru că numai maşinilor guvernamentale li s-a permis accesul pe acolo, multă vreme după război. O fi valabil şi azi? Am ajuns nu peste mult timp la o barieră. Ofiţerul de pe scaunul din dreapta şoferului arătă o legitimaţie mică prin parbriz şi gardianul ne lăsă să trecem, fără alte formalităţi. Fereastra din dreapta era deschisă, iar Molotov, care observase că stau în curent, a început s-o ridice. Atunci doar am observat că sticla era foarte groasă şi mi-am dat seama că ne aflăm într-o maşină blindată. Cred că era un Packard, pentru că Tito a primit unul la fel în 1945 de la guvernul sovietic.

Cu zece zile înaintea acelei cine, germanii lansaseră un atac-surpriză împotriva Statului-Major al Armatei de

Eliberare Naţională din Drvar. Tito şi membrii misiunilor militare au fost nevoiţi să fugă în munţi. Liderii iugoslavi au trebuit să facă marşuri lungi şi obositoare, pierzând timp valoros în care nu au mai putut pune la cale activităţi militare şi politice. Problema alimentelor devenise, de asemenea, foarte gravă. Misiunea militară sovietică informase Moscova în amănunt despre toate acestea, în vreme ce misiunea noastră din Moscova era în contact permanent cu ofiţerii sovietici responsabili, sfătuindu-i cum să le dea ajutor trupelor iugoslave şi Statului-Major. Avioanele sovietice zburau chiar şi noaptea, lansând muniţie şi alimente, cu toate că nu prea au avut succes, de vreme ce pachetele erau risipite peste o zonă imensă împădurită care urma să fie evacuată de urgenţă.

Pe drum, Molotov dori să afle care era părerea mea despre această situaţie. Interesul său era intens, dar cumva impersonal – de parcă ar fi dorit doar să obţină un tablou cât mai aproape de realitate.

Am mers încă vreo treizeci şi cinci de kilometri, apoi am cotit la stânga pe un drum secundar şi am ajuns în scurtă vreme la un pâlc de brazi tineri. Şi acolo era o barieră, apoi un drumeag şi o poartă. Am ajuns în faţa unei vile nu prea mari, aflate, de asemenea, într-o pădurice deasă de brazi.

Am intrat fără mare protocol pe uşa care dădea într-un hol mic, unde a apărut Stalin – de data asta cu pantofi şi îmbrăcat cu tunica sa simplă, închisă până la gât, bine-cunoscută din fotografiile sale de dinainte de război. Părea acum chiar mai scund, dar de asemenea mai modest şi mult mai acasă. Ne-a condus într-un mic şi surprinzător de gol birou – nu erau cărţi, nici tablouri, doar pereţii goi, de lemn.

Ne-am aşezat în jurul unei măsuţe de scris, iar el a

început de îndată să-mi pună întrebări legate de ceea ce se întâmplase cu Statul-Major iugoslav.

Din însăşi maniera lui de a pune întrebări se vedea deosebirea de la cer la pământ între Stalin şi Molotov. În cazul lui Molotov, era imposibil să-ţi dai seama ce gândea sau cum ajunsese la gândurile acelea. Mintea lui rămânea zăvorâtă şi impenetrabilă. Stalin, în schimb, avea un temperament aprig, aproape fără astâmpăr. Avea mereu întrebări – pentru sine sau pentru ceilalţi – şi se certa – cu sine sau cu ceilalţi. Nu voi spune că Molotov nu se entuziasma repede sau că Stalin nu ştia să se stăpânească şi să-şi disimuleze pornirile; ulterior, i-am văzut pe amândoi în aceste roluri. Dar Molotov era aproape mereu acelaşi, schimbându-şi cu greu şi infinitezimal expresia, indiferent de ce sau cine era în discuţie, în vreme ce Stalin era complet diferit în mediul său comunist. Churchill l-a descris pe Molotov ca pe un robot modern, bun la toate. Corect. Dar acesta este un singur aspect, exterior, al lui. Stalin nu era mai puţin calculat decât Molotov. Dar tocmai datorită faptului că avea un temperament mai pasional şi mai complex – deşi toate laturile personalităţii sale erau la fel de puternice şi de convingătoare, încât părea să nu se prefacă niciodată şi că trăia cu sinceritate fiece rol – era mai deschis, oferind o gamă mai largă de opţiuni celui cu care vorbea. Molotov părea să considere totul – chiar şi comunismul şi obiectivele sale finale – ca pe ceva relativ, ceva faţă de care era obligatoriu, şi nu facultativ, să-şi subordoneze propria soartă. Parcă nimic nu era permanent pentru el, parcă totul nu era decât o realitate tranzitorie şi lipsită de strălucire, care i se înfăţişa diferit de la o zi la alta şi căreia trebuia să i se dăruiască pe sine şi întreaga sa viaţă. Pentru Stalin, de asemenea, totul era trecător. Dar aceasta era viziunea sa filosofică. În spatele acestei

vremelnicii, dar şi în miezul ei stăteau ascunse unele idei importante şi decisive – idealurile sale, de care se putea apropia modelând şi deformând realitatea şi pe oamenii vii din care era compusă.

Privind acum retrospectiv, mi se pare că aceşti doi oameni, Molotov, cu relativismul său, cu darul său pentru rutina labirintică a fiecărei zile, şi Stalin, cu dogmatismul său fanatic şi, în acelaşi timp, cu orizonturile sale mai largi, cu căutarea sa impetuoasă pentru viitoare posibilităţi, aceştia doi, ei bine, se completau într-un mod ideal. Neputincios fără autoritatea lui Stalin, Molotov îi era indispensabil din multe puncte de vedere. Deşi amândoi erau lipsiţi de scrupule în strategiile lor, mi se pare că Stalin selecta aceste metode cu atenţie şi le potrivea circumstanţelor, în vreme ce Molotov le considera de la bun început ca fiind neesenţiale şi lipsite de importanţă. Cred în continuare că el nu doar că-l incita pe Stalin să facă multe lucruri, dar, de asemenea, îl susţinea şi-i risipea îndoielile. Şi cu toate că, având o mai mare supleţe şi pătrundere, Stalin îşi aroga rolul principal în transformarea unei Rusii înapoiate în modernă putere imperială industrială, am greşi dacă am subestima rolul lui Molotov, în special pe acela de executant.

Molotov părea chiar şi fizic potrivit pentru un asemenea rol: conştiincios, prevăzător, calm şi tenace. Bea mai mult ca Stalin, însă toasturile sale erau mai scurte şi menite să producă un anume efect politic. Viaţa sa personală nu era cu nimic ieşită din comun şi când, un an mai târziu, i-am cunoscut soţia, o femeie modestă şi graţioasă, am avut senzaţia că oricare alta ar fi putut servi funcţiilor sale obişnuite, necesare.

Conversaţia cu Stalin a început cu întrebările sale curioase în legătură cu ce s-a putut întâmpla cu Statul-

Major iugoslav şi cu trupele aflate în zonă.

— Vor muri de foame! exclamă el.

Am încercat să-i spun că asta nu s-ar fi putut petrece.

— Şi de ce nu? continuă el. Soldaţii au murit de foame de atâtea ori! Foamea este un inamic teribil pentru orice armată.

I-am explicat:

— Este o ţară în care poţi găsi mereu ceva de mâncare. Am fost în situaţii cu mult mai proaste şi nu am murit de foame. Am reuşit să-l calmez şi să-l conving.

El reveni atunci la problema trimiterii ajutoarelor. Frontul sovietic era încă prea departe pentru ca avioanele de luptă să poată escorta transporturile. La un moment dat, Stalin se enervă, făcându-i zob pe piloţi:

— Sunt laşi, le e frică să zboare ziua! Laşi, Dumnezeule mare, laşi!

Molotov, care fusese informat în legătură cu această problemă, îi apăra pe piloţi:

— Nu, nu sunt laşi. Departe de asta. Problema este pur şi simplu că avioanele de luptă nu pot parcurge o distanţă prea mare, iar materialele transportate ar trebui aruncate înainte de a ajunge la destinaţie. În plus, capacitatea lor de transport este nesemnificativă. Mai trebuie să-şi care şi benzina pentru întoarcere. Acesta este singurul motiv pentru care trebuie să zboare noaptea şi să transporte o încărcătură mică.

L-am susţinut pe Molotov, pentru că ştiam că piloţii sovietici se oferiseră voluntari să zboare pe timp de zi, fără să fie protejaţi de avioanele de luptă, pentru a-i putea ajuta pe tovarăşii lor, soldaţii din Iugoslavia.

Eram complet de acord, pe de altă parte, cu Stalin, care insista că, având în vedere împrejurările şi sarcinile serioase şi complicate care erau de înfăptuit, Tito trebuia

să găsească un sediu central permanent unde să poată scăpa de nesiguranţa zilnică. Nu încape îndoială că Stalin le transmisese punctul său de vedere celor din Misiunea sovietică, dat fiind că atunci, la insistenţele ofiţerilor sovietici, Tito a acceptat să fie evacuat în Italia şi de acolo pe insula Vis, unde a rămas până când Armata Roşie a ajuns în Iugoslavia. Desigur, Stalin nu a spus nimic despre această evacuare, însă ideea prindea contur în mintea lui.

Aliaţii acceptaseră deja să înfiinţeze o bază aeriană sovietică în Italia pentru a-i ajuta pe soldaţii iugoslavi, iar Stalin insista asupra urgentării trimiterii avioanelor de transport acolo, astfel încât baza să înceapă să funcţioneze.

Încurajat, pare-se, de optimismul meu în legătură cu rezultatele ofensivei germane împotriva lui Tito care se desfăşura atunci, el a adus în discuţie relaţia noastră cu Aliaţii, în special cu Marea Britanie, subiect care, am înţeles eu, era principalul motiv pentru care dorise să mă vadă.

Subtextul sugestiilor sale era, în primul rând, că ar trebui să nu-i „speriem" pe englezi, prin aceasta înţelegând că ar trebui să evităm orice acţiune care i-ar putea alarma şi să-i facă să-şi dea seama că în Iugoslavia avea loc o revoluţie sau o încercare a comuniştilor de a prelua controlul.

— Ce vă veni cu stelele alea roşii pe bonetă? Forma nu e importantă, ci doar victoria şi voi vă puneţi stele roşii! Pentru numele lui Dumnezeu, nu e nevoie de stele! exclamă Stalin supărat.

Dar nu ascunse faptul că furia lui nu era chiar atât de mare. Era doar un reproş, iar eu i-am explicat:

— Este imposibil să renunţăm la stelele roşii pentru că au intrat deja în tradiţie şi au ajuns să însemne ceva

pentru luptătorii noştri.

El rămase la părerea lui, dar fără să insiste prea mult. Ajunserăm apoi la un alt aspect al relaţiilor cu Aliaţii occidentali, iar el spuse:

— Poate îţi imaginezi că, pentru simplul fapt că suntem aliaţi ai englezilor, am uitat ce le poate pielea şi cine este Churchill. Nimic nu le place mai mult decât să-şi tragă aliaţii pe sfoară. În timpul Primului Război Mondial, i-au înşelat constant pe ruşi şi pe francezi. Iar Churchill? Churchill e tipul de om care-ţi va şterpeli o copeică din buzunar dacă nu eşti atent. Dumnezeule, să te buzunărească pentru o copeică. Şi Roosevelt? Roosevelt nu e aşa. El îţi vâră mâinile în buzunar pentru monede mai mari. Dar Churchill? Te face pentru o copeică.

Tot insista că trebuie să fim atenţi la Intelligence Service şi la duplicitatea englezilor, mai ales când era la mijloc viaţa lui Tito.

— Ei au fost ăia care l-au omorât pe generalul Sikorski într-un avion şi apoi una-două au doborât avionul – au scăpat de probe şi de martori.

În timpul întâlnirii, Stalin a continuat să repete aceste avertismente, pe care i le-am transmis lui Tito după întoarcerea acasă şi care i-au influenţat probabil decizia de a face zborul conspirativ de noapte de la Vis în teritoriul ocupat de sovietici în România pe 21 septembrie 1944.

Stalin a trecut apoi la relaţiile cu guvernul regal iugoslav. Noul reprezentant regal era doctorul Ivan Şuba Aic, care a promis că va reglementa relaţiile cu Tito şi că va recunoaşte Armata de Eliberare Naţională drept principala forţă în lupta împotriva trupelor de ocupaţie. Stalin mă împingea de la spate:

— Nu refuzaţi discuţiile cu Subasic – sub niciun motiv nu trebuie să faceţi asta. Vorbiţi cu el. Voi nu puteţi fi

recunoscuţi chiar acum. Trebuie să vă întâlniţi la jumătatea drumului. Ar trebui să vorbiţi cu Şuba Aic să vedeţi dacă nu ajungeţi cumva la un compromis.

Imboldul său nu era categoric, deşi era rostit pe un ton hotărât. I-am transmis totul lui Tito şi membrilor Comitetului Central şi asta a netezit probabil calea către bine-cunoscutul Acord Tito-şubasic.

Stalin ne-a invitat apoi la cină, dar în hol ne-am oprit în faţa unui planiglob pe care Uniunea Sovietică era colorată cu roşu, făcând-o mai vizibilă şi mai mare decât era altminteri. Stalin îşi flutură mâna peste Uniunea Sovietică şi, făcând aluzie la criticile adresate cu o clipă înainte englezilor şi americanilor, exclamă:

— Nu vor accepta niciodată ideea că un spaţiu atât de mare ar putea fi roşu, niciodată, niciodată!

Am observat pe hartă că zona Stalingradului era marcată la vest cu un semn făcut cu cerneală albastră. Se pare că Stalin făcuse acel semn în timpul Bătăliei Stalingradului. Mi-a observat privirea şi am impresia că asta i-a făcut plăcere, deşi nu şi-a trădat defel sentimentele.

Nu-mi amintesc motivul, dar am ajuns să spun:

— Fără industrializare, Uniunea Sovietică nu şi-ar fi putut apăra hotarele şi nici nu ar fi putut duce un asemenea război.

Stalin adăugă:

— Exact ăsta e motivul pentru care ne-am certat cu Troţki şi Buharin.

Şi asta a fost tot ce am scos de la el – aici, în faţa hărţii – despre acei oponenţi săi: *se certaseră*.

În sufragerie se aflau deja două sau trei persoane din Comandamentul Suprem sovietic, stând şi aşteptând, cu toate acestea niciunul nu era din Biroul Politic, dacă

făceam abstracţie de Molotov. Am uitat cine mai era. Oricum, au stat tăcuţi şi retraşi toată seara.

În memoriile sale, Churchill descrie în culori vii o cină improvizată cu Stalin la Kremlin. Dar aşa erau, în general, cinele lui Stalin.

Într-o sufragerie spaţioasă şi fără zorzoane, cu toate acestea plină de gust, jumătatea din faţă a unei lungi mese era acoperită cu tot felul de mâncăruri pe masive platouri de argint încălzite şi, de asemenea, tot felul de băuturi, şi farfurii, şi alte tacâmuri. Fiecare se servea şi stătea unde dorea la jumătatea goală a mesei. Stalin nu stătea niciodată în capul mesei, dar se aşeza mereu pe acelaşi scaun – primul la stânga capului mesei.

Era o varietate inimaginabilă de mâncare şi băutură – iar predominante erau produsele de carmangerie şi alcoolul tare. Însă totul era simplu şi lipsit de ostentaţie. Chelnerii nu apăreau decât când Stalin suna şi singura ocazie în care a făcut-o a fost pentru a cere bere. Toată lumea mânca tot ce voia şi cât voia, doar că erau excesiv de multe imbolduri şi provocări să bem şi se rosteau prea multe toasturi.

O asemenea cină dura de obicei şase ore şi chiar mai mult – de la zece seara până pe la patru-cinci dimineaţa. Se mânca şi se bea încet, pe parcursul unei conversaţii întortocheate, al cărei registru se întindea de la povestioare şi anecdote la subiecte mult mai serioase din politică sau chiar filosofie. Neoficial şi în realitate, o parte semnificativă din politica sovietică a fost trasată în timpul unor asemenea cine. La urma urmei, erau cele mai frecvente şi convenabile forme de divertisment şi singura formă de lux în viaţa altminteri monotonă şi sobră a lui Stalin.

Colaboratorii lui Stalin, pasămite, erau obişnuiţi cu

acest fel de muncă şi de trai – şi-şi petreceau nopţile chefuind cu Stalin sau cu alţi tovarăşi. Nu ajungeau la birou mai devreme de amiază şi stăteau, de obicei, acolo până seara târziu. Asta făcea ca activitatea la vârf a administraţiei să fie dificilă şi complicată, dar era flexibilă, chiar şi membrii corpului diplomatic ţineau seama de ea, atunci când voiau să ia contact cu membrii Biroului Politic.

Nu exista o ordine prestabilită în care membrii Politburo şi alţi înalţi demnitari să ia parte la aceste zaiafeturi. Nu veneau, de obicei, decât cei care aveau ceva legături cu zona de activitate a oaspetelui sau cu problemele curente ale administraţiei. Dar cercul era restrâns, pare-se, şi era o onoare deosebită să fii invitat la un asemenea dineu. Molotov era singura persoană mereu prezentă şi cred că asta nu pentru că era comisar, adică ministru, pentru afaceri externe, dar şi pentru că era, de fapt, adjunctul lui Stalin.

Aceste chiolhanuri erau momentele de maximă apropiere şi intimitate între şefii sovietici. Puteau spune cu toţii noutăţile din departamentele lor, pe cine întâlniseră în acea zi şi ce planuri aveau pe mai departe. Masa cocoşată de mâncare şi de cantităţi considerabile dacă nu nemăsurate de alcool înveselea spiritele, instaurând o atmosferă afectuoasă şi neprotocolară. Un vizitator neavizat ar fi putut detecta cu greu vreo diferenţă între Stalin şi restul comesenilor. Însă aceasta exista. Părerea lui era înregistrată cu atenţie. Nimeni nu i se opunea prea tare. Totul semăna mai degrabă cu reuniunea unei familii patriarhale cu un cap de familie arţăgos ale cărui metehne îi nelinişteau cumva rudele.

Stalin hăpăia mâncarea în cantităţi care puteau fi considerate enorme chiar şi pentru un om mai solid. Alegea, de obicei, carnea, semn al originii sale muntenești.

Îi plăceau, de asemenea, toate tipurile de specialităţi locale, abundente în această ţară cu climă şi etnii atât de diverse, dar nu am observat să prefere vreun anume fel de mâncare. Bea cu măsură, amestecând de obicei vinul roşu şi votca în pahare mici. Nu l-am văzut să dea vreun semn de beţie, dar nu pot spune acelaşi lucru despre Molotov, ca să nu mai vorbim de Beria, care era, de fapt, un beţivan. Ghiftuindu-se toţi până la unul la aceste zaiafeturi, liderii sovietici mâncau puţin şi neregulat în timpul zilei şi mulţi dintre ei ţineau o zi pe săptămână o dietă de fructe şi sucuri, pentru *răzgrujenie* (debarasare).

În cadrul acestor festinuri a fost decisă soarta întinsului pământ rus, a teritoriilor recent cucerite şi, într-o măsură considerabilă, a speţei umane. Şi chiar dacă aceste dineuri nu au reuşit să le inspire acestor creatori spirituali – „inginerii sufletului omenesc” – mari fapte, multe asemenea fapte au fost probabil îngropate acolo pe vecie.

Nu auzisem încă de existenţa vreunei opoziţii în cercul interior al partidului şi despre cum ar trebui să fie tratată aceasta. Aparent, acest aspect se afla în mare măsură în atribuţiile lui Stalin şi ale Poliţiei Secrete şi, de vreme ce liderii sovietici erau şi ei oameni, uitau fericiţi de conştiinţă, în special pentru că recursul la conştiinţă ar fi fost un pericol pentru soarta lor.

Voi menţiona doar ceea ce mi s-a părut semnificativ în conversaţia neprotocolară care a alunecat de la un subiect la altul cu acea ocazie.

Aducându-mi aminte de legăturile de pe vremuri dintre slavii sudici şi Rusia, am spus:

— Ţarii Rusiei nu au înţeles aspiraţia slavilor sudici – ei erau interesaţi să-şi extindă imperiul, în vreme ce noi voiam să ne eliberăm.

Stalin a fost de acord, dar din alt punct de vedere:

— Da, ţarilor Rusiei le lipsea viziunea.

Interesul lui Stalin pentru Iugoslavia diferea de al celorlalţi lideri sovietici. Pe el nu-l interesau sacrificiile şi ruina ţării, ci tipul de relaţii interne create şi care era, de fapt, puterea mişcării de rezistenţă. El nu culegea nici măcar aceste informaţii prin întrebări directe, ci chiar în cursul conversaţiei.

La un moment dat, şi-a manifestat interesul faţă de Albania:

— Ce se petrece, de fapt, acolo? Ce fel de oameni simt ăştia?

I-am explicat:

— În Albania se întâmplă în mare măsură cam ce se întâmplă în Iugoslavia. Albanezii simt cel mai vechi popor balcanic, mai vechi decât slavii, chiar şi decât grecii din Antichitate.

— Dar cum se face că aşezările lor au denumiri slave? întrebă Stalin. Nu au avut ceva legături cu slavii?

I-am explicat şi acest aspect:

— Slavii au locuit, pe vremuri, în văi – de aici numele slavone ale localităţilor –, apoi, în vremea turcilor, albanezii i-au izgonit de-acolo.

Stalin făcu şmechereşte cu ochiul:

— Speram ca albanezii ăştia să fi fost cât de cât slavi.

Vorbindu-i despre strategiile de război din Iugoslavia şi de ferocitatea acestuia, i-am spus că nu luăm prizonieri germani pentru că ei ne ucid toţi prizonierii.

Stahn mă întrerupse râzând:

— Unul dintre oamenii noştri conducea un grup mare de prizonieri germani şi pe drum el i-a omorât pe toţi mai puţin unul. L-au întrebat, când a ajuns la destinaţie: „Şi unde sunt ceilalţi?” „Nu am făcut decât să îndepbnesc

ordinele comandantului suprem, zise el, să-i omorâm pe toţi până la ultimul om. Acesta este ultimul om”.

În cursul discuţiei, el spuse despre germani:

— Sunt un neam ciudat, ca nişte oi. îmi amintesc din copilărie că oriunde se ducea berbecul era urmat de toate oile. îmi amintesc, de asemenea, că eram în Germania înainte de revoluţie: un grup de social-democraţi germani au venit cu întârziere la Congres pentru că aşteptaseră ca biletele lor să fie confirmate sau ceva de genul ăsta. Când vor face ruşii o chestie ca asta? Bine a spus cine-a spus: „În Germania nu poţi face o revoluţie pentru că ar trebui să calci gazonul”.

Îmi ceru apoi să-i spun care erau cuvintele sârbeşti pentru anumite lucruri. Marea asemănare dintre rusă şi sârbă era, desigur, evidentă:

— Dumnezeule, exclamă Stalin, nu încape nicio îndoială: suntem acelaşi popor.

Au fost, de asemenea, multe băneturi. Lui Stalin îi plăcu în mod deosebit unul pe care i l-am spus eu.

— Un turc şi un muntenegrean vorbeau în rarele lor momente de pace. Turcul întreba de ce muntenegrenii sunt mereu în război. „Să jefuiască”, spuse muntenegreanul. „Suntem săraci şi sperăm la ceva pradă. Dar voi pentru ce vă luptaţi?” „Pentru onoare şi glorie”, răspunse turcul. La care muntenegreanul replică: „Fiecare luptă pentru ce n-are”.

Stalin comenta printre hohote de râs:

— Dumnezeule, asta-i adâncă: toţi luptă pentru ce nu au.

Râdea şi Molotov, dar ca întotdeauna cu zgârcenie şi muteşte. Era incapabil să facă glume sau să le înţeleagă.

Stalin mă întrebă ce lideri comunişti am întâlnit la Moscova şi eu i-am pomenit pe Dimitrov şi pe Manuilski,

iar el a spus:

— Dimitrov este mai deştept decât Manuilski, mult mai deştept.

Profită de ocazie ca să vorbească despre dizolvarea Cominternului.

— Ei, occidentalii, sunt atât de şmecheri că nici nu ne-au cerut asta. Iar noi suntem atât de încăpăţânaţi că, dacă ne-ar fi cerut, nu am fi făcut-o! Situaţia Cominternului devenea tot mai nefirească. Aici, eu şi Viaceslav Mihailovici ne storceam creierii, în vreme ce Cominternul trăgea lucrurile în propria direcţie – iar neînţelegerile erau cât casa. Este uşor să lucrezi cu Dimitrov, dar cu ceilalţi era mai greu. Mai presus de toate, era ceva anormal, ceva nenatural în legătură cu însăşi existenţa unui forum comunist general la acea vreme, când partidele comuniste ar fi trebuit să capete o limbă naţională şi să lupte în condiţiile specifice din propriile ţări.

În cursul serii, sosiră două telegrame: Stalin mi le dădu pe amândouă să le citesc.

Una transmitea ce le-a spus Şuba Aic celor de la Departamentul de Stat american. Mesajul lui §ubş<5 era: „Noi, iugoslavii, nu putem fi împotriva Uniunii Sovietice şi nici nu putem adopta o politică anti-Rusia, pentru că tradiţiile slave şi proruse sunt foarte puternice în rândul nostru”.

Stalin remarcă:

— Ăsta e Subasic speriindu-i pe americani. Dar de ce-i sperie? Da, îi sperie. Dar de ce, de ce?

Apoi adăugă, observând mirarea de pe chipul meu:

— Ei ne fură telegramele, le furăm şi noi pe-ale lor.

A doua telegramă era de la Churchill. El anunţa că debarcarea în Franţa va începe a doua zi. Stalin începu să

râdă de telegramă.

— Da, vor debarca dacă nu va fi ceaţă. Până acum a fost mereu ceva care a amânat debarcarea. Cred că până mâine vor găsi ei altceva. Poate că se vor întâlni chiar cu germanii. Ce-ar fi să întâlnească niscaiva germani! Poate că nu va mai fi nicio debarcare, ci doar vorbe goale, ca de obicei.

Hârâind şi mormăind după cum îi stătea-n fire, Molotov începu să explice:

— Nu, de data asta chiar va fi.

Impresia mea era că Stalin nu se îndoia serios că va fi o debarcare a Aliaţilor, însă voia să o ridiculizeze, pornind în special de la motivele anterioarelor amânări.

Sintetizând acea noapte din perspectiva zilei de azi, mi se pare că Stalin îi înfricoşa deliberat pe liderii iugoslavi pentru a le slăbi legăturile cu Occidentul şi, în acelaşi timp, încerca să le subordoneze politica propriilor interese şi relaţii cu statele occidentale, în special cu Marea Britanie.

Ideologia, metodele, experienţa personală, dar şi moştenirea lui istorică îl făceau să nu se încreadă decât în ceea ce putea strânge în pumni şi tot ce scăpa controlului poliţiei sale era un inamic potenţial. Din cauza condiţiilor de război, revoluţia iugoslavă scăpase controlului său, iar forţa care era generată în spatele revoluţiei devenise prea conştientă de propria putere pentru ca el să poată să ordone ceva pur şi simplu. Era conştient de toate acestea, aşa că făcea şi el ce putea – întărâta prejudecăţile anticapitaliste ale liderilor iugoslavi împotriva statelor occidentale. Încerca să-i lege de el pe acei lideri, să le subordoneze politica de politica lui.

Lumea în care trăiau liderii sovietici – care, de altfel, era şi lumea mea – căpăta încet, după cum mi se părea

mie, o nouă înfăţişare: o îngrozitoare şi neîncetată luptă peste tot. Totul fusese dezbrăcat la piele şi redus la lupta care-şi schimba doar forma şi în care doar cei mai puternici şi vicleni puteau supravieţui, îi admirasem neţărmurit pe liderii sovietici cu mult înainte de asta, acum eram ameţit de entuziasm pentru nemăsurata putere a voinţei şi pentru vigilenţa care nu-i părăseau niciodată.

Era o lume în care nu aveai de ales decât victoria sau moartea.

Acesta era Stalin – constructorul unui nou sistem social.

La plecare, l-am întrebat pe Stalin dacă avea ceva de spus despre activitatea Partidul Comunist din Iugoslavia. El mi-a răspuns:

— Nu, nu am. Voi singuri sunteţi cei care ştiţi cel mai bine ce e de făcut.

Odată ajuns la Vis, i-am raportat totul lui Tito şi celorlalţi membri ai Comitetului Central. Şi am sintetizat astfel călătoria mea la Moscova: Cominternul nu mai există *de facto*, iar noi, comuniştii iugoslavi, trebuie să ne descurcăm singuri. Trebuie să ne bizuim, în primul rând, pe forţele noastre.

Când am plecat de la acea cină, Stalin mi-a dat cadou o sabie pentru Tito – cadoul Sovietului Suprem. Pentru a întregi acest magnific şi solemn cadou, am adăugat şi eu unul modest, pe drumul de întoarcere prin Cairo: o cutie de şah cu piese de fildeş. Nu cred că era vreun simbolism aici. Dar mi se pare că încă de pe atunci în interiorul meu era tăinuită o lume diferită de a lui Stalin.

Din pâlcul de brazi care înconjura vila lui Stalin se ridicau ceaţa şi zorile. Stalin şi Molotov, obosiţi după o altă noapte nedormită, dădură mâna cu mine la uşă. Maşina mă purtă dimineaţa într-o Moscovă încă adormită, scăldată de

păda albastră de iunie şi rouă. îmi reveni starea pe care am avut-o când am pus piciorul pe pământ rusesc: de fapt, lumea nu este chiar atât de mare văzută din această ţară. Şi probabil nici de necucerit – cu Stalin, cu ideile acelea care, zice-se, îi vor dezvălui în cele din urmă omului adevărul despre societate şi despre sine însuşi.

Era un vis frumos – având ca fundal realitatea războiului. Nicio clipă nu mi-a dat prin cap să hotărăsc care dintre acestea era mai reală, aşa cum nu aş putea decide nici azi care dintre ele, visul sau realitatea, a eşuat mai mult în încercarea de a-şi împlini promisiunile.

Oamenii trăiesc între vis şi realitate.

Partea a doua ÎNDOIELI

Capitolul 1

A doua mea călătorie la Moscova şi, prin urmare, a doua întâlnire cu Stalin, nu ar fi avut loc probabil dacă nu aş fi fost victima propriei sincerităţi.

După ce Armata Roşie a străpuns frontul în Iugoslavia şi a eliberat Belgradul, în toamna lui 1944, atacurile soldaţilor sau ale grupurilor de soldaţi sovietici comise împotriva cetăţenilor şi ofiţerilor armatei iugoslave erau atât de grave, încât au devenit o problemă politică pentru noul regim şi pentru Partidul Comunist.

Comuniştii iugoslavi idealizau Armata Roşie. Totuşi, pedepseau fără milă chiar şi cea mai mică găinărie sau infracţiune care se petrecea printre ai lor. De aceea erau şi mai consternaţi decât erau oamenii de rând, care se aşteptau, conform experienţei moştenite de la înaintaşi, ca orice armată să comită tâlhării şi crime. Problema era reală. Mai grav, duşmanii comunismului exploatau incidentele care-i implicau pe soldaţii Armatei Roşii, speculându-le în lupta lor împotriva unui regim nu prea stabil şi împotriva comunismului, în general. Întreaga

situaţie era complicată, pentru că înşişi capii Armatei Roşii erau surzi la reclamaţii şi dădeau astfel impresia că tolerează atacurile şi pe atacatori.

De îndată ce Tito se întoarse la Belgrad din România – atunci a vizitat şi el Moscova şi l-a întâlnit, pentru prima dată, pe Stalin – problema a fost luată în discuţie.

În cadrul unei întâlniri la care am participat alături de Kardelj şi Rankovic la reşedinţa lui Tito – toţi patru eram consideraţi liderii Partidul Comunist din Iugoslavia –, s-a decis să discutăm problema cu şeful Misiunii sovietice, generalul Korneev. Pentru a-l face pe acesta să priceapă cât de serioasă este situaţia, am decis să nu meargă doar Tito să-i vorbească, ci să-l însoţească şi ceilalţi trei, cărora să li se alăture doi dintre cei mai distinşi comandanţi iugoslavi: generalii Peko Dapcevic şi Koca Popovic.

Tito i-a expus această problemă generalului Korneev într-o formă extrem de blândă şi politicoasă, ceea ce a făcut ca modul crud şi ofensator în care comandantul sovietic a respins acuzele să pară şi mai uluitor. îl invitasem pe Korneev, ca tovarăş şi comunist, iar el zbiera ca din gură de şarpe:

— În numele guvernului sovietic, protestez împotriva acestor insinuări la adresa Armatei Roşii, care a…

Strădaniile noastre de a-l convinge au fost zadarnice. Am înţeles imediat că se considera reprezentantul unei mari puteri şi al unei armate „eliberatoare”.

Acela a fost momentul în care am spus:

— Problema stă în faptul că inamicii noştri folosesc asta împotriva noastră, comparând atacurile soldaţilor Armatei Roşii cu modul de a se comporta al ofiţerilor englezi, care nu tolerează asemenea excese.

Korneev a reacţionat la argumentul meu cu o grosolană lipsă de înţelegere:

— Protestez şi mai vehement împotriva insultei aduse Armatei Roşii prin compararea ei cu armatele ţărilor capitaliste.

Nu mult după aceea, autorităţile iugoslave au făcut o statistică a fărădelegilor soldaţilor Armatei Roşii. Conform plângerilor înregistrate de cetăţeni, au fost 121 de violuri, dintre care 111 au implicat şi asasinarea victimelor, şi 1 204 tâlhării violente – cifre deloc insignifiante, dacă ne gândim că Armata Roşie doar a tranzitat colţul nord-estic al Iugoslaviei. Aceste cifre arată de ce liderii iugoslavi au fost nevoiţi să trateze incidentele ca pe o problemă politică pe care o considerau cu atât mai serioasă cu cât devenise un subiect nevralgic în luptele interne. Comuniştii erau preocupaţi şi de dimensiunea morală a acestei probleme. Aceasta să fi fost idealizata şi mult-aşteptata Armată Roşie?

Întâlnirea cu Korneev s-a terminat fără rezultate, deşi am observat mai târziu că ofiţerii sovietici tratau abaterile soldaţilor cu mai mare asprime. Imediat după plecarea lui Korneev, unii dintre tovarăşii mei mi-au reproşat, unii cu blândeţe, alţii pe un ton mai aspru, observaţiile pe care le făcusem. Nu-mi trecuse nicicând prin gând să compar, cu adevărat, armata sovietică cu armata britanică – Marea Britanie avea doar o misiune în Belgrad –, nu făcusem decât să enunţ fapte evidente şi să-mi prezint reacţia la o problemă politică, asta ca să nu mai spun că fusesem provocat de lipsa de înţelegere şi de intransigenţa generalului Korneev. Departe de mine, cu siguranţă, gândul să insult Armata Roşie, care mi-era pe atunci nu mai puţin dragă decât îi era generalului Korneev. Având în vedere poziţia pe care-o deţineam, nu puteam păstra tăcerea când femeile erau violate – o crimă pe care am considerat-o mereu ca fiind dintre cele mai odioase – sau

când soldaţii noştri erau maltrataţi şi proprietăţile erau jefuite.

Observaţiile pe care le-am făcut eu şi alte câteva probleme au fost cauza primelor fricţiuni între iugoslavi şi liderii sovietici. Deşi ar fi fost, de fapt, alte motive mai serioase, spusele mele au fost cele mai frecvent citate ca motiv pentru indignarea liderilor sovietici şi a reprezentanţilor acestora. Aş mai putea pomeni în treacăt că acesta era cu siguranţă motivul pentru care guvernul sovietic nu mi-a acordat Ordinul Suvorov, deşi alţi membri de frunte ai Comitetului Central Iugoslav l-au primit. Din motive similare l-au ocolit şi pe generalul Peko Dapcevic. Asta ne-a făcut pe Rankovic şi pe mine să-i sugerăm lui Tito să-l decoreze pe Dapcevic cu Ordinul

Eroul Naţional Iugoslav, ca răspuns la acest afront. Acele cuvinte au fost, de asemenea, şi unul dintre motivele pentru care agenţii sovietici din Iugoslavia au început, în prima parte a lui 1945, să răspândească zvonuri despre „troţkismul meu”. S-au văzut, mai apoi, siliţi să abandoneze acuzaţiile acestea, nu doar pentru că erau absurde, ci şi pentru că relaţiile noastre s-au îmbunătăţit.

Oricum, din cauza afirmaţiilor mele, m-am văzut imediat aproape izolat, nu neapărat pentru că prietenii mei cei mai apropiaţi m-ar fi condamnat – deşi adevărul e că unii mi-au reproşat sever spusele – sau pentru că liderii sovietici exageraseră şi umflaseră întregul incident, dar „probabil, mai profund, din pricina experienţelor mele interioare. Altfel spus, m-am găsit chiar atunci în dilema în care se găsea orice comunist care adoptase ideea comunistă cu bunăvoinţă şi altruism. Mai devreme sau mai târziu, trebuie să se confrunte cu nepotrivirea dintre teorie şi practica liderilor de partid. În acest caz, dilema nu era cauzată de discrepanţa dintre reprezentarea ideală a

Armatei Roşii şi faptele reale ale membrilor ei; eram foarte conştient că, deşi era armata unei societăţi „fără clase”, Armata Roşie nu putea „încă” să fie mereu aşa cum ar fi trebuit şi că mai conţinea „resturi ale trecutului”. Dilema mea era determinată de atitudinea indiferentă, ca să nu spun binevoitoare, adoptată de liderii sovietici faţă de crimă, o atitudine pusă în evidenţă de refuzul lor de a o recunoaşte şi de protestele lor când le era adusă la cunoştinţă. Intenţiile noastre erau bune: să păstrăm buna reputaţie a Armatei Roşii şi a Uniunii Sovietice, pe care propaganda Partidului Comunist din Iugoslavia o construise în ani. Şi cum au fost întâmpinate bunele noastre intenţii? Cu aroganţă şi un refuz categoric, reacţii tipice unui mare stat faţă de unul mic sau ale unui om puternic faţă de unul slab.

Dilema era întărită de faptul că reprezentanţii sovietici se străduiau să folosească vorbele mele, în fapt bine intenţionate, pentru a-şi susţine atitudinea lor arogantă şi critică faţă de conducerea iugoslavă.

Ce-i oprea pe reprezentanţii sovietici să ne înţeleagă punctul de vedere? Din ce motive fuseseră exagerate şi răstălmăcite vorbele mele? De ce le foloseau reprezentanţii sovietici în această formă denaturată pentru a-şi atinge scopurile lor politice – să dea de înţeles că liderii iugoslavi sunt nerecunoscători unei Armate Roşii care, la un moment dat, se presupunea că a jucat rolul principal în eliberarea capitalei Iugoslaviei şi i-a adus la putere pe liderii iugoslavi comunişti?

Dar nu exista răspuns la aceste întrebări, nici n-ar fi putut exista la acea vreme.

Ca mulţi alţii, am fost şi eu contrariat de alte fapte ale reprezentanţilor sovietici. De exemplu, Comandamentul sovietic a anunţat că a acordat

Belgradului ca ajutor o mare cantitate de grâu, însă s-a dovedit că era, de fapt, grâul colectat de germani de la ţăranii iugoslavi şi depozitat pe teritoriul iugoslav. Comandamentul sovietic considera acel grâu, şi multe altele pe lângă el, drept pradă de război. Mai mult, spionii sovietici recrutau, *en masse*[8], emigranţi albi ruşi şi chiar iugoslavi, unii dintre aceştia făcând parte din aparatul Comitetului Central. De ce şi împotriva cui erau folosite aceste persoane? De asemenea, în domeniul propagandei şi agitaţiei, pe care eu îl păstoream, înregistram fricţiuni acute cu reprezentanţii sovietici. Presa sovietică distorsiona şi bagateliza în permanenţă lupta comuniştilor iugoslavi, în vreme ce reprezentanţii sovietici căutau, la început prudenţi, mai apoi tot mai pe faţă, să subordoneze propaganda iugoslavă nevoilor şi modelelor sovietice.

Iar beţiile reprezentanţilor sovietici, care se transformau tot mai ades în adevărate bacanale şi cu care încercau să-i ademenească pe liderii iugoslavi, nu făceau decât să confirme în ochii mei şi ai multor altora nepotrivirea dintre idealurile sovietice şi acţiunile lor, dintre predicile lor moralizatoare şi imoralitatea faptelor lor.

Primul contact între cele două revoluţii şi guverne, deşi fondate pe aceleaşi baze sociale şi ideologice, nu a putut duce decât la tensiuni. Şi, atâta vreme cât asta se petrecea într-o ideologie exclusivistă şi închisă, tensiunile erau sortite să se manifeste la început ca o dilemă morală şi un sentiment de durere şi regret din partea iugoslavilor că nucleul ortodoxiei nu înţelegea bunele intenţii ale unui partid mic şi ale unei sărmane ţări.

De vreme ce oamenii nu reacţionează în mod necesar

8 „în masă” (lb. franceză în original) (n. trad.).

conştient, „am descoperit” dintr-odată indisolubila legătură cu natura – am reluat excursiile vânătoreşti din tinereţe şi am observat pe dată că există frumuseţe şi în afara partidului şi a revoluţiei.

Dar amărăciunea era doar la început.

Capitolul 2

În iarna dintre 1944 şi 1945, o mare delegaţie guvernamentală a fost trimisă la Moscova. Din aceasta făceau parte Andrija Hebrang, membru al Comitetului Central şi ministru al industriei, Arso Jovanovic, şeful Statului-Major General, şi Mitra Mitrovic, soţia mea la aceea vreme. În afara reacţiilor politice, ea îmi putea spune mai multe despre reacţiile omeneşti ale liderilor sovietici, la care eu eram în mod special sensibil.

Fiecare membru al delegaţiei, dar şi întregul grup ca atare au fost criticaţi constant în legătură cu situaţia generală din Iugoslavia şi cu unii lideri iugoslavi. Autorităţile sovietice porneau de obicei de la fapte corecte, pe care mai apoi le exagerau şi le generalizau. Pentru ca lucrurile să fie şi mai rele, şeful delegaţiei, Hebrang, se ţinea aproape de reprezentanţii sovietici, dându-le rapoarte scrise şi deplasând nemulţumirea sovieticilor asupra altor membri ai delegaţiei. Motivul pentru care Hebrang se comporta astfel părea să fie, cel puţin după câte mi-am dat eu seama, supărarea stârnită de faptul că fusese îndepărtat din postul de secretar al Partidului Comunist din Croaţia şi, chiar mai mult, din pricina laşităţii de care dăduse dovadă în închisoare. Sunt amănunte care nu au fost cunoscute decât mai târziu, iar el se purta astfel pentru a-şi disimula nimicnicia.

A da informaţii Partidului Comunist sovietic nu era considerat pe atunci un păcat de moarte în sine, pentru că niciun comunist iugoslav nu şi-ar fi „livrat” sovieticilor

propriul Comitet Central. Mai mult, informaţiile referitoare la situaţia din Partidul Comunist din Iugoslavia erau la îndemână şi accesibile celor din Comitetul Central al Partidului Comunist sovietic. Însă obiectivul lui Hebrang era să submineze Comitetul Central al PCI.

Nu s-a aflat niciodată ce turna. Dar, după cât petrecea cu sovieticii şi din ce spuneau membrii delegaţiei, este posibil să tragem concluzia, fără a ne înşela, că Hebrang chiar în acea perioadă dădea informaţii Comitetului Central al Partidului Comunist sovietic, sperând să câştige sprijin şi să-i incite pe liderii de la Moscova împotriva Comitetului Central al PCI pentru a face schimbări în ierarhia acestuia care să-i fie lui convenabile. Desigur, toate acestea se făceau în numele principiilor şi erau justificate prin derapajele şi greşelile mai mici sau mai mari ale iugoslavilor. Adevăratul motiv, cu toate acestea, stătea în faptul că Hebrang credea că Iugoslavia nu trebuie să-şi construiască independent de URSS economia şi planurile sale economice, în vreme ce Comitetul

Central sprijinea o cooperare apropiată cu URSS, însă nu în detrimentul independenţei noastre.

Bineînţeles că delegaţia a primit *le coup de grâce*[9] moral din partea lui Stalin. El a convocat întreaga delegaţie la Kremlin şi a tratat-o cu ospăţul obişnuit, ca şi cu o scenă pe care-o poţi găsi doar în piesele lui Shakespeare.

El a criticat armata iugoslavă şi felul în care era administrată. Dar eu am fost singurul pe care l-a atacat personal şi în ce mod! A vorbit, sufocat de emoţie, despre suferinţele Armatei Roşii şi despre ororile pe care a fost

9 Lovitura de graţie, în lb. franceză în original (n. trad.).

forţată să le suporte luptând mii de kilometri printr-o ţară devastată. El a început să plângă, strigând:

— Şi o asemenea armată să fie insultată de nimeni altul decât Djilas! Djilas este ultimul de la care m-aş fi aşteptat la aşa ceva, un om pe care l-am primit atât de bine! O armată care n-a ezitat să-şi dea sângele pentru voi! Nu ştie Djilas, el însuşi scriitor, ce înseamnă suferinţa umană şi sufletul omenesc? Nu poate înţelege oare că un soldat care a străbătut mii de kilometri prin sânge, şi foc, şi moarte se distrează şi el cu o femeie sau face o poznă?

A propus numeroase toasturi, l-a flatat pe unul, a glumit cu altul, l-a tachinat pe al treilea, a pupat-o pe soţia mea pentru era sârboaică şi apoi iar a mai vărsat nişte lacrimi pe tema greutăţilor prin care trece Armata Roşie şi a ingratitudinii iugoslavilor.

Stalin şi Molotov îşi împărţeau rolurile aproape teatral, conform propriilor înclinaţii: Molotov scurma chirurgical problema şi întărâta starea de spirit, în vreme ce Stalin adopta un patos tragic. Punctul maxim al acestei stări de spirit a fost atins atunci când Stalin exclamă, pupându-mi soţia, că face acest gest de dragoste riscând să fie acuzat de viol.

Vorbi foarte puţin sau deloc despre alte partide, despre comunism sau marxism, însă foarte mult despre slavi, despre legăturile dintre ruşi şi slavii de sud şi, din nou, despre eroicele sacrificii şi suferinţe ale Armatei Roşii.

Auzind toate acestea, am fost de-a dreptul mişcat şi confuz. Astăzi, mi se pare că Stalin m-a transformat în ţap ispăşitor nu pentru „izbucnirea” mea, ci pentru că îşi pusese în gând să mă câştige cumva. Numai entuziasmul meu sincer faţă de Uniunea Sovietică şi faţă de persoana lui i-ar fi putut determina asemenea reacţie.

De îndată ce m-am întors în Iugoslavia, am scris un articol despre „întâlnirea mea cu Stalin” care l-a umplut de mulţumire. Un reprezentant sovietic mi-a atras atenţia că, în ediţiile ulterioare, ar trebui să renunţ la observaţia că picioarele lui Stalin ar fi prea mari şi că ar trebui să pun mai mult accentul pe intimitatea dintre Stalin şi Molotov. Între timp, Stalin, care ghicea oamenii repede şi care avea un talent special în exploatarea slăbiciunii celor din jur, trebuie să-şi fi dat seama că nu mă poate câştiga ajutându-se de ambiţiile mele politice, pentru că nu aveam niciuna, nici pe temeiuri ideologice, pentru că nu iubeam partidul sovietic mai mult decât pe cel iugoslav. Mă putea influenţa doar emoţional – servindu-se de sinceritatea şi entuziasmul meu – şi a trecut la treabă.

Dar, cu toate că sensibilitatea şi sinceritatea erau punctele mele tari, ele se puteau preschimba cu uşurinţă în ceva diametral opus, dacă dădeam de nesinceritate şi nedreptate. Din acest motiv, Stalin nu a îndrăznit să mă recruteze în mod deschis. Am devenit mult mai decis şi hotărât pe măsură ce experienţa mi-a dezvăluit nedreptele ambiţii imperialiste ale sovieticilor, aşadar pe măsură ce mă eliberam de sentimentalismul meu.

Astăzi este cu adevărat dificil de stabilit cât de mult din reacţia lui Stalin era teatrală şi cât era ranchiună reală. Eu, personal, cred că în cazul lui Stalin era imposibil să le separi una de cealaltă. În ceea ce-l priveşte, prefăcătoria era spontană în aşa măsură că părea el însuşi convins de adevărul şi sinceritatea vorbelor pe care le rostea. Se adapta cu uşurinţă la orice întorsătură a unor discuţii pe marginea oricărui nou subiect şi chiar la fiecare nou interlocutor.

Oricum, delegaţia se întoarse în mare măsură tulburată şi mâhnită.

Între timp, eram tot mai izolat, acum şi din cauza lacrimilor vărsate de Stalin din pricina „ingratitudinii” mele faţă de Armata Roşie. Deşi eram tot mai izolat, nu am căzut în letargie. M-am întors încrezător la condeiul şi la cărţile mele, descoperind în adâncul sufletului scăparea din greutăţile şi neînţelegerile cărora le căzusem victimă.

Capitolul 3

Timpul şi-a spus cuvântul. Relaţiile dintre Iugoslavia şi Uniunea Sovietică nu puteau rămâne la nivelul stabilit de misiunile militare şi de armate. Legăturile s-au diversificat şi relaţiile au proliferat, căpătând tot mai evident o formă internaţională.

În aprilie, o delegaţie de stat urma să plece să semneze un tratat de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică. Delegaţia era condusă de Tito, care era însoţit de ministrul pentru afaceri externe, doctorul Subasic. Din delegaţie mai făceau parte alţi doi demnitari din domeniul economic – B. Andrejev şi N. Petrovic. Faptul că am fost şi eu inclus în delegaţie poate fi atribuit desigur dorinţei de a soluţiona în persoană disputa iscată de „insultarea” Armatei Roşii. Tito m-a inclus pur şi simplu în delegaţie şi, pentru că nu au existat obiecţii din partea sovietică, m-am urcat în avionul sovietic alături de ceilalţi.

Era începutul lui aprilie şi din cauza vremii instabile avionul tremura din toate încheieturile. Chiar şi piloţii erau în mare suferinţă. Mi-a fost şi mie rău, dar din cu totul alte motive.

Nu eram în apele mele – încă din momentul în care am aflat de călătoria pe care o făceam pentru a-l întâlni pe Stalin parcă suferisem cine ştie ce pedeapsă grea. Cu toate acestea, nu eram pedepsit şi nici nu aveam vreun motiv temeinic să fiu. În jurul meu, la Belgrad simţisem cum atmosfera devenise tensionată, de parcă aş fi fost cineva

căzut foarte jos – „o făcusem de oaie” – şi se considera că nu-mi mai rămăsese altceva de făcut decât să mă izbăvesc, lăsându-mă cu totul în voia generozităţii lui Stalin.

Avionul se apropia de Moscova şi deja familiarul sentiment de izolare săpa adânc în mine. Pentru prima dată, simţeam că tovarăşii mei, fraţii mei de arme mă abandonau pe nesimţite pentru că orice contact cu mine le-ar putut periclita poziţia din partid, făcându-i să pară că ar fi „deviat” ei înşişi. Nici chiar în avion nu am scăpat de acest sentiment. Relaţia dintre mine şi Andrejev, pe care o întăriseră războiul şi suferinţele închisorii – pentru că aceste încercări dezvăluie caracterul unui bărbat şi relaţiile omeneşti mai bine ca orice altceva – fusese presărată mereu de glume sănătoase şi sinceritate. Dar acum? Părea să-i fi milă de mine, neputincios să mă ajute, în vreme ce eu nu îndrăzneam să mă apropii de el – de teama de a nu mă face singur de ruşine, dar şi mai mult de teama de a nu-l forţa la o fraternizare neconvenabilă şi nedorită cu mine. La fel şi cu Petrovic, pe care-l cunoscusem bine în timpul grelei vieţi din ilegalitate;

prietenia noastră fusese în mare măsură intelectuală, dar acum nici că mai îndrăzneam să încep una din interminabilele noastre discuţii despre istoria politică a Serbiei. În ceea ce-l priveşte pe Tito, el a păstrat tăcerea în privinţa întregii afaceri, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic, şi nu a trădat niciun sentiment sau vreo părere clară despre mine. Oricum, bănuiam că, în felul său – din motive politice –, era de partea mea şi că de aceea mă luase cu el şi nu se pronunţa în favoarea nimănui.

Trăiam primul conflict între conştiinţa mea de om adică între înclinarea omul obişnuit către bine şi adevăr, şi mediul în care trăiam şi de care activităţile zilnice mă legau, cu alte cuvinte, o mişcare circumscrisă de propriile

dorinţe abstracte şi încătuşată de posibilităţile sale actuale. Acest conflict nu căpătase, oricum, pe atunci, aceste forme în conştiinţa mea; părea mai degrabă o ciocnire între bunele mele intenţii pentru a îmbunătăţi lumea, pe de-o parte, şi mişcarea de care aparţineam şi lipsa de înţelegere din partea celor care iau deciziile, pe de alta.

Neliniştea mea creştea clipă de clipă, pe măsură ce ne apropiam de Moscova.

Sub noi se întindea un pământ a cărui întunecime ieşea de sub zăpada topită, un pământ răvăşit de torente şi, în multe locuri, de bombe – trist şi pustiit. Cerul, de asemenea, era noros şi sumbru, impenetrabil. Nu existau nici cer, nici pământ pentru mine, aşa cum străbăteam o lume ireală, poate de vis, lume pe care o simţeam în acelaşi timp mai reală decât oricare în care trăisem până atunci. Am zburat şovăind între cer şi pământ, între conştiinţă şi experienţă, între dorinţă şi posibilitate. În amintirea mea nu am păstrat decât acea ireală şi dureroasă şovăială – fără nicio urmă din acele sentimente slave de la începuturi, abia simţind acel extaz revoluţionar care a marcat prima întâlnire cu pământul rus, cu patria sovietică şi cu conducătorul ei.

Şi, peste toate, mai era şi răul de avion al lui Tito. Obosit, verde la faţă, el îşi irosea şi ultima fărâmă de putere spirituală recitând discursul de felicitare şi recapitulând ceremonialul. Molotov, care conducea comitetul de primire, îmi dădu mâna cu răceală, fără să zâmbească sau să arate vreun semn că mă recunoaşte. A fost de asemenea neplăcut că l-au dus pe Tito la o vilă specială, în vreme ce noi, ceilalţi, am fost cazaţi la Hotel Metropol.

Încercările şi greutăţile se înrăutăţeau, semănând tot

mai mult cu o campanie militară.

A doua zi sau poate următoarea, telefonul din apartamentul meu sună insistent. Am auzit o voce seducătoare de femeie.

— Sunt Katia.

— Care Katia? am întrebat.

— Sunt eu, Katia, nu-ţi mai aduci aminte? Vreau să te văd. Trebuie, pur şi simplu, să te văd.

Mi se perindară prin faţa ochilor un şir întreg de Katia – dar nu cunoşteam niciuna – şi, pe urmele lor, suspiciunea. Serviciile sovietice de informaţii ştiau că în Partidul Comunist din Iugoslavia concepţia asupra moralităţii individuale era strictă şi îmi întindeau o cursă să mă poată şantaja mai târziu. Nu mi s-a părut nici ciudat şi nici cu totul nou faptul că în Moscova „socialistă”, ca în oricare metropolă, mişună prostituatele. Ştiam totuşi prea bine că ele nu puteau intra în contact cu străinii de rang înalt, mai escortaţi şi mai supravegheaţi aici decât în orice altă parte a pământului, în afara situaţiei în care serviciile secrete doreau asta. Dincolo de aceste gânduri, am făcut ceea ce aş fi făcut oricum – am spus cât se poate de calm şi tăios:

— Lasă-mă în pace! Şi am pus receptorul în furcă.

Bănuiam că eu sunt singura ţintă a acestei afaceri provocatoare şi murdare. Oricum, în virtutea poziţiei înalte pe care o deţineam în partid, m-am gândit că trebuie să aflu dacă nu li s-a întâmplat acelaşi lucru şi lui Petrovic şi Andrejev şi, mai mult, voiam să le vorbesc ca de la bărbat la bărbat. Da, şi telefoanele lor sunaseră, însă, în loc de Katia, fuseseră o Nataşă şi o Vova. Le-am povestit propria experienţă şi, practic, le-am ordonat să nu antameze niciun contact.

Aveam sentimente amestecate – de uşurare pentru că

nu eram singura ţintă, dar şi de îndoieli tot mai profunde. Ce însemna asta? Nu mi-a trecut prin cap să-l întreb pe doctorul Subasic dacă nu făcuseră o încercare similară şi cu el. El nu era comunist şi ar fi fost ciudat pentru mine să pun Uniunea Sovietică şi metodele ei într-o lumină neplăcută în faţa lui, mai ales că aceste tentative de compromitere erau direcţionate către comunişti. Eram, de altfel, aproape sigur că Subasic nu fusese abordat de nicio Katia.

Încă nu puteam trage concluzia că partidele comuniste erau doar instrumentele prin care urma să se instaureze hegemonia sovietică în Europa de Est. Dar bănuiam asta. Eram îngrozit de asemenea metode şi mă irita faptul că persoana mea era ţinta unui tratament atât de josnic.

Încă mai puteam crede pe atunci că pot fi şi comunist, şi om liber.

Capitolul 4

Nu s-a întâmplat nimic semnificativ în legătură cu tratatul de alianţă între Iugoslavia şi URSS. Tratatul era un lucru banal şi treaba mea era, pur şi simplu, să verific traducerea.

Semnarea documentului a avut loc la Kremlin în seara zilei de 11 aprilie, de faţă fiind un foarte restrâns grup de persoane oficiale. Nu exista public – dacă o asemenea expresie putea fi folosită în mediul acela – în afara cameramanilor sovietici.

Singurul episod memorabil s-a petrecut când Stalin, ridicând un pahar de şampanie, s-a întors către un chelner şi l-a invitat să ciocnească. Chelnerul era stânjenit, dar Stalin s-a răstit la el, spunând:

— Ce, nu vrei să bei pentru prietenia sovieto-iugoslavă?

Chelnerul a luat supus paharul şi l-a băut până la fund. Era în această scenă ceva demagogic, de-a dreptul grotesc, dar cu toţii admirau cu zâmbete exaltate, considerând că acest episod este o expresie a interesului pe care-l acorda Stalin oamenilor obişnuiţi şi a legăturii lui strânse cu aceştia.

A fost prima ocazie de a-l întâlni din nou pe Stalin. Mă trata dezagreabil, dar nu avea rigiditatea glacială a lui Molotov şi nici amabilitatea lui căznită. Stalin nu mi-a adresat nici cel mai mic cuvânt mie personal. Disputa pe seama comportamentului soldaţilor Armatei Roşii nu fusese, în mod clar, uitată şi nici iertată. Am fost lăsat să străbat flăcările purgatoriului.

Nici celor din cercul interior al partidului nu le-a spus nimic la dineul de la Kremlin. După cină, am văzut câteva filme. Din cauza faptului că Stalin a spus că e sătul de focuri de armă, au proiectat nu un film de război, ci un film găunos, despre un colhoz fericit. În timpul filmului, Stalin, reacţionând la ceea ce se întâmpla, a făcut comentarii, de felul celor făcute de oamenii needucaţi, care confundă realitatea artistică cu adevărul. Al doilea film a fost unul antebelic, pe o temă de război: *Dacă războiul ar începe mâine* (*Esli zavtra voina*…[10]). În film, războiul era purtat cu ajutorul gazelor toxice, în vreme ce în urma invadatorilor, germanii, elementele rebele ale proletariatului se eliberau. La sfârşitul filmului, Stalin spuse calm:

— Nu prea diferit faţă de ce s-a întâmplat cu adevărat, numai că nu au existat gaze toxice şi nici proletariatul german nu s-a revoltat.

Toată lumea era obosită de toasturi, de mâncare, de

10 Film din 1938, regizat de un colectiv condus de Efim Lvovici Dzigan (1898-1981) (n. trad.).

filme. Din nou, fără să rostească o vorbă, Stalin a dat mâna cu mine, dar de data asta eram mult mai nonşalant şi calm, deşi nu aş fi putut spune de ce. Poate pentru că atmosfera era mai destinsă? Sau poate că era vorba despre echilibrul şi hotărârea pe care le simţeam în străfundul sufletului? Probabil că amândouă. Indiferent de motiv – viaţa poate exista şi fără iubirea lui Stalin.

O zi sau două mai târziu, a fost organizată o cină oficială în Sala Ecaterina. Conform protocolului sovietic de la acea vreme, Tito stătea la stânga lui Stalin şi la dreapta lui Kalinin, pe atunci preşedintele Sovietului Suprem. Eu stăteam la stânga lui Kalinin. Molotov şi Subasic stăteau faţă în faţă cu Stalin şi Tito, iar ceilalţi ofiţeri iugoslavi şi sovietici stăteau în jurul nostru, în cerc.

Atmosfera glacială părea complet nenaturală, pentru că toţi cei de faţă, mai puţin doctorul Subasic, erau comunişti, dar cu toate acestea se adresau unii altora cu „domnule” în toasturile lor şi adoptaseră cu stricteţe protocolul internaţional, de parcă aceasta ar fi fost o întâlnire cu reprezentanţii altor sisteme de conducere şi ideologii.

În afară de toasturi şi de protocol, ne-am comportat ca nişte camarazi, adică asemenea unor oameni care erau apropiaţi, bărbaţi care aparţineau aceleiaşi mişcări, cu aceleaşi idealuri. Acest contrast între formalitate şi realitate era cu atât mai remarcabil cu cât relaţiile dintre comuniştii sovietici şi cei iugoslavi erau în continuare cordiale, neviciate de imperialismul sovietic şi de lupta pentru prestigiu în lumea comunistă. Oricum, viaţa nu se pleacă în faţa dorinţelor şi proiectelor, ci impune modele pe care nimeni nu le poate proroci.

Uniunea Sovietică şi Aliaţii occidentali trăiau încă luna de miere din perioada războiului, iar guvernul sovietic

dorea, păstrând formalităţile, să evite plângerile că nu trata Iugoslavia ca pe o naţiune independentă doar pentru că era comunistă. Ulterior, după ce şi-a consolidat prezenţa în Europa de Est, guvernul sovietic va insista să se renunţe la protocol şi la alte formalităţi considerate prejudecăţi „burgheze” şi „naţionaliste”.

Stalin a spart gheaţa. Numai el putea s-o facă pentru că numai el nu era în pericol să fie criticat pentru un *faux pas*[11]. Pur şi simplu s-a ridicat în picioare, a ridicat paharul şi i s-a adresat lui Tito cu „tovarăşe”, adăugând că nu i-ar putea spune „domnule”. A fost un gest care a restabilit amiciţia reală între cei prezenţi şi a încălzit atmosfera. Doctorul Subasic, de asemenea, a zâmbit fericit, deşi era greu de crezut că o făcea cu sinceritate; nu prefăcătoria îi lipsea acestui politician fără idei şi fără principii stabile.

Stalin a început să glumească, să arunce spirite şi ironii celor de la masă şi să mormăie plin de voioşie. Odată adusă la viaţă, atmosfera prinse aripi.

Bătrânul unchieş Kalinin, care abia mai vedea, îşi găsea cu greutate paharul, farfuria, pâinea şi l-am ajutat cu solicitudine pe tot parcursul cinei. Tito îi făcuse o vizită protocolară cu doar o oră-două înainte şi-mi spusese că bătrânul nu era cu totul senil. Dar din cele povestite de Tito şi din remarcile făcute de Kalinin la banchet, oricine ar fi putut crede contrariul.

Stalin ştia, cu siguranţă, cât de decrepit este Kalinin, pentru că şi-a bătut joc de el cu stângăcie când bătrânul îi ceru lui Tito o ţigară iugoslavă:

— Nu lua, simt ţigări capitaliste, spuse Stalin.

Kalinin, speriat, scăpă ţigara dintre degetele tremurânde; Stalin râse, iar expresia de pe faţa lui era cea

11 Pas greşit, gafa, în lb. franceză în original (n. trad.).

a unui satir. Ceva mai târziu, Stalin însuşi a propus un toast în onoarea „preşedintelui nostru” Kalinin, dar nu era decât o formulare politicoasă aleasă ostentativ pentru cineva care de multă vreme nu fusese altceva decât un personaj de faţadă.

Aici, într-un cerc destul de larg şi oficial, deificarea lui Stalin era mult mai palpabilă şi evidentă. Am ajuns astăzi la ideea că deificarea lui Stalin, sau „cultul personalităţii”, aşa cum i se spune azi, era în cel puţin aceeaşi măsură opera cercului lui Stalin şi a birocraţiei care pretindea un asemenea conducător, cât era creaţia sa. Desigur relaţia s-a schimbat. Transformat în zeitate, Stalin devenise atât de puternic pe atunci că încetase să se mai intereseze de necesităţile şi dorinţele celor care-l preamăriseră.

Un pitic dizgraţios trecea prin auritele săli imperiale de marmură şi în faţă i se deschidea o uşă; priviri strălucitoare, pline de admiraţie îl urmăreau, în vreme ce urechile curtenilor săi se lungiseră pentru a auzi orice vorbă spusă de el. Şi el, sigur de sine şi de înfăptuirile sale, ignora evident toate acestea. Dar armatele sale şi mareşalii, grei de slănină şi decoraţii şi beţi de votcă şi victorii, zdrobiseră deja jumătate de Europă sub tălpi, iar el era convins că vor zdrobi şi cealaltă jumătate, cu proxima ocazie. Ştia că este unul dintre cele mai crude, despotice personaje din istoria omenirii. Dar asta nu îl tulbura defel, pentru că era convins că el înfăptuieşte voinţa istoriei. Conştiinţa sa nu era cutremurată de nimic, în ciuda milioanelor anihilate în numele său şi la ordinele sale, în ciuda miilor de colaboratori foarte apropiaţi pe care el îi omorâse ca trădători pentru că se îndoiseră că el conducea patria şi poporul către fericire, egalitate şi libertate. Lupta fusese periculoasă, lungă şi

completamente necinstită pentru că adversarii erau puţini şi slabi. Dar el a reuşit şi succesul este singurul criteriu al adevărului! Ce mai înseamnă conştiinţa? Oare chiar există aşa ceva? Nu-şi avea locul în filosofia lui şi cu atât mai puţin în acţiunile lui. La urma urmei, omul este rodul forţelor de producţie.

Poeţii erau inspiraţi de el, orchestrele trâmbiţau cantate în onoarea lui, filosofii din institute scriau tomuri pe marginea spuselor lui şi mulţi martiri mureau pe eşafod strigându-i numele. Era acum victorios în cel mai mare război dus de naţiunea sa şi din istorie. Puterea sa, absolută pe a şasea parte a Pământului, se întindea mai departe, tot mai departe. Asta l-a convins că în societatea sa nu existau contradicţii, fiind superioară oricărei alte societăţi din toate punctele de vedere.

El glumea, de asemenea, cu curtenii săi – „tovarăşii". Dar nu făcea asta exclusiv din generozitate de cârmaci. Generozitatea sa regală era vizibilă doar în modul în care făcea asta: glumele sale nu erau niciodată pe propria socoteală. Nu, el glumea pentru că-i plăcea să coboare din înălţimile sale olimpiene; la urma urmei, trăia printre oameni şi trebuia să arate din când în când că individul nu însemna nimic fără colectivitate.

Eu însumi am fost atras de Stabn şi de vorbele lui de duh. Dar într-un colţişor din mintea şi din fiinţa mea morală eram treaz şi îngrijorat: i-am observat, de asemenea, lipsa de gust şi nu puteam accepta în sinea mea felul lui Stalin de a glumi – nici felul deliberat în care evita să-mi adreseze o vorbă omenească, tovărăşească.

Capitolul 5

Cu toate acestea, am fost plăcut impresionat când am fost chemat, şi eu, la o cină intimă în vila lui Stalin. Desigur, doctorul Subasic nu ştia absolut nimic despre

asta. Doar noi, miniştrii din Partidul Comunist din Iugoslavia, eram acolo, iar din partea sovietică, asociaţii cei mai apropiaţi ai lui Stalin: Malenkov, Bulganin, generalul Antonov, Beria şi, desigur, Molotov.

Ca de obicei, pe la vreo zece seara eram în jurul mesei lui Stalin. Venisem în aceeaşi maşină cu Tito. În capul mesei stătea Beria, la dreapta sa era Malenkov, apoi eu şi Molotov, după aceea Andrejev şi Petrovic, în vreme ce la stânga stăteau Tito, Bulganin şi generalul Antonov, adjunctul şefului Statului-Major.

Beria era un individ mai degrabă scund – în Politburo cu greu găseai pe cineva mai înalt ca Stalin. Beria era el însuşi cumva bucălat, smead şi cu mâini moi şi umede. Cu fălcile sale pătrate şi cu ochii bulbucaţi îndărătul pince-nez-ului său, mi-a amintit din prima clipă de Vujkovic, unul dintre şefii poliţiei regale din Belgrad care se specializase în torturarea comuniştilor. A trebuit să mă străduiesc din greu să trec peste această neplăcută asemănare, cu atât mai greu de evitat cu cât similitudinile se extindeau chiar şi la nivelul expresiei – pe chipul său se amestecau un fel de automulţumire şi ironie cu un servilism şi o solicitudine de mic funcţionar. Beria era georgian, ca şi Stalin, dar nu s-ar fi spus din felul în care arăta. Georgienii sunt, în general, osoşi şi tuciurii. Şi din acest punct de vedere era greu de clasificat. Putea să treacă mai uşor drept slav sau leton, dar mai degrabă drept o corcitură oarecare.

Malenkov era chiar mai scund şi mai dolofan, dar era un rus tipic, cu un ingredient mongol – faţa smeadă, cu pometi proeminenţi şi obraji uşor ciupiţi de vărsat. Dădea impresia unei persoane retrase, prudente şi nu foarte chipeşe. Părea că sub straturile şi colacii de grăsime se afla încă un om, plin de viaţă şi calificat, cu ochi negri, inteligenţi şi vioi. Era cunoscut de ceva vreme drept

substitutul neoficial al lui Stalin în problemele partidului. În mod practic, toate problemele care ţineau de organizarea partidului şi de promovarea sau retrogradarea persoanelor oficiale se aflau în mâinile lui. El era cel care inventase „dosarele de cadre” – biografiile şi autobiografiile detaliate ale tuturor membrilor şi candidaţilor unui partid format din multe milioane de membri – documente păstrate la Moscova şi completate sistematic la zi. Am profitat de întâlnire pentru a-l întreba despre lucrarea lui Stalin *Despre opoziţie* (*Ob oppozitsii*), lucrare retrasă din circuitul public din cauza nenumăratelor citate din Troţki, Buharin şi alţii. A doua zi am primit un exemplar uzat al lucrării, care se află şi acum în biblioteca mea.

Bulganin purta uniformă de general. Era mai degrabă corpolent, chipeş şi fără doar şi poate rus, purtând o ţăcălie de modă veche şi având o expresie extrem de rezervată.

Generalul Antonov era încă tânăr, foarte arătos, negricios şi suplu. Nici el nu se amesteca în discuţie dacă nu-l privea direct.

Stând peste masă de Stalin, faţă în faţă cu el, am câştigat deodată încredere, deşi el nu m-a băgat în seamă multă vreme. Abia după ce atmosfera a fost încălzită cu băutură, toasturi şi glume, şi-a găsit timp Stalin să rezolve disputa cu mine. A făcut-o pe jumătate glumind. Mi-a umplut un păhărel de votcă şi m-a invitat să beau pentru Armata Roşie. Neînţelegând de prima dată ce avea în minte, am spus că vreau să beau în sănătatea lui.

— Nu, nu, insistă el, zâmbind şi privindu-mă cercetător. Doar pentru Armata Roşie! Ce, nu bei pentru Armata Roşie?

Am băut, desigur, deşi cu Stalin evitam să beau

altceva decât bere, în primul rând, pentru că nu suport alcoolul şi, în al doilea rând, pentru că beţia nu se potriveşte deloc cu vederile mele, deşi nu am fost niciodată un apostol al abstinenţei.

După aceea, Stalin mă întrebă despre istoria cu Armata Roşie. I-am explicat că nu am intenţionat nicio clipă să insult Armata Roşie, dar că dorisem să atrag atenţia asupra neregulilor înfăptuite de unii dintre soldaţi şi asupra dificultăţilor politice pe care ni le creau.

Stalin mă întrerupse:

— Da, ai citit, ştiu sigur, Dostoievski. Vezi ce complicat lucru este sufletul omului, psihicul lui? Bine atunci, imaginează-ţi un om care a luptat de la Stalingrad la Belgrad, străbătând mii de kilometri din propria ţară devastată, călcând peste cadavrele celor dragi şi ale camarazilor. Cum ar putea un astfel de om să reacţioneze normal? Şi ce e atât de groaznic că se distrează cu o femeie, după atâtea orori? Ai crezut că Armata Roşie este ideală. Şi nu este ideală, nici nu poate fi, chiar dacă n-ar conţine un procent de criminali – am deschis închisorile şi am înrolat pe toată lumea. A fost un caz interesant. Un maior din aviaţie voia să aibă o femeie şi un inginer cu spirit cavaleresc a sărit în apărarea ei. Maiorul a scos pistolul: „Măi să fie, şoarece de birou!” – şi l-a omorât pe inginerul cavaler. L-au condamnat pe maior la moarte. Dar cumva povestea asta a ajuns pe biroul meu şi am făcut cercetări – am dreptul, fiind comandant suprem în timp de război – aşa că l-am eliberat pe maior şi l-am trimis pe front. Acum este unul dintre eroii noştri. Trebuie să-i înţelegem pe soldaţi. Armata Roşie nu este ideală. Lucrul important este că luptă cu germanii şi că luptă bine: restul nu contează.

Imediat după ce am revenit la Moscova, am auzit,

spre oroarea mea, un exemplu mult mai semnificativ al atitudinii „înţelegătoare” a lui Stalin faţă de păcatele personalului Armatei Roşii. În vreme ce traversau Prusia Orientală[12], soldaţii sovietici, în special unităţile de tancuri, au bombardat şi au omorât în mod regulat toţi civilii germani refugiaţi – femei şi copii. I s-a raportat lui Stalin şi a fost întrebat ce e de făcut. El a replicat:

— Le ţinem prea multe predici soldaţilor; lăsaţi-i să aibă ceva iniţiativă.

Mai târziu, în seara petrecută la vila sa, Stalin a continuat să mă întrebe:

— Şi ce părere ai despre generalul Korneev, şeful misiunii noastre, ce fel de om este?

M-am ferit să spun ceva de rău despre el şi despre misiunea lui, deşi aş fi putut aminti tot felul de lucruri, dar Stalin trase concluzia:

— Bietul om nu e prost, dar este un beţiv, un beţiv incurabil.

După aceea Stalin chiar glumi cu mine, văzându-mă că beau bere.

În treacăt fie spus, nici măcar nu-mi place berea. Stalin comenta:

— Djilas ăsta bea bere ca un german, ca un german – este neamţ, Dumnezeule, neamţ.

Gluma asta nu mi-a picat deloc bine; la acea vreme ura faţă de germani, chiar faţă de puţinii emigranţi comunişti, atinsese paroxismul la Moscova, dar am luat-o fără mânie sau ranchiună.

Cu asta, părea că disputa în legătură cu purtarea Armatei Roşii fusese rezolvată. Relaţiile lui Stalin cu mine

12 Ostpreußen, fostă provincie baltică a Regatului Prusiei şi a Imperiului German la graniţa estică a Poloniei. Fosta capitală Königsberg este actualmente Kaliningrad, enclava rusă (n. trad.).

deveniră la fel de cordiale cum fuseseră înainte.

Şi aşa au mers lucrurile, până la ruptura dintre comitetele centrale iugoslav şi sovietic, în 1948, când Molotov şi Stalin au dezgropat în scrisorile lor aceeaşi dispută pe tema Armatei Roşii şi a modului în care eu „am insultat-o”.

Stalin îl tachina premeditat pe Tito fără doar şi poate – într-o manieră care reflecta mai degrabă răutate decât spirit de glumă. A făcut asta vorbind de rău armata iugoslavă în vreme ce o lăuda pe cea bulgară. În iarna care abia trecuse, unităţile armatei iugoslave, incluzând mulţi recruţi participanţi pentru prima dată la atacuri frontale majore, suferiseră înfrângeri, iar Stalin, care era, pare-se, bine informat, găsise prilejul să comenteze:

— Armata bulgară este mai bună decât cea iugoslavă. Bulgarii au slăbiciunile şi inamicii lor printre cadrele armatei. Dar i-au executat pe unii dintre ei şi acum totul e în ordine. Dar a voastră, armata iugoslavă – ei sunt încă partizani, nepregătiţi pentru lupte serioase pe linia frontului. Iarna trecută un regiment german a făcut praf o întreagă divizie a voastră. Un regiment a bătut o divizie!

Ceva mai târziu, Stalin propuse un toast pentru armata iugoslavă, dar nu uită să adauge:

— Dar care să lupte ca lumea pe front!

Tito s-a abţinut să reacţioneze la comentariile lui Stalin. Mereu când Stalin făcea vreo remarcă glumeaţă pe seama noastră, Tito mă privea tăcut, cu un zâmbet abia schiţat, iar eu îi întorceam privirea cu înţelegere şi simpatie. Dar când Stalin spuse că armata bulgară era mai bună decât cea iugoslavă, Tito nu mai suportă şi strigă că nu va trece mult şi armata iugoslavă se va vindeca de slăbiciunile ei.

Se putea simţi în relaţia dintre Stalin şi Tito ceva

special, o înţelegere tacită – de parcă cei doi ar fi avut un dinte unul împotriva celuilalt, dar fiecare avea propriile motive să ţină ascunsă supărarea. Stalin era preocupat să nu-l insulte în vreun fel pe Tito personal, dar continua, deopotrivă, să facă insinuări mincinoase pe tema situaţiei din Iugoslavia. Pe de altă parte, Tito îl trata pe Stalin respectuos, cam cum îşi tratează discipolul mentorul, dar se putea simţi că are resentimente, stârnite mai ales de afirmaţiile lui Stalin despre Iugoslavia.

La un moment dat, Tito dezvălui că există noi fenomene în socialism şi că se putea ajunge la socialism pe căi diferite de cele din trecut, ceea îi dădu ocazia lui Stalin să spună:

— Astăzi socialismul este posibil chiar sub monarhia engleză. Nu mai sunt necesare revoluţii peste tot. Recent, o delegaţie a Partidului Laburist britanic a fost aici şi am vorbit în special despre asta. Da, sunt multe lucruri noi. Da, socialismul este posibil chiar şi sub un rege britanic.

După cum se ştie, Stalin nu a susţinut nicicând asemenea idei în public. Partidul Laburist a câştigat nu peste mult timp majoritatea în alegeri şi a naţionalizat peste douăzeci de procente din producţia industrială. Oricum, Stalin nu a admis că aceste măsuri sunt socialiste şi nici nu i-a considerat socialişti pe membrii Partidului Laburist. Cred în continuare că nu a făcut-o, în primul rând, din pricina diferenţelor şi certurilor cu guvernul laburist pe teme de politică externă.

În timpul discuţiei pe această temă, am intervenit şi eu, spunând că în Iugoslavia guvernul era esenţialmente de tip sovietic; Partidul Comunist deţinea toate poziţiile cheie şi nu exista niciun partid serios de opoziţie. Dar Stalin nu a fost de acord cu asta:

— Nu, guvernul vostru nu este sovietic, aveţi acolo

ceva între Franţa lui de Gaulle şi Uniunea Sovietică.

Tito a remarcat că în Iugoslavia prindea formă ceva nou. Dar această discuţie rămase fără final. În sinea mea, nu puteam fi de acord cu punctul de vedere al lui Stalin şi nici nu consideram că viziunea mea diferă de a lui Tito.

Stalin ne-a spus ce credea el despre natura distinctă a războiului pe care-l purtam:

— Acest război nu se poartă ca războaiele trecutului; cine ocupă un teritoriu îşi impune, de asemenea, propriul sistem social. Toţi îşi impun propriul sistem câtă vreme armata lor are puterea s-o facă. Nici nu poate fi altfel.

A subliniat, de asemenea, fără să intre în prea multe explicaţii, semnificaţia politicii sale panslaviste:

— Dacă slavii se unesc şi sunt solidari, nimeni în viitor nu va putea mişca un deget. Nici măcar un deget! repetă el, secerând aerul cu un deget pentru a-şi sublinia mai bine gândul.

Unul dintre noi spuse că se îndoia că germanii s-ar putea recupera în cincizeci de ani. Dar Stalin avea o altă opinie:

— Nu, îşi vor reveni, şi asta foarte repede. Germania este o ţară foarte dezvoltată, cu o clasă muncitoare şi o intelectualitate tehnică foarte pricepută şi numeroasă. Le dau doisprezece până la cincisprezece ani până când se vor pune pe picioare din nou. De aceea este importantă unitatea slavilor. Dar şi făcând abstracţie de germani, dacă unitatea slavilor există, nimeni nu va îndrăzni să mişte un deget.

La un moment dat, s-a ridicat, şi-a tras pantalonii în sus de parcă s-ar fi pregătit să se ia la trântă sau să boxeze, apoi strigă emoţionat:

— Războiul se va termina în scurtă vreme. Ne vom reveni cam în cincisprezece, poate în douăzeci de ani şi

apoi vom mai încerca o dată.

Era ceva îngrozitor în vorbele sale: încă mai era în desfăşurare un îngrozitor război. Pe de altă parte, era ceva impresionant, de asemenea, în faptul că înţelesese pe ce cale s-o ia, caracterul viitorului inevitabil cu care se confruntau lumea în care trăia şi mişcarea pe care o conducea.

Restul lucrurilor spuse în acea seară abia de merită amintite. S-a mâncat mult, s-a băut şi mai mult şi s-au rostit nenumărate toasturi fără sens.

Molotov şi-a amintit cum l-a păcălit Stalin pe Churchill.

— Stalin a propus un toast în cinstea agenţilor secreţi şi Serviciului Secret, aluzie la greşelile făcute de Churchill la Gallipoli, în Primul Război Mondial, care s-au petrecut din cauza faptului că britanicii nu au avut suficiente informaţii.

Molotov a mai citat, nu fără oarecare voioşie, câteva mostre din bizarul umor al lui Churchill.

— Churchill declara la Moscova, după mai multe păhărele, că merita cea mai înaltă distincţie şi citarea pe ordinea de zi a Armatei Roşii pentru că o învăţase să lupte atât de bine graţie intervenţiei de la Arhanghelsk[13].

După cum se putea observa, Churchill îi impresionase profund pe liderii sovietici, care-l considerau un profet şi un „demnitar burghez" periculos – deşi nu-l plăceau defel Pe drumul de întoarcere la vila sa, Tito, care nu putea rezista la cantităţi mari de băutură, spuse în

13 în timpul Războiului Civil din Rusia, Arhanghelskul a fost câţiva ani (1918-1920) controlat de albgardişti ajutaţi logistic şi militar de forţele aliate conduse de armata britanică. Churchill a fost unul dintre cei mai fervenţi militanţi pentru intervenţia străină in Rusia, spunând că bolşevismul „trebuie sugrumat în faşă" (n. trad.).

maşină:

— Nu ştiu ce dracu’ e în neregulă cu ruşii ăştia de beau atâta – decadenţă totală!

Eu, desigur, eram de acord cu el şi mă străduiam zadarnic, cine ştie după câte tentative, să înţeleg de ce protipendada sovietică bea cu atâta disperare şi hotărâre.

Întorcându-ne în oraş de la vila în care era cazat Tito, mi-am pus în ordine amintirile acelei nopţi în care, de fapt, nu se întâmplase nimic semnificativ: nu existaseră puncte asupra cărora să nu ne punem de acord şi, cu toate acestea, păream mai îndepărtaţi unii de alţi ca niciodată. Toate conflictele fuseseră rezolvate din raţiuni politice, considerate fiind nişte hopuri pe care e greu să le eviţi în relaţiile dintre state independente.

La finalul vizitei (după cina cu Stalin), am petrecut o seară la Dimitrov acasă. Pentru a ne oferi ceva deosebit, a invitat doi-trei actori sovietici să dea mici reprezentaţii.

Desigur, am discutat despre viitoarea uniune dintre Bulgaria şi Iugoslavia, însă discuţia a durat puţin şi s-a purtat în termeni generali. Una peste alta, a fost mai degrabă o întrevedere prietenească decât o întrunire politică.

Dimitrov era singur pe atunci, pentru că toţi emigranţii bulgari plecaseră înapoi în Bulgaria pe urmele Armatei Roşii. Se putea observa că Dimitrov era obosit şi apatic şi ştiam cu toţii motivul, cel puţin în parte, deşi nu se spusese nimic în acest sens. Cu toate că Bulgaria fusese eliberată, Stalin nu-i permitea lui Dimitrov să se întoarcă acasă, pretextând că încă nu era momentul oportun, pentru că statele occidentale vor considera revenirea sa ca un semn clar de instaurare a comunismului în Bulgaria – de parcă nu ar fi fost suficient de evident şi fără asta. Făcând enigmatic cu ochiul, Stalin spunea: – Pentru

Dimitrov nu a sosi timpul să plece în Bulgaria, îi e suficient de bine unde stă acum.

Deşi nu aveam niciun fel de dovadă, bănuiam pe atunci că Stalin împiedica plecarea lui Dimitrov, pentru a putea el să-şi rezolve propriile afaceri în Bulgaria. Bănuielile noastre nu implicau hegemonia sovietică asupra Bulgariei, deşi presimţeam că şi despre ăsta ar putea fi vorba, credeam însă că totul provine din presupusele temeri ale lui Stalin că Dimitrov ar putea determina guvernul bulgar să ia măsuri de stânga prea devreme.

Dar chiar şi asta era important şi suficient, pentru început, fiindcă ridica o seamă întreagă de întrebări.

Stalin era un geniu, dar nici Dimitrov nu era un nimeni. Pe ce se baza Stalin când spunea că ştie mai bine decât Dimitrov ce trebuie făcut în Bulgaria? Nu-l ţinea cumva pe Dimitrov la Moscova împotriva propriei voinţe pentru a-i submina reputaţia printre comuniştii bulgari şi în rândul poporului bulgar? Şi, în general, ce sens avea acest complicat joc pe seama reîntoarcerii sale, în care ruşii nu dădeau socoteală nimănui, nici măcar lui Dimitrov?

Când e vorba de politică, mai mult ca în alte domenii, începutul a orice se găseşte în indignarea morală şi în îndoiala faţă de bunele intenţii ale celorlalţi.

Capitolul 6

Ne-am întors acasă prin Kiev şi, la dorinţa noastră şi a guvernului sovietic, am rămas două sau trei zile, să facem o vizită guvernului ucrainean.

Prim-secretar al Partidului Comunist ucrainean şi premier al guvernului era N.S. Hruşciov, iar comisarul său pentru afaceri externe era Manuilski. Ei ne-au întâmpinat şi cu ei ne-am petrecut cele trei zile.

Pe atunci, în 1945, războiul era încă în toi şi ţi se

permitea să dai glas unor mici dorinţe. Hruşciov şi Manuilski şi-au exprimat şi ei una – ca Ucraina să poată stabili relaţii diplomatice cu „democraţiile populare”.

Oricum, nu a ieşit nimic din asta. În scurtă vreme, Stalul a întâmpinat rezistenţă chiar din partea „democraţiilor populare”, astfel că ar fi fost greu de conceput să încurajeze orice iniţiativă de tipul independenţei Ucrainei. Iar în ceea ce-l priveşte pe elocventul şi veselul veteran Manuilski – un ministru fără minister –, mai târziu a ţinut vreme de doi-trei ani discursuri la Naţiunile Unite pentru ca într-o zi să dispară în masa anonimă de victime produse de nemulţumirea lui Stalin sau a altcuiva.

Destinul lui Hruşciov a fost altul, dar pe atunci nimeni nu l-ar fi putut ghici. Chiar şi atunci era în fruntea ierarhiei politice – şi se afla acolo de prin 1939 deşi nu era considerat într-atât de apropiat de Stalin pe cât erau Molotov, Malenkov sau chiar Kaganovici. În ierarhia la vârf sovietică era considerat un politician foarte inteligent, cu o mare capacitate în probleme economice şi organizatorice, deşi nu era apreciat ca scriitor sau orator. A ajuns la conducere în Ucraina după epurările de la mijlocul anilor 1930, dar nu am cunoştinţă – şi nici nu am fost interesat – care a fost rolul lui în acestea. Dar se ştia prea bine cum avansa cineva în Rusia lui Stalin: cu siguranţă în virtutea hotărârii şi priceperii dovedite în timpul campaniilor „anticulaci” şi „antipartid”. Ceea ce trebuie să fi fost adevărat în special în Ucraina, unde „păcatelor mortale” pomenite mai sus li se adăuga şi „naţionalismul”.

Deşi cunoscuse succesul pe când era încă relativ tânăr, nu era nimic surprinzător în cariera lui Hruşciov ţinând seama de condiţiile din lumea sovietică: şi-a croit drumul prin şcoli, politice şi de alt gen, ca muncitor, apoi a

urcat scara ierarhică a partidului graţie devotamentului, vigilenţei şi inteligenţei. Ca mulţi lideri, aparţinea noii generaţii staliniste postrevoluţionare de reprezentanţi oficiali ai Partidului Comunist şi Uniunii Sovietice. Războiul l-a găsit în cea mai înaltă poziţie din Ucraina. Pentru că Armata Roşie s-a retras din Ucraina în faţa germanilor, i s-a dat o înaltă funcţie militară, dar nu cea mai mare – purta încă uniforma de general-locotenent. S-a reîntors ca şef al partidului şi al guvernului de la Kiev, după izgonirea germanilor.

Auzisem pe undeva că nu era ucrainean din naştere, ci rus. Deşi nu s-a spus nimic în legătură cu asta, el însuşi evita să pomenească acest subiect, pentru că ar fi fost stânjenitor ca nici măcar premierul guvernului Ucrainei să nu fie ucrainean! Era cu adevărat neobişnuit chiar şi pentru noi, comuniştii, care eram gata să justificăm şi să negăm orice ar fi putut arunca o umbră asupra imaginii noastre ideale despre noi înşine, ca printre ucraineni, o naţiune la fel de numeroasă ca şi francezii şi, dintr-un punct de vedere, mai cultivată decât ruşii, să nu se fi găsit nicio persoană capabilă să ajungă premier al guvernului.

Nu ne-au putut ascunde faptul că ucrainenii dezertaseră în masă din Armata Roşie pe măsură ce germanii avansau în regiunea lor. După izgonirea germanilor, circa două milioane şi jumătate de ucraineni au fost înrolaţi în Armata Roşie. Deşi încă aveau loc mici operaţii împotriva naţionaliştilor ucraineni (una dintre victime fusese înzestratul general sovietic Vatutin[14]), încă nu puteam accepta cu uşurinţă că situaţia în care se afla

14 Nikolai Feodorovici Vatutin (1901-1944), comandant al Armatei Roşii pe Frontul de sud-vest. A fost prins în ambuscadă şi ucis în februarie 1944 de insurgenţii ucraineni din organizaţia naţionalistă Bandera (n. trad.).

Ucraina era provocată în întregime de încăpăţânaţii naţionalişti burghezi ucraineni. Încă mai rămânea o întrebare fără răspuns: De unde provenea acest naţionalism dacă popoarele din URSS erau cu adevărat egale?

Eram derutaţi şi uluiţi de evidenta rusificare a vieţii publice. Se vorbea ruseşte în teatre şi existau chiar şi ziare în limba rusă.

Oricum, departe de intenţia noastră să ne acuzăm gazda plină de solicitudine, pe N.S. Hruşciov, de aceste lucruri sau de orice altceva, pentru că el, ca bun comunist, nu făcea decât să aplice ordinele partidului său, ale Comitetului Central leninist, ale conducătorului şi învăţătorului său, I.V. Stalin. Toţi liderii sovietici se distinseseră prin simţul lor practic şi prin onestitate, cel puţin în cercurile comuniste. N.S. Hruşciov se evidenţia printre aceştia din ambele puncte de vedere.

Nici atunci, nici acum – după ce i-am citit cu atenţie cuvântările de la congrese – nu am avut impresia că ştiinţa sa depăşea limitele literaturii ruse clasice şi a istoriei Rusiei, în vreme ce priceperea sa teoretică se ridica la nivelul unei şcoli judeţene de partid. Dincolo de cunoştinţele superficiale căpătate pe la cursuri, mult mai importante erau cunoaşterea dobândită ca autodidact, încercând constant să fie mai bun, şi, chiar mai mult, experienţa pe care a câştigat-o din intensele şi complexele sale activităţi. Este imposibil să determini cantitatea şi calitatea bagajului său de cunoştinţe, câtă vreme cunoaşterea unor fapte rare, pe de-o parte, şi ignorarea unor adevăruri elementare, pe de alta, erau uimitoare în egală măsură. Memoria sa este excelentă şi se exprimă cu vioiciune şi expresivitate.

Spre deosebire de alţi lideri sovietici, era foarte

vorbăreţ şi comunicativ, deşi ca şi ei, folosea cu încântare proverbe şi cimilituri populare. Era un fel de modă pe atunci, dovadă a legăturilor cu poporul. El însă nu părea deloc artificial pentru că avea un comportament şi o manieră de a vorbi de o simplitate naturală şi neafectată. Avea, de asemenea, simţul umorului. Spre deosebire de umorul lui Stalin, care era predominant intelectual şi ca atare cinic, umorul lui Hruşciov era tipic ţărănesc, deseori aproape mitocănesc, dar era plin de viaţă şi inepuizabil. Acum că a atins cele mai înalte tării ale puteri şi întreaga lume îl urmăreşte, se poate spune că este atent cu imaginea sa şi cu modul în care se exprimă, însă a rămas, practic, neschimbat. În spatele actualului şef de stat şi de partid sovietic nu e dificil să descoperi omul provenit din rândul maselor populare. Totuşi trebuie să adaug că are sentimentul inferiorităţii mai puţin ca oricare alt comunist autodidact sau învăţăcel semieducat, ceea ce înseamnă că nu simte nevoia să-şi ascundă ignoranţa personală şi slăbiciunea în spatele unei străluciri exterioare şi al generalizărilor găunoase. Locurile comune, abundente în conversaţia lui, sunt expresia realei sale ignoranţe şi a maximelor marxiste învăţate papagaliceşte, dar chiar şi pe acestea le enunţă cu convingere şi francheţe. Limba şi modalitate prin care se exprimă pe sine se adresează unui cerc mai larg decât cel căruia îi vorbea Stalin, cu toate că se adresează şi el aceluiaşi public din partid.

În uniforma lui de general, nu prea nouă şi necălcată, era singurul lider sovietic care cerceta în detaliu viaţa de zi cu zi a activului comunist şi a oamenilor obişnuiţi. Vreau să fiu bine înţeles: nu făcea asta din dorinţa de a schimba sistemul, ci pentru a întări şi a îmbunătăţi starea de fapt în interiorul sistemului actual. Investiga problemele, apoi le remedia, în vreme ce alţii emiteau ordine din birou şi

primeau rapoarte.

Niciunul dintre liderii sovietici nu vizita colhozurile, cu excepţia ocaziilor în care participau la cine ştie ce festivitate sau paradă. Hruşciov ne-a însoţit la un colhoz şi, fără să aibă nici cea mai mică fărâmă de îndoială în justeţea sistemului în sine, nu doar că a ciocnit pahare uriaşe de votcă cu ţăranii din colhoz, dar a şi inspectat răsadniţele, a aruncat o privire în cocina porcilor şi a început să discute chestiuni practice. În timp ce ne întorceam la Kiev, el continua să revină la problema colhozurilor, discutând deschis deficienţele acestora.

Am putut observa extraordinarul său simţ practic la scară mare într-o întrunire a responsabililor cu economia din guvernul ucrainean. Spre deosebire de miniştrii iugoslavi, comisarii ucraineni erau perfect familiarizaţi cu domeniul şi, ceea ce era şi mai important, evaluau realist posibilităţile.

Mai degrabă scund şi masiv, dar energic şi suplu, era colţuros şi dintr-o bucată. Înghiţea pe nemestecate impresionante cantităţi de mâncare – dorind parcă să-şi cruţe dinţii de oţel. În vreme ce Stalin şi anturajul său dădeau impresia că sunt gurmanzi, mi se părea că lui Hruşciov îi era totuna ce mănâncă şi că lucrul cel mai important era să-şi umfle burta cu ceva, aşa cum fac muncitorii cu cârca dacă, desigur, au cu ce. Meniul său era, de asemenea, opulent – impunător, dar impersonal. Hruşciov nu era un gurmand, cu toate acestea el nu mânca mai puţin ca Stalin, iar la băut îl întrecea cu mult.

Avea o vitalitate deosebită şi, ca toţi oamenii practici, o mare capacitate de adaptare. Nu cred că-şi bătea prea mult capul în legătură cu metodele pe care trebuie să le aplice câtă vreme dădeau rezultate practice. Dar ca toţi ceilalţi demagogi populari care ajung adesea să creadă în

ceea ce spun, i s-ar fi părut uşor să abandoneze metodele care nu dădeau randament şi să justifice prompt schimbarea făcând apel la raţiuni morale şi la cele mai înalte idealuri. îl place să spună un proverb: „În luptă nu te opreşti să-ţi alegi bâta”. Dar ştie bine când să justifice bâta chiar şi atunci când nu e nicio luptă. Tot ce am spus aici nu este defel ce s-ar putea spune azi despre Hruşciov. Totuşi mi-am expus părerea în legătură cu altă perioadă istorică şi, de asemenea, pe parcurs, am spus şi câteva din gândurile mele de astăzi.

Pe atunci nu mi s-a părut că Hruşciov l-ar dezaproba pe Stalin sau pe Molotov. Mereu când venea vorba despre Stalin, vorbea despre el cu respect şi scotea în evidenţă apropierea dintre ei. Şi-a amintit cum, în ajunul atacului german, Stalin i-a telefonat de la Moscova să-l avertizeze să stea cu ochii deschişi pentru că are informaţii că germanii ar putea începe operaţiile în ziua următoare, pe 22 iunie. Prezint doar un fapt, dar nu o fac pentru a combate acuzaţiile lui Hruşciov împotriva lui Stalin în legătură caracterul neaşteptat al atacului german[15]. „Caracterul neaşteptat” a fost consecinţa erorilor de judecată politică ale lui Stalin.

Oricum, la Kiev se simţea o anume prospeţime graţie nemărginitei energii şi simţului practic al lui Hruşciov, entuziasmului lui Manuilski, frumuseţii oraşului în sine, cu orizontul său fără obstacole şi cu dealurile sale străjuind râul larg şi nămolos, care amintea de Belgrad. Deşi Hruşciov lăsa impresia de putere, încredere şi realism, iar Kievul una de frumuseţe lucidă şi cultivată, Ucraina mi-a

15 în Raportul secret prezentat la Congresul al XX-lea al PCUS (24, 25 februarie 1956), N.S. Hruşciov l-a acuzat pe Stalin că ştia de atacul iminent al germanilor, dar că a întârziat deliberat riposta, ceea ce a dus la mari pierderi umane şi materiale din partea URSS (n. trad.).

rămas asociată în minte cu pierderea personalităţii, cu dezgustul şi deznădejdea.

Cu cât scobeam mai mult în realitatea sovietică, cu atât îndoielile mele se înmulţeau. împăcarea acelei realităţi cu conştiinţa mea omenească devenea tot mai lipsită de speranţe.

Partea a treia DEZAMĂGIRI

Capitolul 1

L-am întâlnit a treia oară pe Stalin pe la începutul lui 1948. Este cea mai semnificativă întâlnire pentru că a avut loc în zilele premergătoare rupturii dintre liderii sovietici şi cei iugoslavi. A fost un moment precedat de evenimente şi schimbări semnificative în legăturile dintre Belgrad şi Moscova.

Relaţiile dintre Uniunea Sovietică şi Occident căpătaseră deja configuraţia din timpul Războiului Rece dintre cele două blocuri politice. Evenimentele-cheie care duseseră la această situaţie au fost, în opinia mea, respingerea Planului Marshall de către sovietici, războiul civil din Grecia şi faptul că anumite partide comuniste au înfiinţat Cominform – Biroul de informaţii al partidelor comuniste şi muncitoreşti. Iugoslavia şi Uniunea Sovietică erau singurele două state est-europene care se împotriveau Planului Marshall, cea dintâi în principal din cauza dogmatismului revoluţionar şi a doua de teamă că ajutorul economic american ar putea restructura imperiul recent cucerit pe cale militară.

Ca delegat iugoslav la Conferinţa Partidului Comunist Francez care a avut loc la Strasbourg, mă găseam la Paris chiar atunci când Molotov avea convorbiri cu reprezentanţii ţărilor occidentale referitoare la Planul Marshall. Molotov m-a primit la Ambasada URSS. Ne-am înţeles să boicotăm Planul Marshall şi, de asemenea, să

criticăm Partidul Comunist Francez pentru aşa-zisa lui „linie naţională”. Molotov era interesat mai cu seamă de impresia pe care mi-o făcuse Congresul şi a remarcat în legătură cu publicaţia *La Nouvelle Democraţie* editată de Duclos şi care îşi propunea să prezinte o viziune unitară a partidelor comuniste:

— Nu dorim aşa ceva şi nici nu este ceea ce ar trebuit făcut!

Referitor la Planul Marshall, Molotov se întreba dacă nu ar trebui convocată o conferinţă la care să participe şi ţările estice, dar numai din raţiuni propagandistice, să profităm de publicitate şi apoi să părăsim conferinţa când vine momentul. Nu m-a atras ideea, deşi nu m-aş fi opus dacă ruşii ar fi insistat: aceasta era poziţia decisă de guvernul ţării mele. Oricum, Biroul Politic de la Moscova i-a transmis lui Molotov că nu ar trebui să fie de acord nici măcar cu aşa ceva.

De îndată ce m-am întors la Belgrad, am aflat că urma să fie organizată o conferinţă a ţărilor est-europene la Moscova, pentru a adopta o poziţie referitoare la Planul Marshall. Am fost delegat să reprezint Iugoslavia.

Adevărul obiectiv al conferinţei era să supună presiunii comune Cehoslovacia al cărei guvern nu era împotriva participării la Planul Marshall. Avionul sovietic aştepta deja pe aeroportul din Blegrad, dar nu am zburat în ziua următoare pentru că am primit o telegramă de la Moscova în care se spunea că nu mai era necesară conferinţa întrucât guvernul cehoslovac renunţase la poziţia iniţială.

Aceeaşi înţelegere cu Uniunea Sovietică, deşi din motive diferite de ale Moscovei, s-a manifestat şi când a fost creat Cominformul. Ideea că era necesară crearea unei organizaţii care putea uşura coordonarea şi schimbul

de puncte de vedere între partidele comuniste fusese discutată încă din 1946; Stalin, Tito şi Dimitrov vorbiseră despre ea în primăvara acelui an. Oricum, punerea ei în practică a trebuit să aştepte din multe motive, în mare măsură, ca să fiu mai clar, pentru că liderii sovietici erau cei care urmau să stabilească momentul în care ideea s-a copt. S-a copt în toamna lui 1947, cel mai probabil pentru că Uniunea Sovietică a respins Planul Marshall şi şi-a intensificat dominaţia asupra Europei de Est.

La întrunirea pentru înfiinţare – în vestul Poloniei, respectiv pe fostul teritoriu german – singurele două delegaţii care au susţinut cu totul ideea Cominformului au fost cea iugoslavă şi cea sovietică. Gomulka s-a opus, sprijinind prudent, dar fără echivoc „calea poloneză către socialism”.

În legătură cu asta, trebuie să menţionez ca pe o curiozitate că Stalin a fost cel care a născocit numele oficiosului Cominform *Pentru o pace durabilă – Pentru o democraţie populară*, gândindu-se că presa occidentală va trebui să repete sloganul de fiecare dată când va cita ceva din publicaţie. Dar aşteptările lui Stalin nu s-au împlinit: din cauza lungimii şi caracterului transparent al numelui, publicaţia era numită, parcă în duşmănie, „organul Cominformului”. Stalin a decis, de asemenea, şi unde va fi sediul Cominformului. Delegaţii au căzut de acord că trebuie să fie în Praga. Reprezentantul cehilor, Slansky, a plecat în mare grabă la Praga chiar în acea seară pentru a se consulta cu Gottwald în legătură cu această decizie. Însă în acea noapte Jdanov şi Malenkov au vorbit cu Stalin (chiar şi în acea pensiune izolată, aflată departe de orice, aveau linie telefonică directă cu Moscova) şi pentru că Gottwald nu prea voia să accepte, Stalin a dat ordin ca sediul să fie în Belgrad.

Această şmecherie caracteriza în profunzime şi relaţiile iugoslavo-sovietice: la suprafaţă o completă armonie politică şi, în special, ideologică, dar în realitate ne despărţeau practicile şi modul în care judecam totul.

Când o delegaţie destul de mare de conducători iugoslavi – Tito, Rakovic, Kidric, Neskovic – a făcut un popas la Moscova, în primăvara lui 1946, din relaţiile între cele două grupuri de conducere se putea deduce cu mult mai mult decât o cordialitate de suprafaţă. Stalin l-a îmbrăţişat pe Tito, s-a referit la rolul său de anvergură europeană şi i-a bagatelizat cu bună ştiinţă pe bulgari şi pe Dimitrov. Dar imediat după aceea au început să apară tensiunile şi conflictele în legătură cu companiile mixte.

Fricţiunile subterane au continuat constant. Invizibile pentru lumea necomunistă, răbufneau în spatele uşilor închise ale adunărilor de partid, declanşate de recrutările făcute de agenţiile de spionaj sovietice, care îşi băteau joc în mod special de aparatul de partid şi de stat. Răbufneau, de asemenea, şi în sfera ideologică, în special pentru că sovieticii ironizau în fel şi chip revoluţia iugoslavă. Era clar ca bună ziua că sovieticii înghiţeau cu noduri faptul că iugoslavii îl puneau pe Tito lângă Stalin, fiind deranjaţi, în mod special, de asocierea independentă a Iugoslaviei cu alte ţări est-europene şi de creşterea prestigiului acesteia printre ele.

În scurtă vreme, aceste fricţiuni au început să aibă impact asupra relaţiilor economice, în special când iugoslavilor le-a devenit clar că, în afara legăturilor comerciale obişnuite, nu pot conta pe ajutorul sovietic pentru a-şi duce la îndeplinire planul lor cincinal. Simţind această rezistenţă, Stalin a accentuat că nu e bine ca ţările prietene şi aliate să constituie companii mixte şi a promis că îi va ajuta pe iugoslavi în cel mai scurt timp cât de mult

poate; în acelaşi timp însă, reprezentanţii sovietici care se ocupau de comerţ exploatau din greu avantajul obţinut din relaţiile tensionate între Iugoslavia şi ţările occidentale şi din viziunea iugoslavă conform căreia URSS era un stat altruist şi nehegemonic.

Cu excepţia Albaniei, Iugoslavia a fost singura ţară est-europeană care s-a eliberat singură de invazia nazistă şi, în acelaşi timp, a declanşat o revoluţie internă fără ajutorul decisiv al Armatei Roşii. A mers cel mai departe în efectuarea unei transformări sociale, fiind totodată situată, în perioada următoare, în cea mai expusă zonă a blocului sovietic. În Grecia începuse războiul civil[16]. Iugoslavia a fost acuzată în ONU că se implica dând ajutor şi incitând; în acelaşi timp, relaţiile Iugoslaviei cu ţările occidentale şi în special cu Statele Unite ale Americii erau atât de încordate încât ameninţau să se rupă în orice moment.

Când mă gândesc acum la acea perioadă, mi se pare că guvernul sovietic nu privea doar cu satisfacţie la înrăutăţirea relaţiilor dintre Iugoslavia şi Occident, ci tulbura şi mai mult apele, având grijă, desigur, să nu treacă dincolo de limitele propriilor interese şi posibilităţi. Molotov aproape că l-a îmbrăţişat pe Kardelj după doborârea a doua avioane americane în Iugoslavia, deşi l-a sfătuit, de asemenea, să nu-l mai doboare şi pe al treilea. Guvernul sovietic nu a luat nicio măsură în legătură cu

16 Confruntare (1946-1949) între guvernul grec, susţinut de Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii, şi Armata Democrată a Greciei (ADG), aripa militară a Partidului Comunist Grec, susţinută de Iugoslavia. Conflict rezultat din creşterea tensiunilor între stânga şi dreapta politică în lupta pentru putere după încheierea ocupaţiei germano-italiene din al Doilea Război Mondial. După ce Tito a rupt relaţiile cu URSS, a închis taberele ADG din Iugoslavia. Insurgenţii ADG au fost înfrânţi, iar războiul a lăsat pentru multă vreme Grecia în ruină (n. trad.).

revolta din Grecia, lăsând, practic, Iugoslavia să primească singură bobârnacele în Naţiunile Unite, nici nu a întreprins nimic pentru a ajunge la un armistiţiu – a făcut-o doar când Stalin a considerat că este în propriul interes.

Astfel că şi desemnarea Belgradului ca sediu al Cominformului era, la suprafaţă, recunoaşterea revoluţiei iugoslave. În spatele aparenţelor se afla intenţia secretă a Uniunii Sovietice de a-i face pe liderii iugoslavi să adoarmă la sânul mulţumirii de sine, subordonând Iugoslavia unei presupuse solidarităţi internaţionale comuniste – de fapt, hegemoniei statului sovietic sau, mai degrabă, foamei insaţiabile a birocraţiei politice sovietice.

Ar trebui să spun ceva despre atitudinea lui Stalin faţă de revoluţie şi implicit despre felul în care privea el revoluţia iugoslavă. Pentru că Moscova s-a abţinut mereu, în momente decisive, să ajute revoluţiile chineză, spaniolă şi, din multe puncte de vedere, pe cea iugoslavă, opinia că, în general, Stalin se împotrivea revoluţiilor era, nu fără motiv, foarte des invocată. Oricum, această supoziţie nu este cu totul corectă. El se opunea doar condiţionat, adică în măsura în care revoluţia cu pricina depăşea interesele statului sovietic. Crearea unor centre revoluţionare în afara Moscovei, simţea el instinctiv, ar fi putut pune în pericol supremaţia URSS la nivelul comunismului mondial şi, desigur, asta se şi întâmpla. De aceea, el ajuta revoluţiile doar până la un anumit punct – până acolo unde le putea controla –, dar era mereu gata să le lase să-şi rupă picioarele când depăşeau aceste limite. Şi simt convins că nici în zilele noastre politica guvernului sovietic nu a cunoscut vreo schimbare esenţială în această privinţă.

Fiind un personaj care a subordonat toate activităţile din ţară viziunilor şi personalităţii sale, Stalin nu se putea purta altminteri pe plan extern. Identificând progresul şi

libertatea ţării cu interesele şi privilegiile unui partid politic, el nu putea acţiona în domeniul afacerilor externe altfel decât ca un stăpân. Cum se întâmplă mereu, trebuie să-l judeci pe om după ce face, nu după ce zice. Stalin a devenit sclavul despotismului, al birocraţiei, al limitării şi al slugărniciei pe care le-a impus ţării sale.

Este foarte adevărat că nimeni nu poate lua libertatea cuiva fără să şi-o piardă pe a lui.

Capitolul 2

Plecarea la Moscova a fost determinată de divergenţele dintre politica Iugoslaviei şi cea a URSS faţă de Albania. La sfârşitul lunii decembrie 1947, am primit o telegramă de la Moscova în care Stalin cerea să vină cineva din Comitetul Central iugoslav – sugera doar numele meu – pentru a armoniza politicile celor două guverne în legătură cu Albania.

„Dizarmonia" se făcea simţită pe diferite căi, devenind şi mai evidentă după sinuciderea lui Naku Spiru, membru al Comitetului Central albanez.

Între Iugoslavia şi Albania se dezvoltaseră legături în toate domeniile. Iugoslavia trimisese în Albania tot soiul de experţi şi în număr tot mai mare. Trimiteam şi alimente în Albania, deşi era penurie şi în Iugoslavia. Au fost create societăţi comerciale comune. Ambele guverne erau de acord, în principiu, că Albania ar trebui să se unifice cu Iugoslavia, pentru a soluţiona astfel problema minorităţii albaneze din Iugoslavia.

Condiţiile propuse albanezilor de guvernul iugoslav erau de departe mai favorabile şi mai drepte pentru albanezi decât, dacă am face o comparaţie, cele pe care Uniunea Sovietică le oferise iugoslavilor. Aparent, totuşi, problema nu stătea în gradul de dreptate, ci în însăşi natura acestor relaţii. O parte a conducerii albaneze era

profund şi în secret împotriva apropierii de iugoslavi.

Naku Spiru – subţiratic, fragil, foarte sensibil şi fin intelectual – conducea departamentul economic din guvernul albanez la acea vreme şi a fost primul care s-a ridicat împotriva Iugoslaviei, cerând ca Albania să-şi întărească independenţa. Punctul său de vedere a produs o reacţie violentă nu doar în Iugoslavia, ci şi în Comitetul Central albanez. Cel care-l combătea cu vehemenţă era Koţi Xoxe, ministrul albanez de interne, împuşcat mai târziu sub acuzaţia că era proiugoslav. Muncitor provenind din sudul Albaniei şi veteran revoluţionar, Xoxe se bucura de reputaţia celui mai stabil om din partid, în ciuda faptului că Enver Hodja – indiscutabil, mai bine educat şi cu o personalitate mult mai flexibilă – era prim-secretar al partidului şi prim-ministru. Hodja, de asemenea, s-a alăturat celor care-l criticau pe Spiru, chiar dacă punctul său de vedere a rămas incert. Bietul Spiru, fiind izolat, acuzat de şovinism, şi, probabil, pe punctul de a fi exclus din partid, şi-a pus capăt zilelor. Moartea sa a declanşat ceea ce el nu şi-ar fi imaginat nicicând – înrăutăţirea relaţiilor iugoslavo-albaneze.

Desigur, afacerea a fost ascunsă de ochii publici. Ulterior, după ce a rupt oficial legăturile cu Iugoslavia, în 1948, Enver Hodja l-a ridicat pe Spiru pe un piedestal, ca erou naţional. Dar, în cadrul întrunirilor la vârf, acest incident a făcut o impresie proastă, care nu a putut fi risipită invocând laşitatea lui Spiru, spiritul său mic-burghez şi aşa mai departe, acuze care abundă mereu în arsenalul de clişee comuniste.

Guvernul sovietic era extrem de bine informat nu doar despre cauza reală a morţii lui Spiru, dar şi despre toate activităţile iugoslave din Albania. Numărul oamenilor din Misiunea URSS la Tirana a crescut tot mai mult. La

urma urmei, legăturile dintre cele trei guverne – sovietic, albanez şi iugoslav – erau de aşa natură că ultimele două nu-şi ascundeau prea mult relaţia faţă de primul, deşi ar trebui spus, pe de altă parte, că guvernul de la Belgrad nu se consulta cu sovieticii în legătură cu detaliile politicii iugoslave.

Reprezentanţii sovietici se plângeau tot mai des de unele măsuri luate de iugoslavi în Albania, putându-se observa, pe de altă parte, o apropiere tot mai mare între grupurile care gravitau în jurul lui Hodja şi misiunea sovietică. Când şi când, se făcea auzită plângerea câte unui reprezentant sovietic: De ce organizau iugoslavii companii mixte cu albanezii dacă refuzaseră să pună pe picioare asemenea companii în propria ţară cu URSS? De ce trimiteau instructori pentru armata albaneză când aveau ei înşişi instructori sovietici în propria armată? Cum puteau iugoslavii să furnizeze experţi pentru dezvoltarea economică a Albaniei când ei înşişi căutau experţi în străinătate? Cum vine asta că, dintr-odată, Iugoslavia, ea însăşi săracă şi subdezvoltată, intenţionează să ajute la dezvoltarea Albaniei?

Pe lângă aceste divergenţe între guvernele sovietic şi iugoslav, tendinţa Moscovei de a se substitui Iugoslaviei în Albania a devenit tot mai evidentă, ceea ce li se părea iugoslavilor extrem de nedrept, având în vedere faptul că nu URSS propusese unirea cu Albania, sovieticii neavând nici măcar graniţă comună cu Albania. Întoarcerea liderilor albanezi către Uniunea Sovietică a devenit tot mai evidentă şi şi-a găsit o expresie şi mai grăitoare în propaganda lor.

Invitaţia guvernului sovietic de a înlătura neînţelegerile în legătură cu Albania a fost acceptată din tot sufletul la Belgrad, deşi mi-a rămas neclar până azi de

ce Stalin a spus apăsat că vrea ca eu să fiu cel care vine la Moscova.

Mi se pare că două au fost motivele lui. I-am dat, probabil, impresia unui om sincer şi candid. Cred că aşa eram considerat şi printre comuniştii iugoslavi. Eram, prin urmare, potrivit pentru o discuţie fără ascunzişuri despre o problemă complicată şi foarte delicată. Totuşi, cred că el intenţiona, de asemenea, să mă câştige de partea lui pentru a scinda şi subordona Comitetul Central iugoslav. îi avea, deja, pe Hebrang şi Jukovic de partea lui. Însă Hebrang fusese exclus din Comitetul Central şi investigat în secret din cauza comportamentului inexplicabil pe care-l avusese în închisoare, în timpul războiului. Jukovic era o figură marcantă, dar chiar ca membru al Comitetului Central nu făcea parte din cercul interior care se formase în jurul lui Tito în timpul luptei pentru unitatea partidului şi în focul revoluţiei.

În 1946, în timp ce vizita Moscova, Tito i-a spus lui Stalin că sufeream de dureri de cap, iar acesta mi-a transmis invitaţia să-i fac o vizită în Crimeea să mă odihnesc puţin. Nu am mers însă, în mare măsură pentru că Stalin nu şi-a reînnoit invitaţia prin ambasadă, astfel că am considerat-o doar un gest politicos, făcut pur şi simplu pentru că venise vorba despre mine.

Astfel că am plecat către Moscova – pe 8 ianuarie, dacă-mi amintesc bine, oricum sigur în jurul acestei date – cu sentimente amestecate: eram flatat că Stalin mă invitase pe mine anume, dar aveam, de asemenea, suspiciuni vagi, pe care nu le puteam spune cu glas tare, că nu era întâmplător şi nici cu intenţii prea curate faţă de Tito şi Comitetul Central iugoslav.

La Belgrad, nu am primit ordine speciale şi nici indicaţii, căci nici nu erau necesare, de vreme ce eram un

membru al cercului interior al liderilor şi *au courant*[17] cu relaţiile albanezo-iugoslave. Poziţia noastră fusese deja formulată, astfel că oficialităţile sovietice nu puteau pune beţe-n roate politicii deja anunţate de unificare iugoslavo-albaneză prin acţiunile lor lipsite de tact sau adoptând o atitudine diferită.

Reprezentanţii armatei iugoslave au profitat de această bună ocazie pentru a trimite cu mine propria delegaţie, care urma să facă solicitări pentru muniţie şi pentru dezvoltarea industriei de armament. Din delegaţia lor făceau parte şeful Statului-Major de atunci, Koca Popovic, şi responsabilul industriei iugoslave de armament, Mijalko Todorovic. Svetozar Vukmanovic-Tempo, pe atunci şeful conducerii politice a armatei, călătorea şi el cu noi, pentru a afla mai multe despre experienţa Armatei Roşii în acel domeniu.

Am mers cu trenul la Moscova, cu multă bună dispoziţie şi cu şi mai multă bună-credinţă. Şi, de asemenea, considerând că iugoslavii trebuie să-şi rezolve problemele după cum socotesc mai bine şi, în mare măsură, cu propriile resurse.

Capitolul 3

Acest punct de vedere a ieşit la lumină înainte de vreme, în timpul unei cine la Ambasada Iugoslavă din Bucureşti la care participau Ana Pauker, ministrul român de externe, şi câţiva alţi reprezentanţi oficiali români.

Toţi iugoslavii, mai puţin ambasadorul Golubovic, care a emigrat mai târziu, fiind apropiat al Moscovei, au spus mai mult sau mai puţin voalat că Uniunea Sovietică nu poate fi un model absolut pentru „construirea socialismului”, pentru că situaţia s-a schimbat, iar

17 La curent, în lb. franceză în original (n. trad.).

condiţiile şi circumstanţele diferă de la o ţară la alta în Europa de Est. Am observat că Ana Pauker tăcea prudentă sau aproba pe ici, pe colo, fără tragere de inimă, şi încerca să evite o discuţie pe o asemenea temă delicată. Unul dintre români – cred că era Bodnăraş – se opunea punctului nostru de vedere, iar altul – i-am uitat, din nefericire, numele – ne aproba pe un ton prietenesc. Conversaţia mi s-a părut jenantă, pentru că eram convins că aceste cuvinte vor ajunge la urechile ruşilor şi că nu le vor putea considera altfel decât „antisovietice” – termen sinonim cu toate relele de pe faţa pământului. Pe de altă parte, nici nu mai puteam da înapoi. Astfel că am încercat să-mi nuanţez aceste idei, accentuând asupra meritelor URSS şi asupra semnificaţiei teoretice a experienţei sovietice. Dar toate aceste strădanii erau aproape inutile, pentru că eu însumi insistasem asupra faptului că toţi ar trebui să-şi croiască drumul conform propriilor circumstanţe concrete.

Deşi eram doar în trecere prin România, am găsit motive pentru criticile noastre pretutindeni. În primul rând, în privinţa relaţiilor dintre Uniunea Sovietică şi alte ţări est-europene: aceste ţări erau practic încă sub ocupaţie, iar bogăţia lor era sustrasă pe diferite căi, cel mai frecvent prin companii mixte în care ruşii abia de investeau altceva decât capital german, pe care ei îl declaraseră, pur şi simplu, pradă de război. Comerţul cu aceste ţări nu se conducea după regulile din restul lumii, ci urma proceduri speciale, conform cărora guvernul sovietic cumpăra la preţuri mici şi revindea la preţuri mai mari decât cele mondiale. Numai Iugoslavia era o excepţie. Ştiam toate acestea. Iar spectacolul mizeriei şi observarea neputinţei şi a slugărniciei autorităţilor române nu puteau face decât să ne crească indignarea.

Am fost uluiţi de atitudinea arogantă a reprezentanţilor sovietici. Mi-am amintit ce oripilaţi am fost la vorbele comandantului sovietic din Iaşi:

— Of, mizerabilul ăsta de Iaşi! Şi mămăligarii (*mamalijniki*) ăştia de români!

A repetat, de asemenea, vorba de duh a lui Ilia Ehrenburg şi a lui Vîşiński, referitoare la corupţia şi hoţia din România:

— Ăştia nu aparţin unei naţiuni, ci unei profesii!

În special în acea iarnă blândă, Iaşul era o întinsă mlaştină urbană balcanică ale cărei frumuseţi – dealurile, grădinile şi terasele – nu puteau fi descoperite decât de un ochi experimentat. Pe de altă parte, ştiam că nici oraşele sovietice nu erau mai răsărite, dacă nu cumva aratau chiar mai rău. Această atitudine de „rasă superioară” şi pretenţia de mare putere ne-au supărat cel mai mult. Amabila şi profund respectuoasa atitudine a ruşilor faţă de noi nu doar că accentua şi mai mult umilinţa suportată de români, dar ne făcea să fim şi mai mândri de independenţa noastră şi de libertatea noastră de a gândi.

Acceptasem deja ca pe un fapt de viaţă că astfel de relaţii şi comportament faţă de români „erau posibile chiar şi în socialism” pentru că „aşa sunt ruşii” – înapoiaţi, izolaţi de multă vreme de restul lumii şi nesimţitori la tradiţiile lor revoluţionare.

Ne-am plictisit în Iaşi câteva ore, până când a sosit trenul sovietic cu vagonul guvernului sovietic, însoţit, pentru mai multă siguranţă, de inevitabilul căpitan Kozovki, pentru care iugoslavii continuau să fie specialitatea sa în cadrul Securităţii statului sovietic. De astă dată era mai puţin expansiv şi zâmbăreţ, probabil doar pentru că avea de-a face acum cu miniştri şi generali. Se strecurase un intangibil, indefinibil şi glacial aer oficial

în relaţiile dintre noi şi „tovarăşii noştri” sovietici.

Comentariile noastre sarcastice nu scutiră nici măcar vagonul de tren în care călătoream şi care nici nu merita altceva, în ciuda banchetelor confortabile, mâncării excelente şi serviciului de bună calitate. Găseam comice uriaşele mânere de aramă, ornamentaţia încărcată şi învechită din jur, ca şi tronul de la toaletă, atât de măreţ că ni se bălăngăneau picioarele în aer. Erau toate acestea necesare? Trebuie oare im mare stat şi o putere suverană să se fălească atât? Şi lucrul cel mai grotesc din acel vagon, cu toată pompa lui păstrată din vremuri ţariste, era că într-o cuşcă din cabina sa conductorul ţinea o găină ouătoare. Prost plătit şi sărăcăcios îmbrăcat, acesta s-a scuzat:

— Ce să facem, tovarăşi? Un om al muncii trebuie să se descurce cum poate. Am o familie mare, iar viaţa este foarte grea.

Deşi nici reţeaua de căile ferate din Iugoslavia nu prea se putea lăuda cu punctualitatea, aici nimeni nu-şi ieşea din fire în cazul unei întârzieri de câteva ore. „O să ajungem”, ţi-ar fi replicat vreunul dintre controlori. Rusia părea să confirme statornicia sufletului său uman şi naţional: toate calităţile sale esenţiale se împotriveau ritmului impus de industrializare şi de omnipotenţa administraţiei.

Ucraina şi Rusia, îngropate în zăpadă până la streşini, purtau încă rănile devastării şi ororilor războiului – gări şi cazărmi distruse de incendii şi imaginea femeilor trăind cu o cană de apă fiartă (*kipiatok*) şi o bucată de pâine de secară, înfăşurate în broboade, curăţând şinele de cale ferată.

Şi de astă dată Kievul ne-a lăsat impresia de frumuseţe şi curăţenie, cultură şi un sentiment de stil şi

bun-gust, în ciuda sărăciei şi izolării. Pentru că era noapte, Niprul nu se vedea şi câmpiile se contopeau cu cerul. Chiar şi aşa, amintea de Belgrad – un Belgrad din viitor, cu un milion de locuitori, construit cu sârguinţă şi armonie. Am oprit doar puţin în Kiev pentru a schimba trenul către Moscova. Nu ne-a întâmpinat niciun reprezentant oficial ucrainean. În scurtă vreme, eram din nou pe drum, prin noaptea albă de zăpadă şi întunecată de durere. Singur vagonul nostru scânteia de luciul confortului şi al abundenţei în pustiul şi sărăcia aceea fără margini.

Capitolul 4

Abia sosiţi de câteva ore la Moscova, purtam o conversaţie cordială cu ambasadorul iugoslav, Vladimir Popovic, când telefonul de pe biroul său sună. Ministrul sovietic al afacerilor externe se interesa dacă eram obosit, pentru că Stalin voia să mă vadă imediat, chiar în acea seară. Asemenea grabă era neobişnuită la Moscova, unde comuniştii străini aşteptau mereu îndelung, iar printre ei circula o vorbă: E uşor să ajungi la Moscova, dar e greu să pleci de-acolo. Ca să fiu sigur, chiar dacă eram obosit, am acceptat invitaţia lui Stalin cu multă plăcere. Toţi din delegaţie m-au privit cu entuziasm, deşi nu şi fără invidie, iar Koca Popovic şi Todorovic îmi tot aminteau să nu uit de ce veniseră şi ei, chiar dacă profitasem de călătoria noastră pentru a mă familiariza în detaliu cu cererile lor.

Bucuria produsă de iminenta întâlnire cu Stalin era cumpătată şi cam amestecată tocmai din cauza grabei cu care fusese solicitată. Această indispoziţie nu m-a părăsit întreaga noapte petrecută cu el şi cu alţi lideri sovietici.

Ca de obicei, pe la ora nouă în seara aceea m-au dus la Kremlin, în biroul lui Stalin. Acolo erau deja Stalin, Molotov şi Jdanov. Ultimul, după cum ştiam, era însărcinat în cadrul Politburo să întreţină relaţiile cu partidele

străine.

După obişnuitele saluturi, Stalin a trecut de îndată la afaceri:

— Aşa deci, membrii Comitetului Central din Albania se omoară pentru voi. Ăsta e un lucru supărător, foarte supărător.

Am început să-i explic: Naku Spiru era împotriva unirii Albaniei cu Iugoslavia, se izolase el însuşi în pro –, prinl Comitet Central. Nici nu terminasem explicaţia când, spre surprinderea mea, Stalin spuse:

— Nu avem niciun interes special în Albania. Suntem de acord ca Iugoslavia să înghită Albania…

Spunând vorbele astea, strânse degetele mâinii drepte şi, ducându-le la gură, făcu o mişcare ca şi cum le-ar fi înghiţit.

Am fost uluit, aproape amuţit de felul lui Stalin de a se exprima şi de înghiţitul degetelor, însă nu ştiu dacă se vedea pe chipul meu, pentru că am încercat să fac o glumă în legătură cu asta şi să consider toate acestea expresia obişnuitei maniere aspre şi pitoreşti a lui Stalin. Am reluat explicaţia:

— Fără îndoială, nu se pune problema să-i înghiţim, ci să ne unificăm!

La care Molotov interveni şi el:

— Păi asta înseamnă să-i înghiţiţi!

Iar Stalin adăugă, făcând din nou gestul:

— Da, da. Înghiţitură! Dar suntem de acord cu voi: ar trebui să înghiţiţi Albania – cu cât mai repede, cu atât mai bine.

În ciuda acestui fel de a se exprima, întreaga atmosferă era cordială şi mai mult decât prietenească. Chiar şi Molotov a dat dovadă de o prietenie comică aproape, care cu greu îl caracteriza, când a vorbit despre

înghiţitul Albaniei.

Am tratat chestiunea bunelor relaţii (*rapprochement*) şi a unificării cu Albania din raţiuni sincere şi, desigur, revoluţionare. Consideram, ca mulţi alţii, că unificarea – făcută cu aprobarea voluntară şi de bună-credinţă a liderilor albanezi – nu va fi doar utilă atât Iugoslaviei, cât şi Albaniei, dar va pune capăt, de asemenea, în cele din urmă, intoleranţei şi conflictului tradiţional dintre sârbi şi albanezi. În viziunea mea, importanţa unificării stătea anume în faptul că făcea posibilă contopirea considerabilei şi compactei noastre minorităţi albaneze cu Albania ca republică separată în cadrul Federaţiei iugoslavo-albaneze. Orice altă soluţie pentru problema minorităţii naţionale albaneze mi se părea imposibil de pus în practică, de vreme ce simplul transfer de teritorii iugoslave locuite de albanezi ar fi întâmpinat o rezistenţă incontrolabilă chiar în rândurile Partidului Comunist din Iugoslavia.

Am o înclinaţie cu totul specială pentru Albania şi albanezi care nu face decât să întărească şi mai mult idealismul motivelor mele: albanezii, în special cei din nord, sunt, prin mentalitate şi fel de viaţă, asemănători cu muntenegrenii din care mă trag, iar vitalitatea şi hotărârea lor de a-şi menţine independenţa nu au egal în istoria omenirii.

Deşi nici nu-mi dădea prin cap să am o viziune diferită faţă de cea a liderilor ţării mele şi să o accept pe cea a lui Stalin, totuşi exclamaţiile lui Stalin m-au făcut să mă confrunt cu două gânduri. Primul era bănuiala că ceva nu era în regulă cu politica Iugoslaviei faţă de Albania, iar celălalt era că Uniunea Sovietică se unise cu ţările baltice înghiţindu-le. Fără doar şi poate, remarca lui Molotov a fost cea care mi-a adus aminte de asta.

Ambele gânduri se contopeau într-unul – care-mi

dădea o senzaţie de insatisfacţie.

Gândul că ar putea fi ceva nedesluşit şi contradictoriu în legătură cu politica dusă de Iugoslavia faţă de Albania nu m-a făcut, totuşi, să accept că această politică era una de „înghiţire” a albanezilor. Totuşi, mi-a dat prin cap că această politică nu este pe placul şi nu corespunde dorinţelor comuniştilor albanezi care, pentru mine, în calitate de comunist, se identificau cu aspiraţiile poporului albanez. De ce se sinucisese Spiru? El nu era „mic-burghez” şi nici „umflat de naţionalism” pe cât era de comunist şi marxist. Şi dacă albanezii doreau, aşa cum am vrut şi noi în relaţia Uniunea Sovietică, să aibă statul lor separat? Dacă unificarea ar fi făcută în ciuda voinţei albanezilor şi profitând de izolarea şi sărăcia lor, nu ar duce asta la conflicte şi dificultăţi ireconciliabile? Unici din punct de vedere etnic şi cu o identitate străveche, albanezii erau o naţiune tânără şi, aşadar, plină de o irepresibilă şi neîmplinită conştiinţă naţională. Nu ar vedea cumva în unificare o pierdere a independenţei, un refuz al individualităţii lor?

În ceea ce priveşte celălalt gând – acela că URSS înghiţise statele baltice – l-am legat de primul, repetând parcă pentru a mă convinge pe mine însumi: Noi, iugoslavii, nu dorim şi nu îndrăznim să mergem pe acest drum în unificarea cu Albania şi nici nu există vreun pericol imediat ca vreo putere imperialistă, cum ar fi Germania, să facă presiuni asupra Albaniei pentru a o folosi ca bază pentru atacarea Iugoslaviei.

Dar Stalin mă aduse cu picioarele pe pământ:

— Şi ce crezi de Hodja, ce-i poate pielea în opinia dumitale?

Am evitat un răspuns clar şi direct, însă Stalin a exprimat exact aceeaşi opinie despre Hodja cu aceea la

care ajunseseră liderii iugoslavi:

— Este un mic-burghez, predispus la naţionalism? Da, aşa credem şi noi. Nu cumva cel mai influent om de pe acolo este Xoxe?

I-am dat dreptate la a doua întrebare.

Stalin puse capăt discuţiei despre Albania care abia durase zece minute:

— Nu sunt diferenţe între noi. Scrie-i dumneata personal lui Tito o telegramă despre asta în numele guvernului sovietic şi adu-mi-o s-o văd mâine dimineaţă.

De teamă că n-am înţeles, l-am rugat să repete şi el mi-a spus că trebuia să scriu o telegramă către guvernul iugoslav în numele celui sovietic.

Pe atunci am considerat că îmi acordă o încredere specială şi că este cea mai înaltă expresie a acordului pentru politica Iugoslaviei faţă de Albania. Oricum, în timp ce redactam telegrama a doua zi, mi-a trecut prin cap că s-ar putea ca aceasta să fie folosită într-o bună zi împotriva guvernului ţării mele, astfel că am formulat-o cu atenţie şi foarte lapidar, ceva de genul: „Djilas a sosit la Moscova ieri şi, la o întâlnire pe care am avut-o cu el în aceeaşi zi, a fost exprimat acordul deplin dintre guvernul sovietic şi Iugoslavia referitor la problema Albaniei”. Telegrama nu a fost expediată niciodată către guvernul iugoslav şi nici nu a fost folosită vreodată în conflictele de mai târziu dintre Moscova şi Belgrad.

Nici restul conversaţiei nu a mai durat mult şi s-a învârtit într-o doară în jurul unor probleme banale, cum ar fi amplasarea Cominformului la Belgrad, oficiosul acestuia, sănătatea lui Tito şi altele asemenea.

Oricum, am prins momentul şi am ridicat problema aprovizionării armatei iugoslave şi a industriei noastre de război. Am accentuat asupra faptului că nu de puţine ori

am avut dificultăţi cu reprezentanţii sovietici; aceştia refuzau să ne dea una sau alta, invocând ca scuză „secretele militare”. Stalin sări în picioare strigând:

— Nu avem niciun secret militar faţă de voi. Sunteţi o ţară socialistă prietenă, cu siguranţă, nu avem niciun secret faţă de voi.

Se duse la biroul său, îl sună pe Bulganin la telefon şi-i dădu un ordin scurt:

— Iugoslavii sunt aici, delegaţia iugoslavă – trebuie să-i primeşti imediat.

Întreaga întrevedere de la Kremlin a durat circa o jumătate de oră şi apoi am plecat la vila lui Stalin să cinăm.

Capitolul 5

Ne-am instalat în limuzina lui Stalin, care mi se păru că este aceeaşi în care călătorisem în 1945, alături de Molotov. Jdanov stătea în spate, la dreapta mea, în vreme ce Stalin şi Molotov stăteau în faţa noastră, pe bancheta pliantă. În timpul acestei călătorii, Stalin aprinse o luminiţă de pe panoul de dinaintea lui sub care atârna un ceas de buzunar – era aproape zece – şi am văzut chiar în faţa mea spinarea cocoşată şi ceafa lui cenuşie, cu pielea ridată atârnând deasupra gulerului ţeapăn al uniformei de mareşal. Am gândit: Iată unul dintre cei mai puternici oameni de azi, alături de asociaţii săi, ce catastrofă extraordinară ar fi dacă ne-ar lovi o bombă şi ne-ar împrăştia fărâme în toate părţile! Dar a fost un gând trecător, urât şi atât de neaşteptat încât chiar şi mie mi se păru îngrozitor. Cu o satisfacţie amară, am văzut un bătrân mic de statură – „tătuca Stalin” care întreaga viaţă urmărise, şi urmărea şi acum, succesul şi fericirea întregii suflări comuniste.

În vreme ce-i aşteptam şi pe ceilalţi să ni se alăture,

Stalin, Jdanov şi cu mine ne-am oprit în holul de la intrarea vilei, în faţa planiglobului. Am privit linia albastră care încercuia Stalingradul – Stalin îmi urmări din nou privirea şi nu am putut să nu observ că felul în care scrutam harta îl încânta. Jdanov observă şi el schimbul nostru de priviri şi remarcă:

— Începutul bătăliei pentru Stalingrad.

Dar Stalin nu replică nimic la această observaţie.

Dacă-mi amintesc bine, Stalin începuse să se uite după Königsberg – care urma să fie redenumit Kaliningrad – şi în felul acesta am identificat şi locuri din jurul Leningradului care încă purtau nume nemţeşti de pe vremea Ecaterinei cea Mare. Acestea îi atraseră atenţia lui Stalin, care se întoarse către Jdanov şi-i ordonă scurt:

— Schimbaţi denumirile, nu are niciun sens ca locurile alea să poarte şi acum nume germane! Jdanov scoase o agendă şi-şi notă ordinul lui Stalin cu un capăt de creion cât degetul mic.

Acestea fiind zise, eu şi Molotov am mers la toaletă, care era situată la subsolul vilei. Acolo se aflau câteva cabine şi nişte pisoare. Molotov începu să-şi desfacă nasturii de la pantaloni încă dinainte de a ajunge acolo, comentând:

— Noi spunem că asta este descărcarea dinainte de încărcare.

© Getty Images

De la stânga la dreapta: Viaceslav Mihailovici Molotov, Mihail Ivanovici Kalinin și Iosif Vissarionovici Stalin la a 16-a Conferință a Partidului Comunist (bolșevic), Moscova, ianuarie 1929.

Iosif Vissarionovici Stalin

© Getty Images

Un grup de lideri comuniști, în frunte cu Stalin, se îndreaptă spre Piața Roșie pentru a participa la o paradă a sportivilor, Moscova, 24 iulie 1936. De la stânga la dreapta: Nikolai Ivanovici Ejov (șeful NKVD), Gheorghi Dimitrov (în rândul al treilea), L.M. Kaganovici, Iosif Vissarionovici Stalin, M.I. Kalinin, Anastas Ivanovici Mikoian, Kliment Efremovici Voroșilov, Andrei Andreievici Andreev, V.M. Molotov.

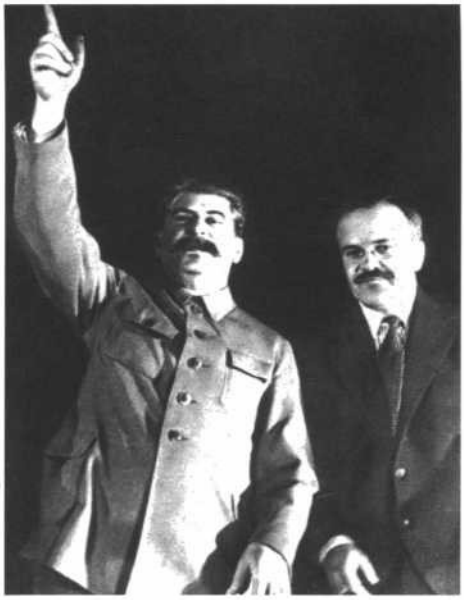

© Getty Images

Iosif Vissarionovici Stalin
și Viaceslav Mihailovici
Molotov,
1 septembrie 1936.

Iosif Vissarionovici Stalin în 1936,
alături de Gheorghi Dimitrov,
secretar general al Comintern de

© Getty Images

Nikita Sergheievici Hruşciov şi Iosif Vissarionovici Stalin alături de un grup de pionieri în anul 1937.

V.M. Molotov semnează Pactul de neagresiune între Germania şi URSS

De la stânga la dreapta: Andrei Jdanov, Kliment Efremovici Voroşilov, Iosif Vissarionovici Stalin şi liderul comunist finlandez Otto Wille Kuusinen (în picioare), alături de Viaceslav Molotov (aşezat), la semnarea Tratatului cu efemera Republică Democrată Finlandeză, Terijoki, 1939.

© Getty Images

Milovan Djilas (al doilea de la dreapta la stânga), unul dintre liderii partizanilor care au luptat împotriva ocupanților germani, alături de câțiva tovarăși de arme iugoslavi, în septembrie 1942.

I.V. Stalin și V.M. Molotov la Ialta, februarie 1945.

© Getty Images

În prim-plan, de la stânga la dreapta: Mao Zedong, I.V. Stalin și N. Hrușciov (în spate: M.A. Suslov, N.A. Bulganin, A.M. Vasilievski), la Teatrul Balșoi

© Getty Images

Tito (așezat), I.V. Stalin și V.M. Molotov (în picioare) la ceremonia de semnare a Tratatului de prietenie între Iugoslavia și URSS, aprilie 1945.

© Getty Images

Funeraliile lui Mihail Ivanovici Kalinin, iunie 1946. De la stânga la dreapta, în

La care eu, rezident de lungă durată prin puşcării, unde eşti forţat să te vindeci de orice urmă de decenţă, m-am simţit ruşinat de prezenţa lui Molotov, un bărbat mai în vârstă, am intrat într-o cabină şi am închis uşa.

După aceea am plecat amândoi către sufragerie, unde se aflau deja Stalin, Malenkov, Beria, Jdanov şi Voznesenski. Ultimii doi sunt personaje noi în aceste pagini.

Jdanov era şi el mai degrabă scund, cu o mustaţă castanie bine scurtată, cu frunte mare, nas ascuţit şi cu o faţă de o roşeaţă nesănătoasă. Era un tip educat şi era considerat de membrii Politburo drept un intelectual de ţinută. În ciuda mărginirii şi dogmatismului său bine-cunoscut, aş spune că bagajul său de cunoştinţe nu era de lepădat. Deşi ştia câte puţin din toate, chiar şi din muzică, n-aş spune că era vreun domeniu pe care să-l cunoască în profunzime – un intelectual tipic care se familiarizase şi aflase câte ceva despre alte domenii prin intermediul literaturii marxiste. Era, de asemenea, cinic, într-un mod intelectual, dar în sensul cel mai neplăcut al cuvântului pentru că în spatele intelectualismului putea fi sesizat fără greş potentatul „generos” faţă de oamenii de spirit şi condei.

Era perioada „decretelor” – deciziile Comitetului Central sovietic referitoare la literatură şi la alte ramuri artistice prin care au fost atacate violent chiar şi acele libertăţi minimale presupuse de subiect şi formă care mai supravieţuiseră (sau scăpaseră de) controlului birocratic al partidului în timpul războiului. îmi aduc aminte că, în acea seară, Jdanov povestea ca pe o glumă cum fusese interpretată la Leningrad critica sa la adresa scriitorului

satiric Zoşcenko[18]: i-au confiscat, pur şi simplu, lui Zoşcenko cartelele cu care îşi putea lua raţia şi nu i le-au mai dat înapoi decât după ce Moscova a intervenit, generoasă.

Voznesenski, preşedintele Comisiei pentru planificare din URSS, avea puţin peste patruzeci de ani – era un rus cum scrie la carte, blond şi cu pometii proeminenţi, cu o frunte mai degrabă înaltă şi cu păr creţ. Dădea impresia că este un om ordonat, cult şi, mai presus de toate, retras, care vorbea puţin, mereu cu un mic zâmbet pe buze fericit. îi citisem înainte cartea despre economia sovietică în timpul războiului şi-mi lăsase impresia că autorul era un om conştiincios şi profund. Mai târziu, cartea a fost criticată în URSS, iar Voznesenski a fost lichidat din motive care au rămas ascunse până în ziua de azi.

Îl cunoşteam bine pe fratele mai mare al lui Voznesenski, un profesor universitar care fusese numit recent ministru al educaţiei în RSFS Rusă. Avusesem câteva discuţii extrem de interesante cu Voznesenski cel mare în timpul Congresului Panslavist de la Belgrad, în iarna lui 1946. Ne înţeleseserăm nu doar în privinţa limitelor şi prejudecăţilor teoriilor foarte răspândite al „socialismului realist", dar şi referitor la apariţia unor noi fenomene în socialism (adică în comunism) odată cu apariţia noilor ţări comuniste şi cu schimbările capitalismului care nu fuseseră analizate încă teoretic. Se prea poate ca această minunată minte contemplativă să fi fost şi ea decapitată în perioada acelor absurde epurări.

La începutul ospăţului, cineva – mi se pare că Stalin însuşi – a propus ca fiecare să-şi dea cu presupusul câte

18 Mihail Zoşcenko (1895-1958). După ce a fost denunţat de decretul lui Jdanov (1946), a trăit în sărăcie. A început să primească o pensie cu doar câteva luni înainte de moarte (n. trad.).

grade sub zero erau şi să fie pedepsit să bea tot atâtea pahare câte grade greşea. Din fericire, pe când mă aflam la hotel, mă uitasem la termometru, aşa că am adăugat cât ar fi trebuit să scadă peste noapte, astfel că nu am greşit decât cu un grad. îmi aduc aminte că Beria a greşit cu trei, spunând că o făcuse intenţionat ca să poată bea mai multe pahare de votcă.

Un asemenea preludiu la cină făcu să-mi treacă prin minte un gând eretic: aceşti oameni captivi care făceau parte dintr-un cerc exclusivist erau capabili să inventeze cele mai lipsite de sens motive pentru a bea votcă – să aprecieze lungimea camerei sau a mesei la care mâncau în centimetri. Şi cine ştie, poate că asta şi făceau! Oricum, această distribuire a numărului de pahare de votcă în funcţie de aproximarea temperaturii îmi atrase atenţia dintr-odată asupra limitării, găunoşeniei şi stupidităţii vieţii acestor lideri care trăiau adunaţi sub aripa ramolitului lor şef chiar dacă jucau un rol atât de important pentru specia omenească. îmi amintesc că şi ţarul Petru cel Mare organiza dineuri de acest fel cu aghiotanţii săi, la care se îmbuibau şi beau până cădeau sub masă, decizând, în acelaşi timp, soarta Rusiei şi a poporului rus.

Senzaţia de goliciune inspirată de acest fel de viaţă nu mă părăsi, ci continuă să mă stăpânească de-a lungul întregii chermeze, deşi am încercat s-o înlătur. Era o senzaţie întăritä, în special, de vârsta lui Stahn, de vizibilele semne de senilitate pe care le dădea acesta. Niciun elan de respect şi dragoste pentru persoana lui, pe care mă încăpăţânam să le nutresc în sinea mea, nu putea să-mi înlăture din minte această revelaţie.

Era ceva deopotrivă tragic şi hidos în senilitatea lui. Tragicul era invizibil – erau frânturi de gând că declinul

este inevitabil, chiar şi în cazul unei personalităţi atât de mari. Urâţenia continua să se adune tot timpul. Deşi îi plăcuse mereu să mănânce bine, Stalin dădea acum dovadă de lăcomie, de parcă se temea că nu-i va mai rămâne o porţie suficient de mare din felul lui preferat de mâncare. Pe de altă parte, bea mai puţin şi tot mai prudent, măsurându-şi parcă fiecare strop, pentru a evita efectele neplăcute.

Intelectul era într-un declin şi mai uşor observabil, îi plăcea să-şi amintească incidente din tinereţea lui – exilul în Siberia, copilăria în Caucaz – şi compara toate lucrurile întâmplate recent cu acelea petrecute cândva: „Da, îmi aduc aminte că acelaşi lucru…”

Era de neînţeles cum de se schimbase atât de mult în doi sau trei ani. Când îl văzusem ultima dată, în 1945, era încă plin de viaţă, ager la minte şi cu un ascuţit simţ al umorului. Dar acea întâlnire avusese loc în timpul războiului, când Stalin îşi consuma ultimele rezerve şi-şi atinsese limitele, după cum se pare. Acum râdea la prostii şi glume deşucheate. La un moment dat, nu doar că nu s-a prins de poanta politică a unui banc pe care i-l spuneam, în care el îi păcălea pe Churchill şi Roosevelt, dar am avut impresia că s-a şi simţit ofensat, aşa cum se supără bătrânii. Am simţit uimirea jenată a celor din jur.

Dintr-un singur punct de vedere era încă Stalin de dinainte: încăpăţânat, tăios, suspicios când cineva nu era de acord cu el. I-a retezat-o chiar şi lui Molotov şi se putea simţi tensiunea dintre ei. îi făceau curte cu toţii, evitând să emită vreo opinie înainte ca el s-o facă şi apoi grăbindu-se să-l aprobe.

Ca de obicei, săreau de la un subiect la altul – şi a trebuit să mă conformez şi eu.

Stalin vorbea despre bomba atomică:

— Asta e o chestie puternică, puternică! Chipul său era plin de admiraţie, astfel că se putea înţelege că nu-şi va găsi liniştea până când nu va pune mâna şi el pe „chestia aceea puternică”. Dar nu spunea că o avea deja sau că URSS făcea paşi în această direcţie.

Pe de altă parte, când eu şi Kardelj ne-am întâlnit cu Dimitrov o lună mai târziu, la Moscova, el ne-a spus cumva în secret că ruşii aveau deja bomba atomică, una chiar mai bună ca a americanilor, adică decât cea care explodase la Hiroshima. Şi azi sunt de părere că nu era adevărat, dar că ruşii erau, într-adevăr, pe punctul de a fabrica o bombă atomică. Însă acestea sunt faptele şi eu le pun pe hârtie.

Atât în noaptea aceea, cât şi curând după, într-o întâlnire cu delegaţiile bulgară şi iugoslavă, Stalin sublinie faptul că Germania o să rămână divizată:

— Occidentul va asimila Germania de Vest, iar noi vom transforma Germania de Est în statul nostru.

Această idee era nouă, dar de înţeles: provenea din întreaga tendinţă a politicii sovietice în Europa de Est şi împotriva Occidentului. Nu am putut înţelege niciodată declaraţiile făcute de Stalin şi de liderii sovietici faţă de bulgari şi iugoslavi în primăvara lui 1946 că toată Germania trebuie să fie a noastră, adică sovietică şi comunistă. L-am întrebat pe unul dintre cei prezenţi cum vor înfăptui ruşii asta. El mi-a replicat:

— Nici eu nu ştiu!

Cred că nici măcar cei care făceau asemenea declaraţii nu ştiau de fapt cum, dar erau duşi de torentul victoriilor militare şi de speranţele lor în dezintegrarea economică şi de toate felurile a Europei Occidentale.

Către sfârşitul cinei, Stalin m-a întrebat pe neaşteptate cum de sunt atât de puţini evrei în Partidul Comunist din Iugoslavia şi de ce aceşti câţiva nu jucau un

rol politic mai important. Am încercat să-i spun că în primul rând nu erau mulţi evrei în Iugoslavia şi că mulţi aparţineau clasei de mijloc. Am adăugat:

— Singurul comunist evreu important este Pijade, iar el se consideră mai degrabă sârb decât evreu.

Stalin începu să-şi amintească:

— Pijade, scund, ochelarist? Da, îmi amintesc, m-a vizitat. Şi care este poziţia lui?

— Este membru al Comitetului Central, veteran comunist, traducătorul *Capitalului* lui Marx! i-am spus eu.

— În Comitetul nostru Central nu sunt evrei! izbucni el şi începu să râdă dispreţuitor. Eşti antisemit şi dumneata, Djilas, eşti antisemit!

Am considerat că vorbele şi râsul său însemnau exact contrariul, cum şi trebuia – ca expresie a propriului antisemitism şi ca o provocare pentru a mă face să-mi declar punctul de vedere despre evrei, în special despre evreii din mişcarea comunistă. Am râs încet şi am păstrat tăcerea, ceea ce nu era dificil pentru mine, de vreme ce nu fusesem niciodată antisemit şi îi împărţeam pe comunişti pur şi simplu între buni şi răi. Stalin însuşi renunţă repede la acest subiect alunecos, mulţumit de provocarea sa cinică.

La stânga mea stătea taciturnul Molotov şi la dreapta vorbăreţul Jdanov. Ultimul vorbea despre contactele sale cu finlandezii şi sublinia admirativ promptitudinea cu care-şi plăteau aceştia daunele de război:

— Totul este la timp, împachetat la mare fix şi de cea mai bună calitate. Concluzionă: Am făcut o greşeală că nu am ocupat Finlanda. Totul ar fi fost cum trebuie dacă o ocupam.

Molotov:

— Mda, Finlanda, ăsta-i mărunţiş.

Chiar în acea perioadă Jdanov organiza întruniri cu compozitorii şi pregătea o „hotărâre” despre muzică. îi plăceau operele şi m-a întrebat în trecere:

— Aveţi operă în Iugoslavia?

Surprins de întrebare, i-am răspuns:

— În Iugoslavia, sunt reprezentaţii de operă în nouă teatre. Mă gândeam între timp: ce puţine ştiu ăştia despre Iugoslavia. Adevărul este că nu-i interesa nimic altceva decât amplasarea sa geografică.

Jdanov era singurul care bea oranjadă. Mi-a explicat că din pricina problemelor cu inima. L-am întrebat atunci:

— Cât de grav este?

Cu un surâs stăpânit, îmi răspunse pe obişnuitul său ton batjocoritor:

— Aş putea muri în orice moment sau aş putea trăi până la adânci bătrâneţi. Avea, cu siguranţă, o sensibilitate exagerată şi reacţiona repede şi prea uşor.

Fusese adoptat un nou plan cincinal. Fără să se adreseze cuiva în particular, Stalin anunţă că salariile profesorilor trebuie majorate.

— Profesorii noştri sunt buni, dar salariile lor sunt prea mici. Trebuie să facem ceva.

Toţi îl aprobară în câteva vorbe, în vreme ce eu îmi aminteam, nu fără amărăciune, salariile mizerabile şi condiţiile deplorabile ale angajaţilor iugoslavi din cultură şi neputinţa mea de a-i ajuta.

Voznesenski păstră tăcerea tot acest timp; se comporta ca un ţânc printre vârstnici. Stalin i se adresă direct doar când îl întrebă:

— Putem obţine resurse în afara planului cincinal pentru construcţia canalului Volga-Don? O treabă foarte importantă. Trebuie să găsim bani. Este o chestiune extrem de importantă şi din punct de vedere militar: în caz

de război, s-ar putea să ne gonească din Marea Neagră – flota noastră este slabă şi va continua să fie multă vreme. Ce vom face cu navele noastre în cazul ăsta? Imaginaţi-vă ce valoroasă ar fi fost flota Mării Negre în bătălia de Stalingrad, dacă am fi avut-o pe Volga! Canalul ăla este de o importanţă capitală, capitală!

Voznesenski l-a aprobat, spunând că se pot găsi bani, a scos un carneţel şi şi-a notat ceva în el.

Multă vreme m-au interesat două lucruri, aproape intime, şi am vrut să-i cer opinia lui Stalin în această privinţă. Unul era din domeniul teoriei: nici în literatura marxistă şi nici în altă parte nu am putut găsi o explicaţie a diferenţei dintre „popor” şi „naţiune”. De vreme ce Stalin avea de multă vreme printre comunişti reputaţia de expert în problema naţionalităţilor, voiam părerea lui, spunând că nu vorbise pe această temă în cartea sa despre problema naţionalităţilor, care fusese publicată chiar înainte de Primul Război Mondial şi care, de atunci, era considerată cel mai avizat punct de vedere bolşevic pe această temă.

La întrebarea mea, Molotov se alătură şi el discuţiei:

— „Popor” sau „naţiune” simt unul şi acelaşi lucru.

Dar Stalin nu a fost de acord.

— Nu, spui prostii! Sunt diferite. Şi apoi începu să explice cu simplitate:

— Naţiune? Dumneata ştii deja ce înseamnă: produsul capitalismului cu anumite caracteristici date. Iar „popor” înseamnă clasa muncitoare a unei naţiuni date, adică proletariatul care vorbeşte aceeaşi limbă, are aceeaşi cultură, aceleaşi obiceiuri.

Apoi, referindu-se la lucrarea sa *Marxismul şi problema naţională*[19], el spuse:

19 Marxism i naţionalni vopros, tratat scris de I.V. Stalin în 1912-1913, pe când se afla la Viena. Critica programul de autonomie cultural-

— Acela era punctul de vedere al lui Ilici, al lui Lenin. De asemenea, tot Ilici a editat broşura.

A doua întrebare se referea la Dostoievski. Încă din tinereţe l-am considerat pe Dostoievski, din multe puncte de vedere, drept cel mai mare scriitor al epocii moderne şi nu mă puteam împăca defel cu atacurile marxiste împotriva lui.

Stalin a găsit un răspuns la fel de simplu şi la această întrebare:

— Un mare scriitor şi un mare reacţionar. Nu-l publicăm pentru că are o influenţă proastă asupra tineretului. Dar e un mare scriitor!

Ne-am întors la Gorki. Am precizat că pentru mine cea mai importantă operă a sa – atât ca metodă, cât şi ca descriere a Revoluţiei Ruse – era *Viaţa lui Klim Samghin*. Dar Stalin nu era de acord, evitând subiectul metodei.

— Nu, cele mai bune opere sunt cele scrise mai înainte: *Orăşelul Okurov*[20], povestirile sale şi *Foma Gordeev*[21]. Iar în ceea ce priveşte descrierea Revoluţiei Ruse din *Klim Samghin*, găseşti foarte puţină revoluţie şi un singur bolşevic – cum îl chema: Liutikov, Liutov?

L-am corectat:

— Kutuzov. Liutov este un cu totul alt personaj.

Stalin concluzionă:

— Da, Kutuzov! Revoluţia este descrisă unilateral şi de aceea insuficient, iar din punct de vedere literar, de asemenea, operele sale mai de tinereţe sunt mai bune.

Mi-era dar că Stalin şi cu mine nu ne înţelegem şi că nu ne-am putea pune de acord, deşi avusesem ocazia să

---

naţională al socialiştilor austro-ungari. A fost fundamentul politicii naţionale sovietice (n. trad.).

20 Roman apărut în 1909 (n. trad.).

21 Primul roman al lui Maxim Gorki, apărut în 1899 (n. trad.).

aud opiniile unor importanţi autori care, ca şi Stalin, considerau că acelea erau cele mai bune opere literare ale lui Gorki.

Vorbind despre literatura rusă contemporană, eu, mai mult sau mai puţin ca toţi străinii, m-am referit la forţa romanelor lui Şolohov. Stalin făcu observaţia:

— Acum sunt alţii mai buni! Şi cită două nume, dintre care unul aparţinea unei femei. Amândoi scriitorii îmi erau necunoscuţi

Am evitat să discut despre *Tânăra gardă* a lui Fadeev[22], care chiar în acea perioadă era atacat pentru insuficientul spirit de partid al eroilor săi, de asemenea, despre *Istoria filosofiei* de Aleksandrov[23], care era criticată pentru motive diametral opuse: dogmatism, superficialitate, banalitate.

Andrei Alexandrovici Jdanov a fost cel care a transmis observaţiile lui Stalin pe marginea poeziilor de dragoste ale lui Konstantin Simionov[24]:

— Ar fi trebuit să publice doar două exemplare, unul pentru ea, altul pentru el. La care Stalin zâmbi cu o sfială ipocrită, iar ceilalţi începură să hohotească.

Seara nu putea să treacă fără un strop de vulgaritate, mai precis, vulgaritatea lui Beria. M-au forţat să beau un păhărel de *peretsovka* – o votcă tare cu ardei iute (în rusă,

---

22 Molodoia gvardiia, roman despre o organizaţie comsomo- listă ilegală, publicat în 1946 de Aleksandr Fadeev (1901-1956).

23 Gheorghi Aleksandrov (1908-1961), marxist şi politician sovietic. în 1940, a fost şeful Agitprop, în locul lui Jdanov, dar în 1945 Istoria sa a fost denunţată de Stalin pentru că-i acorda prea mai importanţă lui Hegel (n. trad.).

24 Konstantin Simionov (1915-1979). Poemele sale din volumul Cu tine şi fără tine sunt dedicate actriţei Valentina Serova, cu care s-a şi căsătorit în 1943.

perets înseamnă ardei iute, de aici numele băuturii). Râzând pe înfundate, Beria spunea că această băutură dăunează glandelor sexuale şi se folosi de cele mai vulgare cuvinte pentru a spune asta. Stalin mă pironea cu privirea când Beria vorbea, gata să izbucnească în râs, dar rămase serios observând cât de posac eram.

Chiar fără acest incident nu puteam să fac abstracţie de uriaşa asemănare dintre Beria şi Vujkovic, reprezentantul oficial belgrădean al poliţiei regale, ba mi se păru că seamănă într-atât încât mă simţeam de parcă aş fi fost prins în menghina grăsuţ-jilavă a lui Vujkovic-Beria.

Oricum, cea mai importantă mi se părea atmosfera care a răzbătut pe deasupra sau de dincolo de cuvinte în timpul celor şase ore cât a durat dineul cu pricina. În spatele a ceea ce se spunea, se putea observa ceva mai important – ceva care ar fi trebuit spus, dar nimeni nu putea sau nu îndrăznea s-o facă. Conversaţia forţată şi subiectele alese făceau ca acest ceva să devină aproape material, aproape perceptibil. Eram chiar convins în sinea mea că ştiam ce este acest ceva: era dezaprobarea faţă de Tito şi faţă de Comitetul Central iugoslav. Jdanov era, în mod particular, plin de energie, nu într-un mod concret, tangibil, inoculând o oarecare cordialitate, chiar intimitate în conversaţia pe care o purta cu mine. Beria mă fixa cu ochii săi goi, de un verde neguros, iar în sarcasmul lui stângaci aproape că lăsa să-i curgă din gură un fir de scuipat. Deasupra tuturor se afla Stalin – atent, excepţional de cumpătat şi rece.

Pauzele tăcute între subiecte deveniră tot mai lungi şi tensiunea crescu atât în jurul meu, cât şi în sufletul meu. Am pus la punct de îndată o strategie pentru a rezista. Se pare că-şi făcuse loc în sufletul meu aproape fără să-mi dau seama încă de mai înainte. îmi spuneam pur şi simplu

că nu percepeam vreo diferenţă între liderii iugoslavi şi cei sovietici, că obiectivele lor erau aceleaşi şi altele asemenea. O rezistenţă mută, încăpăţânată îşi făcea loc în mintea mea şi cu toate că nu mai simţisem înainte nicio ezitare interioară, ştiam totuşi, din proprie experienţă, că poziţia mea defensivă se putea transforma foarte simplu în atac dacă Stalin şi ceilalţi mă aruncau în dilema morală de a alege între ei şi conştiinţa mea – sau, ţinând cont de situaţie, între partidul lor şi al meu, între Iugoslavia şi URSS. Pentru a pregăti terenul, m-am referit în treacăt la Tito şi la Comitetul nostru Central de mai multe ori, dar într-un fel care nu-i putea face pe interlocutorii mei să mă provoace aşa cum intenţionau.

Încercarea lui Stalin de a introduce elemente personale, intime în discuţie a fost inutilă. Amintindu-mi invitaţia făcută în 1946, prin Tito, el mă întrebă:

— Şi de ce nu ai venit în Crimeea? De ce oare mi-ai refuzat invitaţia?

Mă aşteptam la întrebarea asta şi totuşi am fost mai degrabă neplăcut surprins că Stalin nu uitase de invitaţie. I-am explicat:

— Am aşteptat o invitaţie prin Ambasada Sovietică. Mi-a fost ruşine să mă bag în faţă şi să vă sâcâi.

— Prostii, nicio sâcâială. Pur şi simplu nu ai vrut să vii! mă întărâtă Stalin.

Dar eu m-am retras rece în sinea mea – tăcut şi rezervat.

Aşa că nu s-a petrecut nimic. Stalin şi complotiştii săi cei reci şi calculaţi – pentru că aşa am simţit că sunt – şi-au dat seama desigur că opun rezistenţă. Era chiar ceea ce-mi doream. I-am ocolit şi nu au îndrăznit să mă provoace. S-au gândit, probabil, că au evitat un pas prematur şi greşit, dar am devenit conştient de jocul lor la două capete şi am

simţit o putere interioară, până atunci neştiută, capabilă să o respingă chiar şi pe cea care până atunci m-a făcut să supravieţuiesc.

Stalin puse capăt cinei rostind un toast în memoria lui Lenin:

— Să bem în memoria lui Vladimir Ilici, conducătorul nostru, învăţătorul nostru, al tuturor!

Ne-am ridicat şi am băut cu o solemnitate tăcută pe care, din beţie, o uitarăm pe dată, dar Stalin continuă să aibă pe chip expresia aceea serioasă, gravă, chiar sumbră.

Ne-am ridicat de la masă, dar înainte de a pleca spre casele noastre, Stalin a pornit un uriaş patefon. A schiţat chiar nişte paşi de dans, în stilul dansurilor din patria natală. Era clar că nu-i lipsea simţul ritmului. Oricum, se opri imediat, dând o explicaţie resemnată:

— M-a ajuns vârsta din urmă şi am îmbătrânit deja!

Însă asociaţii săi – sau, mai bine spus, curtenii – începură să-l asigure:

— Nu, nu, prostii. Arătaţi foarte bine. Vă ţineţi nemaipomenit. Da, într-adevăr, pentru vârsta dumneavoastră…

Atunci Stalin a pus un disc în care trilurile unei soprane erau acompaniate de urletul şi lătratul unor câini. Hohoti prins de o veselie exagerată, nestăpânită, dar văzând neînţelegerea şi dezgustul de pe chipul meu îmi *explică*, vrând parcă să se scuze:

— Mde, totuşi este o chestie deşteaptă, a dracului de deşteaptă.

Toţi ceilalţi rămaseră în urmă, însă pregătindu-se deja de plecare. Nu mai era, în fapt, nimic de spus după o întâlnire care durase atât de mult, pe parcursul căreia se discutase despre orice altceva, mai puţin despre motivul pentru care fusese organizată acea cină.

Capitolul 6

Nu am aşteptat mai mult de o zi sau două până când ne-au invitat la Statul-Major să ne prezentăm cererile, înainte vreme, pe când încă eram în tren, le spusesem lui Koca Popovic şi Mijalko Todorovic că pretenţiile lor mi se păreau excesive şi nerealiste. Nu-mi intra în cap defel cum de ruşii ar putea fi de acord să consolideze industria de armament iugoslavă când nu doreau să ne ajute eficient la dezvoltarea industriei noastre civile şi mi se părea şi mai improbabil că ne-ar înzestra pe noi cu o flotă atâta timp cât nu aveau nici ei una.

Argumentul că era totuna cine are o flotă în Marea Adriatică – Iugoslavia sau URSS – de vreme ce amândouă făceau parte dintr-o lume comunistă unificată mi se părea şi mai neconvingător tocmai din cauza fisurilor care apăreau chiar în structura monolitului comunist, pentru a nu mai vorbi despre neîncredereasovieticilor în tot ce scăpa controlului lor şi preocupărilor, pe care nu şi le ascundeau, pentru interesele propriului stat.

Totuşi, de vreme ce aceste cereri fuseseră stabilite şi aprobate la Belgrad, nu-mi mai rămăsese nimic de făcut decât să le susţin.

Sediul Statului-Major era o clădire uriaşă ale cărei vulgaritate şi afectare exterioară încercaseră inutil să le compenseze în interior prin uzul excesiv de draperii ţipătoare şi poleială. Întrunirea era prezidată de Bulganin, înconjurat de cei mai mari experţi militari, printre care se afla, de asemenea, şi şeful Statului-Major, mareşalul Vasilevski.

Le-am prezentat, mai întâi, necesităţile noastre în termeni generali, lăsându-i pe Todorovic şi Popovic să facă prezentarea amănunţită. Oficialităţile sovietice nu-şi asumară nicio obligaţie, însă parcurseră cu atenţie

problemele noastre şi luară notiţe în permanenţă. Am plecat satisfăcuţi, convinşi că lucrurile se puseseră în mişcare şi că, în scurtă vreme, vom trece la treabă.

Şi chiar aşa părea să fie. Todorovic şi K. Popovic au fost invitaţi imediat după aceea la alte întruniri. Dar toate acestea îngheţară brusc, oficialităţile sovietice dând de înţeles că au apărut „complicaţii” şi că ar trebui să mai aşteptăm.

Ne era clar că se întâmpla ceva în relaţia dintre Moscova şi Belgrad, deşi nu ştiam exact ce anume şi nici nu aş putea spune că eram surprinşi de asta. Oricum atitudinea noastră critică faţă de realitatea sovietică şi poziţia Moscovei faţă de Belgrad nu aveau alt efect decât că amânarea întrunirilor era şi mai insuportabilă, mai ales când am descoperit că nu mai aveam altceva de făcut, decât să ne omorâm vremea discutând şi frecventând demodatele şi totuşi inegalabilele teatre moscovite.

Niciun cetăţean sovietic nu îndrăznea să ne viziteze, pentru că deşi veneam dintr-o ţară comunistă, eram consideraţi totuşi străini, cu care cetăţenii URSS nu puteau avea de-a face, conform literei legii. Toate contactele noastre erau limitate la canalele oficiale din Ministerul Afacerilor Externe şi Comitetul Central. Asta ne sâcâia şi ne ofensa, cu atât mai mult cu cât nu existau asemenea restricţii în Iugoslavia, mai ales nu pentru reprezentanţii şi cetăţenii din URSS. Dar acest fapt ne-a determinat să ne uităm în jur cu ochi critici.

Încă nu ajunsesem să ne generalizăm criticile, dar aveam destule exemple din realitatea concretă. Vukmanovic-Tempo a descoperit greşeli de proiectare la clădirile armatei şi nu le ascunse. Pentru a mai uşura plictiseala, eu şi cu Koca Popovic am renunţat la apartamentele noastre separate din Hotelul Moskva, dar

nu am putut lua un apartament comun înainte ca un „electrician” să-l pregătească pentru noi, iar noi am înţeles că asta însemna plantarea de microfoane. În ciuda faptului că Moskva era un hotel nou şi cel mai mare, nimic nu funcţiona cum trebuie. Era frig, robinetele picurau, iar băile importate din Germania de Est nu puteau fi folosite pentru că instalaţia de scurgere inunda podeaua. Baia nu avea cheie, ceea ce-l făcu pe Popovic să-şi dezvăluie perspicacitatea sclipitoare: arhitectul se gândise că o cheie putea fi pierdută, astfel că a pus closetul lângă uşă, ca s-o poţi bloca pur şi simplu cu piciorul.

Adeseori îmi aminteam cu păreri de rău şederea mea la Hotelul Metropol, în 1944. Totul părea acolo învechit, dar funcţional. Iar personalul îmbătrânit vorbea engleză şi franceză şi se mişca cu graţie şi precizie. Însă la Hotelul Moskva… într-o zi, am auzit gemete în baie. Am găsit doi muncitori acolo. Unul repara ceva în tavan, iar altul îl ţinea pe umeri.

— Pentru numele lui Dumnezeu, tovarăşi, le-am zis eu, de ce nu faceţi rost de o scară?

Muncitorii mi se plânseră:

— I-am cerut directorului nu o dată să ne dea una, dar n-am avut niciun spor – mereu trebuie să ne descurcăm aşa.

Tot bătând drumurile, am văzut „frumoasa Moscovă”, care era la mai tot locul un oraş mare, neglijat şi înapoiat. Şoferul Panov, căruia i-am trimis un ceas din Iugoslavia şi cu care legasem o relaţie cordială, nu putea crede că erau mai multe maşini la New York şi Paris, deşi nu-şi ascundea nemulţumirea faţă de calitatea noilor maşini sovietice.

La Kremlin, unde am vizitat mormintele imperiale, fata care ne îndruma vorbea despre „ţarii noştri” cu patos naţionalist. Ruşii se făleau la tot pasul cu superioritatea lor

şi aceasta căpătase forme groteşti.

Şi tot aşa până la capăt… La fiecare pas descopeream detalii până atunci neobservate ale realităţii sovietice: înapoierea, primitivismul, şovinismul, complexul de mare putere dublat în egală măsură de eforturile eroice şi supraomeneşti de a preamări trecutul şi a se ridica peste firul natural al evenimentelor.

Ştiind că în toate capetele acelea pătrate ale liderilor sovietici cea mai mică observaţie critică era transformată în atitudine antisovietică, ne protejam spontan unul pe celălalt atunci când erau şi ruşi de faţă. De vreme ce eram şi o misiune politică, am început să ne atenţionăm unul pe celălalt când descopeream ceva „ciudat” în comportamentul sau vorbirea noastră. Iar măsurile de protecţie reciprocă erau tot mai bine puse la punct, îmi aduc aminte că, ştiind că se folosea aparatură de ascultare, am început să cântărim bine ce vorbeam în hotel şi prin birouri şi să dăm radiourile la maximum în timpul conversaţiilor.

Reprezentanţii sovietici au observat cu siguranţă stratagemele noastre. Tensiunea şi neîncrederea crescură vertiginos.

La acea vreme, sarcofagul lui Lenin, ascuns undeva în interiorul ţării în timpul războiului, fusese adus înapoi în Piaţa Roşie. Într-o dimineaţă, ne-am dus să-l vizităm. Vizita în sine ar fi fost fără importanţă dacă nu mi-ar fi provocat şi ea, la fel ca restul, o nouă şi până atunci necunoscută rezistenţă interioară. Pe când coboram încet în mausoleu, am văzut cum femei din popor cu baticul pe cap îşi făceau cruci mari, ca şi cum s-ar fi apropiat de moaştele vreunui sfânt. Am fost, la rându-mi, copleşit de un sentiment de misticism, ca în vremurile uitate ale tinereţii. Mai mult chiar, totul fusese aranjat de aşa natură încât să întărească

asemenea sentimente – blocurile de granit, gărzile încremenite, invizibila sursă a luminii care cădea peste Lenin şi chiar trupul său, uscat şi alb ca o bucată de cretă, capul cu părul scurt şi rar, parcă lipit de cineva pe ţeastă. În pofida respectului pentru geniul lui Lenin, mi se părea artificială şi, mai presus de toate, antimaterialistă şi antileninistă această regie mistică a resturilor pământeşti ale lui Lenin.

Chiar şi dacă n-am fi fost fără treabă, tot ne-am fi dorit să vizităm Leningradul, oraşul revoluţiei şi locul atâtor frumuseţi. I-am vorbit lui Jdanov despre dorinţa noastră, iar el, binevoitor, a acceptat. Dar am simţit şi o oarecare reţinere în reacţia lui. Întâlnirea noastră nu dură mai mult de zece minute. Oricum, nu uită să mă întrebe ce cred despre declaraţia făcută de Dimitrov în

Pravda, cu ocazia vizitei sale la Bucureşti. Liderul bulgar insista asupra coordonării planurilor economice ale celor două ţări şi crearea unei uniuni vamale între Bulgaria şi România. I-am răspuns că nu-mi place declaraţia pentru că vorbea numai despre relaţiile bulgaro-române, izolându-le de restul, şi pentru că era prematură. Nici Jdanov nu era încântat de declaraţie, deşi el nu menţionă motivele. Acestea deveniră evidente curând după aceea şi le voi prezenta mai încolo pe larg.

Cândva, cam pe atunci, a sosit la Moscova reprezentantul iugoslav pentru comerţ exterior, Bogdan Cinobmja, şi, întrucât nu a reuşit să treacă de unele dificultăţi de început cu agenţiile sovietice, m-a rugat, cu cerul şi pământul, să-l însoţesc la o întrevedere cu Mikoian, ministrul comerţului exterior.

Mikoian ne-a primit rece, trădându-şi nervozitatea. Printre cererile noastre era una ca sovieticii să ne furnizeze vagoanele de tren din zonele de ocupaţie pe care

ni le promiseseră – întrucât multe dintre aceste vagoane fuseseră luate din Iugoslavia şi ruşii nu le putuseră folosi din cauza faptului că ecartamentul lor feroviar era mai mare ca al nostru.

— Şi cum îţi imaginezi că vi le vom da – în ce condiţii, la ce preţ? mă întrebă Mikoian cu răceală.

— Îmi imaginez, desigur, că ni le veţi oferi cadou, i-am replicat eu.

El îmi răspunse tăios:

— Nu facem acte de caritate, facem comerţ.

Au fost inutile şi eforturile mele, şi ale lui Cinobmja de a schimba acordul pentru vânzarea filmelor sovietice, care era necinstit şi prejudicia Iugoslavia. Susţinând că s-ar putea ca şi celelalte ţări europene să considere renegocierea acordului un precedent, Mikoian refuză chiar şi discutarea subiectului. S-a schimbat atunci când am discutat problema cuprului extras din Iugoslavia. S-a oferit să plătească în orice valută sau prin alte modalităţi de plată, în avans şi în orice cantitate.

Aşa că nu am obţinut nimic de la el, în afara unor negocieri sterile şi fără sfârşit. Era cât se poate de evident – roţile maşinăriei sovietice se opreau atunci când era vorba despre Iugoslavia.

Oricum, călătoria la Leningrad ne-a mai liniştit şi ne-a refăcut.

Până să vizitez Leningradul nu credeam că există ceva care ar putea depăşi eforturile locuitorilor din regiunile rebele sau ale partizanilor iugoslavi în ceea ce priveşte sacrificiul şi eroismul. Dar Leningradul depăşea realitatea revoluţiei iugoslave, dacă nu în privinţa eroismului, atunci cu siguranţă în cea a sacrificiului colectiv. În acel oraş de milioane de locuitori, izolaţi, fără combustibil sau hrană, bombardat în permanenţă de

artileria grea şi de avioane, au murit trei sute de mii de oameni de foame şi frig în iarna dintre 1941 şi 1942. Au fost cazuri de canibalism, dar nu s-a pus problema ca oraşul să se predea. Şi ăsta nu este decât tabloul general.

Doar după ce am intrat în contact cu realitatea locului – cu multe cazuri concrete de sacrificiu şi eroism şi cu unii dintre cei care au fost implicaţi sau cu martori ai evenimentelor – am simţit grandoarea epopeii Leningradului şi puterea de care oamenii – poporul sovietic – reuşesc să fie capabili când fundamentele existenţei lor spirituale, politice şi cotidiene sunt puse în pericol.

Întâlnirea noastră cu oficialităţile Leningradului a adăugat căldură umană admiraţiei noastre. Erau cu toţii, până la unul, oameni simpli, educaţi, muncitori, care duseseră pe umeri şi încă mai purtau în sufletele lor măreţia tragică a oraşului. Însă trăiau retraşi şi erau fericiţi să întâlnească oameni din alte locuri şi culturi.

Ne-am înţeles cu ei cu uşurinţă şi dintr-odată – având şi noi o soartă asemănătoare. Deşi nu ne-a trecut o clipă prin cap să ne plângem de liderii sovietici, am observat totuşi că aceşti oameni abordau viaţa oraşului şi a cetăţenilor – cea mai cultivată şi industrializată zonă de pe vastul teritoriu al URSS – într-un fel mai simplu şi mai uman decât la Moscova.

Mi s-a părut că aş fi putut ajunge foarte repede la un limbaj politic comun cu cetăţenii Leningradului folosind pur şi simplu limbajul umanismului. Adevărul este că nu am fost surprins să aud doi ani mai târziu că şi aceşti oameni au fost pur şi simplu zdrobiţi între pietrele de moară ale totalitarismului numai pentru că au îndrăznit să fie şi oameni.

În acest episod leningrădean strălucitor, dar trist

totodată, s-a strecurat şi un element neplăcut – însoţitorul nostru, Lesakov.

Chiar şi pe atunci puteai întâlni persoane oficiale în Uniunea Sovietică provenite din cele mai de jos straturi ale clasei muncitoare. Ţinând cont de gradul scăzut de instrucţie şi de simplitatea lui rustică, se putea spune despre Lesakov că fusese până de curând muncitor.

N-am fi considerat deficienţele lui drept nişte cusururi dacă nu ar fi încercat să le ascundă făcând risipă de lăudăroşenii dincolo de nivelul său real. De fapt, nici nu-şi făcuse drum în ierarhie în virtutea propriilor forţe şi talente, ci fusese tras către vârf şi plantat în aparatul Comitetului Central, unde fusese însărcinat cu afacerile iugoslave. Era pe jumătate agent secret şi pe jumătate membru de partid.

Distribuit în rolul omului partidului şi întruchipare a spiritului de partid, el colecta în cea mai grosolană manieră informaţii despre Partidul Comunist din Iugoslavia şi liderii acestuia.

Slăbănog cum era, cu o faţă noduroasă şi dinţi mici şi gălbui, cu o cravată care îi atârna strâmb la gât şi o cămaşă care îi ieşea în permanenţă din pantaloni, temându-se mereu că ar putea părea „necultivat” Lesakov ar fi fost plăcut ca muncitor obişnuit dacă nu ar fi fost însărcinat cu o datorie atât de împovărătoare şi tocmai de aceea dacă nu ne-ar fi provocat – în special pe mine – la discuţii neplăcute. Lăuda în gura mare felul în care „Tovarăşul Jdanov i-a epurat pe toţi evreii din aparatul Comitetului Central al partidului” – lăudând totodată Biroul Politic ungar, care era format pe atunci aproape în întregime din evrei emigranţi, ceea ce mi-a sugerat ideea că, în ciuda antisemitismului său secret, guvernului sovietic i se păruse convenabil faptul că evreii se aflau la

vârful conducerii în Ungaria pentru că ei erau dezrădăcinaţi şi astfel mult mai dependenţi de voinţa lui.

Auzisem şi observasem deja că atunci când voiau să scape de cineva în Uniunea Sovietică, dar nu aveau suficiente motive s-o facă, răspândeau de obicei nişte porcării despre el cu ajutorul agenţilor poliţiei secrete.

Aşa stăteau lucrurile şi cu ceea ce mi-a povestit „confidenţial” Lesakov despre mareşalul Jukov, care ar fi fost exclus din pricină că a furat bijuterii la Berlin („Ştii, tovarăşul Stalin nu poate suferi imoralitatea!”) şi despre adjunctul şefului Statului-Major, generalul Antonov („Imaginează-ţi, a fost demascat că are origini evreieşti!”)

Părea evident, de asemenea, că Lesakov era, în ciuda inteligenţei sale mărginite, bine informat în problemele Comitetul Central iugoslav şi în metodele sale de lucru.

— În niciun partid din Europa de Est, spunea el, nu există un cvartet politic mai urmărit ca al vostru.

Nu a menţionat numele celor patru, dar ştiam, fără să-l mai întreb, că se referea la Tito, Kardelj, Rankovic şi la mine însumi. Şi mi-am pus întrebarea retorică: Nu sunt şi cei patru, de asemenea, „ceva mărunţiş” în ochii conducerii sovietice?

Capitolul 7

După zile de trândăvie, Koca Popovic a hotărât să se întoarcă în ţară, lăsându-l pe Todorovic la Moscova să fie prezent când ni se comunică deciziile, adică să aştepte ca liderii sovietici să se îndure şi să reia negocierile. Aş fi plecat şi eu cu Popovic dacă nu aş fi primit un mesaj de la Belgrad prin care eram anunţat de sosirea lui Kardelj şi Bakaric, astfel că trebuia să mă alătur lor în discuţiile cu guvernul sovietic referitoare la „complicaţiile apărute”.

Kardelj şi Bakaric sosiră duminică, 8 februarie 1948. Guvernul sovietic îl invitase, de fapt, pe Tito, dar la

Belgrad au născocit scuza că Tito nu se simţea bine – fie şi numai din povestea asta se putea observa neîncrederea reciprocă –, astfel că în locul lui se înfăţişă Kardelj. Simultan fusese invitată şi o delegaţie a guvernului bulgar, Comitetul Central, adică, despre care ubicuul Lesakov ne-a spus, subliniind cu intenţie, că sosiseră „mahării" din Bulgaria.

Anterior, pe 29 ianuarie, *Pravda* îl dezavuase pe Gheorghe Dimitrov şi se disociase de „federaţiile şi confederaţiile sale îndoielnice şi fantasmagorice" şi de uniunile vamale. Erau o dojană şi o anticipare a măsurilor concrete şi a politicii mai dure pe care guvernul sovietic le va adopta.

Kardelj şi Bakaric fuseseră cazaţi într-o vilă de lângă Moscova, astfel că m-am mutat şi eu cu ei. Chiar în acea noapte, pe când soţia lui Kardelj dormea şi acesta stătea în pat lângă ea, m-am aşezat la căpătâiul lui şi, cât de şoptit am putut, l-am informat în legătură cu impresiile pe care le culesesem în timpul şederii mele la Moscova şi din contactele cu liderii sovietici. Toate duceau la concluzia că nu putem conta pe niciun ajutor consistent şi că trebuia să ne bazăm pe propriile resurse, pentru că guvernul sovietic punea în practică o politică de subordonare, încercând să îngenuncheze Iugoslavia aşa cum o făcuse şi cu ţările est-europene ocupate.

Cauza directă a certurilor cu Moscova, mi-a spus Kardelj, atunci sau chiar după sosire, este acordul între guvernele iugoslav şi albanez referitor la intrarea a doua divizii iugoslave în Albania. Diviziile fuseseră formate, iar în Albania se afla deja un regiment de aviaţie al armatei iugoslave, în vreme ce Moscova protesta cu tărie, refuzând să accepte argumentul că diviziile iugoslave ar fi fost necesare pentru a apăra Albania de un posibil atac al

„monarho-fasciştilor” greci. În telegrama trimisă la Belgrad, Molotov ameninţa cu o ruptură oficială.

A doua zi după sosirea lui Kardelj, în timp ce ne plimbam prin parc, supravegheaţi de agenţi sovietici pe al căror chip citeam furia că discutam între noi fără ca ei să ne poată intercepta, Kardelj şi cu mine ne-am continuat conversaţia, în prezenţa lui Bakaric.

Era o discuţie mai în amănunt şi cu nişte consecinţe mai importante prin analizele făcute şi, în ciuda diferenţelor insignifiante pe care le-am observat între concluziile la care a ajuns fiecare dintre noi, un dialog în care ne-am înţeles perfect. Ca de obicei, eu am fost cel mai sever şi cel mai categoric.

Nimeni nu ne spunea nimic şi nu am primit niciun semn de la oficialităţile sovietice până în seara următoare, pe 10 februarie, când au venit să ne ia cu maşina la ora nouă şi ne-au condus la Kremlin, în biroul lui Iosif Vissarionovici Stalin.

Acolo i-am aşteptat cincisprezece minute sau cam aşa ceva pe bulgari – Dimitrov, Kolarov, Kostov – şi „de îndată ce sosiră, am fost duşi la Stalin. Stăteam în aşa fel că la dreapta lui Stalin, care era în fruntea mesei, se aflau reprezentanţii sovietici – Molotov, Jdanov, Malenkov, Suslov, Zorin; la stânga lui erau bulgarii – Kolarov, Dimitrov, Kostov – şi apoi reprezentanţii iugoslavi: Kardeljk, eu, Bakaric.

Am trimis, după aceea, Comitetului Central iugoslav un raport scris referitor la întrunire, însă întrucât nu l-am putut consulta zilele acestea, trebuie să mă bazez pe propria memorie şi pe ceea ce s-a publicat deja despre acea întrunire.

Primul care a spus lucrurilor pe nume a fost Molotov, care, cu concizia sa obişnuită, a scos în evidenţă

diferenţele serioase care apăruseră între guvernul sovietic, pe de o parte, şi guvernele iugoslav şi bulgar, pe de alta, situaţie care era „de nepermis atât din punct de vedere politic, cât şi al partidului”.

Ca exemple ale acestor neînţelegeri a amintit faptul că Iugoslavia şi Bulgaria semnaseră un tratat de alianţă nu numai fără ştiinţa, ci chiar împotriva viziunii guvernului de la Moscova, care susţinea că Bulgaria nu ar trebui să semneze niciun tratat politic înainte de a semna un tratat de pace.

Molotov ar fi vrut să insiste mai mult pe declaraţia făcută de Dimitrov la Bucureşti referitoare la crearea unei federaţii est-europene în care să fie inclusă şi Grecia, o uniune vamală şi coordonarea planurilor economice între România şi Bulgaria. Stalin însă i-a tăiat scurt vorba:

— Tovarăşul Dimitrov s-a lăsat dus de val la conferinţa aceea de presă şi nu a fost atent la ce spune. Şi orice spune el sau tovarăşul Tito se consideră că este spus cu ştiinţa noastră. De exemplu, polonezii ne-au vizitat şi i-am întrebat:

— Ce credeţi de declaraţia lui Dimitrov?

Ei au răspuns:

— Este un lucru bun.

Le-am spus că nu este un lucru bun. Atunci mi-au replicat că ei, de asemenea, cred că nu este un lucru bun, dacă aceea e opinia guvernului sovietic. Pentru că ei crezuseră că Dimitrov a făcut declaraţia cu ştiinţa şi cu acordul guvernului sovietic, aşa că au aprobat-o. Mai târziu, Dimitrov a încercat să nuanţeze declaraţia prin agenţia de telegraf bulgară, însă nu a mai slujit la nimic. Mai mult, el amintea cum blocase Austro-Ungaria pe vremuri o uniune între Bulgaria şi Serbia, ceea ce a dus natural la concluzia că, pe vremuri au făcut-o germanii,

acum ruşii. Iată, aşa stau lucrurile!

Molotov merse mai departe, spunând că guvernul bulgar continuase demersurile pentru a face o federaţie cu România fără să se consulte câtuşi de puţin cu guvernul sovietic pe această temă.

Dimitrov încercă să tempereze lucrurile, subliniind că el vorbise despre federaţie în termeni generali. Dar Stalin îl întrerupse:

— Nu, ai fost de acord cu o uniune vamală, cu o coordonare a planurilor economice.

Molotov adăugă şi el:

— Şi ce înseamnă uniunea vamală şi coordonarea economică decât crearea unui stat?

În acele momente, ieşi brusc la iveală tema reală a acelei întruniri, deşi nimeni n-o formulă şi anume: nu era permisă nicio relaţie între „democraţiile populare” dincolo de interesele şi fără aprobarea guvernului sovietic. A devenit clar că în ochii liderilor sovietici, cu mentalitatea lor de mare putere (care-şi găsea expresia în considerarea Uniunii Sovietice drept „forţa conducătoare a socialismului”) şi mai ales având convingerea lor că Armata Roşie eliberase România şi Bulgaria, declaraţiile lui Dimitrov alături de indisciplina şi încăpăţânarea Iugoslaviei nu erau doar erezii, ci negarea drepturilor „sacre” ale Uniunii Sovietice.

Dimitrov încercă să explice, să se justifice, dar Stalin îl tot întrerupea fără să-l lase să termine. Abia acesta era adevăratul Stalin. Buna lui dispoziţie se transformase în cruzime răutăcioasă şi spiritul său de gaşcă în intoleranţă. Se stăpânea încă şi reuşea să nu explodeze de furie. Controlând tot timpul situaţia, el s-a oţărât la bulgari, reproşându-le cu asprime pentru că ştia că aceştia i se vor supune, însă de fapt privirea lui era aţintită asupra

iugoslavilor – după cum spune proverbul: Bate şaua să priceapă iapa.

Susţinut de Kardelj, Dimitrov sublinie faptul că Iugoslavia şi Bulgaria nu au anunţat că ar fi semnat un tratat la Bled, ci au făcut doar o declaraţie că au ajuns la un acord care va duce la un tratat.

— Da, dar nu v-aţi consultat cu noi! strigă Stalin. Am aflat despre ce aţi făcut din ziare! Aţi flecărit ca nişte muieri din bătătură tot ce v-a trecut prin cap, iar ziariştii au înşfăcat ce au putut!

Dimitrov continuă, justificând pieziş punctul său de vedere referitor la uniunea vamală cu România.

— Bulgaria trece prin dificultăţi economice atât de mari încât, dacă nu cooperează cu alte ţări, nu se va putea dezvolta. În ceea ce priveşte acea declaraţie pe care am făcut-o la conferinţa de presă, este adevărat, recunosc că m-a luat valul.

Stalin îl întrerupse:

— Ai vrut să sclipeşti de originalitate! A fost completamente greşit, pentru că o asemenea federaţie este de neconceput. Ce legături istorice simt între Bulgaria şi România? Niciuna! Ca să nu vorbim despre legăturile Bulgariei cu, să spunem, Ungaria sau Polonia.

Dimitrov protestă:

— Nu există, în esenţă, nicio diferenţă între politica externă a Bulgariei şi cea a Uniunii Sovietice.

Stalin, decis şi ferm:

— Există diferenţe serioase. De ce să ne ascundem? Experienţa lui Lenin ne învaţă să recunoaştem mereu erorile şi să le înlăturăm cât mai repede posibil.

Dimitrov, împăciuitor, aproape slugarnic:

— Adevărat, am greşit. Dar învăţând din erori ne tăiem drumul în politica externă.

Stalin, aspru şi zeflemitor:

— Învăţând! Eşti în politică de cincizeci de ani – şi acum corectezi greşeli! Nu greşelile sunt problema voastră, ci faptul că aveţi o poziţie diferită de a noastră.

Am privit la Dimitrov. Urechile lui erau roşii şi pe faţă îi apăruseră pete roşii care-i acopereau eczema. Părul lui rar se răzleţise şi atârna acum în şuviţe moarte peste gâtul lui ridat. Mi-era milă de el. Leul proceselor de la Leipzig, care îi înfruntase din boxa lui pe Göring şi fascismul pe vremea ascensiunii lor maxime, părea acum abătut şi descurajat.

Stalin continuă:

— O uniune vamală, o federaţie între România şi Bulgaria – ce prostie! O federaţie între Iugoslavia, Bulgaria şi Albania este o altă mâncare de peşte. Sunt legături istorice şi de alt fel. Asta e federaţia care ar trebui creată şi cu cât mai repede, cu atât mai bine. Da, cu cât mai repede, cu atât mai bine, chiar acum, dacă e posibil, mâine! Puneţi-vă chiar acum de acord.

Cineva, cred că a fost Kardelj, a făcut observaţia că federaţia iugoslavo-albaneză deja era pe punctul de a fi finalizată. Dar Stalin preciză:

— Nu, mai întâi o federaţie între Bulgaria şi Iugoslavia, apoi amândouă să facă o federaţie cu Albania. Şi adăugă apoi: Credem că trebuie formată o federaţie între România şi Ungaria şi, de asemenea, o alta între Polonia şi Cehoslovacia.

Discuţia se calmă pentru moment.

Stalin nu dezvoltă mai mult subiectul federaţiei. Va repeta mai târziu, sub forma unei directive, că federaţia dintre Iugoslavia, Bulgaria şi Albania trebuie constituită de îndată.

Dar din această poziţie declarativă şi din vagile aluzii

ale diplomaţilor sovietici de-atunci, se părea că liderii sovietici cochetează de asemenea cu gândul reorganizării Uniunii Sovietice la care să se alipească „democraţiile populare” – Ucraina cu Ungaria şi România, iar Bielorusia cu Polonia şi Cehoslovacia, în vreme ce statele balcanice s-ar fi alipit Rusiei!

Oricât de obscure şi ipotetice păreau aceste planuri, un lucru era sigur: Stalin căuta soluţii şi forme prin care ţările est-europene să consolideze şi să asigure dominaţia şi hegemonia Uniunii Sovietice multă vreme de acum înainte.

Cum părea că problema unei uniuni vamale, adică cea a acordul bulgaro-român, fusese pusă la punct, bătrânul Kolarov, amintindu-şi parcă ceva important, începu să explice:

— Nu văd unde a greşit tovarăşul Dimitrov, pentru că noi am trimis anterior o ciornă a tratatului cu România către guvernul sovietic, iar guvernul sovietic nu a făcut niciun comentariu în legătură cu uniunea vamală în afară de definirea agresorului.

Stalin se întoarse către Molotov:

— E-adevărat, au trimis o ciornă a tratatului?

Molotov, fără să se încurce, dar de asemenea nu fără o urmă de sarcasm:

— Ei bine, da.

Stalin spuse atunci cu o resemnare supărată:

— Facem şi noi prostii.

Dimitrov se agăţă de această nouă informaţie:

— Chiar acesta a fost motivul declaraţiei mele. Proiectul de acord fusese trimis la Moscova. Nu mi-a dat prin cap că aţi fi putut avea ceva împotriva lui.

Dar Stalin era inflexibil:

— Prostii. Te-ai repezit cu capul înainte ca un

comsomolist mucos. Voiai să uimeşti lumea, de parcă ai mai fi fost încă secretar-general al Cominform. Tu şi iugoslavii nu informaţi pe nimeni despre ce puneţi la cale, iar noi trebuie să aflăm totul din bârfele de pe stradă. Ne puneţi în faţa faptului împlinit!

Kostov, care era însărcinat cu economia Bulgariei la vremea aceea, voia să spună şi el ceva:

— E greu să fii o ţară mică şi subdezvoltată… Aş vrea să aduc în discuţie câteva probleme economice.

Dar Stalin i-o tăie scurt, trimiţându-l la ministerele competente şi subliniind că aceea era o întrunire la care se discutau neînţelegerile de politică internaţională între cele trei guverne şi partide.

În cele din urmă, Kardelj îşi puse cenuşă în cap. Era roşu la faţă şi, semn de tulburare pentru el, îşi trăsese capul în jos între umeri, făcând pauze neaşteptate în timp ce vorbea. Preciză că tratatul dintre Iugoslavia şi Bulgaria, semnat la Bled, fusese trimis guvernului sovietic înainte, dar că acesta nu făcuse niciun comentariu decât referitor la durata acordului – în loc de „pentru totdeauna” sugerase „douăzeci de ani”.

Stalin continua să se holbeze în tăcere şi nu fără reproş la Molotov, care îşi clătina capul cu buzele ţuguiate, confirmând de fapt afirmaţia lui Kardelj.

— Făcând abstracţie de acel comentariu, pe care de altfel l-am şi adoptat, mai spuse Kardelj, nu am făcut nicio modificare.

Stalin îl întrerupse, nu mai puţin supărat, totuşi mai puţin agresiv decât o făcuse cu Dimitrov:

— Prostii! Sunt modificări, şi încă unele grave! Ce spui despre Albania? Nu ne-aţi consultat în legătură cu intrarea armatei voastre în Albania.

Kardelj accentua asupra faptului că a existat

consimţământul guvernului albanez pentru asta.

Stalin striga:

— Asta poate duce la serioase complicaţii internaţionale. Albania este un stat independent! La ce vă e gândul? Justificare sau nejustificare, rămâne faptul că nu v-aţi consultat cu noi despre trimiterea celor două divizii în Albania.

Kardelj îi spuse că nu era un lucru bătut în cuie şi adăugă că nu-şi aminteşte nici măcar o singură problemă externă în afară de aceea în care guvernul iugoslav să nu se fi consultat cu sovieticii.

— Nu este aşa! urlă Stalin. Nu vă consultaţi deloc. Asta nu este greşeala voastră, ci politica voastră – da, politica voastră!

Întrerupt din nou, Kardelj rămase tăcut şi nu ridică privirea. Molotov luă o bucată de hârtie şi citi un pasaj din tratatul iugoslavo-bulgar, unde se spunea că Bulgaria şi Iugoslavia „vor coopera în spiritul Organizaţiei Naţiunilor Unite şi vor sprijini toate acţiunile care-şi propun menţinea păcii şi împotriva tuturor focarelor de agresiune”.

— Ce înţeles au toate astea? întrebă Molotov.

Dimitrov îi spuse că vorbele acelea semnificau solidaritatea cu ONU în lupta împotriva focarelor de agresiune. Stalin izbucni:

— Nu, ăsta este război preventiv – cea mai banală scamatorie de comsomolist: o frază ţipătoare care nu face decât să dea grăunţe de măcinat morilor duşmane.

Molotov se întoarse la unificarea vamală bulgaro-română, subliniind că aceasta era începutul contopirii a două state.

Stalin se năpusti şi el, făcând observaţia că uniunile vamale sunt în general nerealiste. De vreme ce discuţia începuse cumva să se calmeze, Kardelj observă că unele

uniuni vamale s-au dovedit a nu fi chiar rele, odată puse în practică.

— De exemplu? îl întrebă Stalin.

— Ei bine, de exemplu, Benelux[25], spuse Kardelj prudent. Aici Belgia, Olanda şi Luxemburgul s-au unificat.

Stalin:

— Nu, Olanda nu. Numai Belgia şi Luxemburg. Asta e nimic, e nesemnificativ.

Kardelj:

— Nu, Olanda este şi ea inclusă.

Stalin, încăpăţânat:

— Nu, Olanda nu e.

Stalin se iută la Molotov, la Zorin, la toţi ceilalţi. Voiam să-i explic faptul că silaba *ne* din numele Benelux provine tocmai de la Nederland, cum se numea pe vremuri Olanda, dar de vreme ce toată lumea tăcea, am tăcut şi eu, astfel că a rămas că Olanda nu face parte din Benelux.

Stalin se reîntoarse la coordonarea planurilor economice din Bulgaria şi România.

— Este o chestiune fără sens, pentru că în loc să cooperaţi, se va declanşa în scurtă vreme scandalul. Unificarea Bulgariei cu Iugoslavia ar fi cu totul altceva: aici sunt asemănări, aspiraţii străvechi.

Kardelj precizează faptul că la Bled se decisese de asemenea să se acţioneze treptat pentru constituirea federaţiei dintre Bulgaria şi Iugoslavia, dar Stalin izbucni cerând mai multă precizie:

— Nu graduală, ci imediată – mâine! mai întâi să se

25 Uniune economică între cele trei state decisă în 1944. Ulterior, a început să desemneze regiunea geografică a acestor ţări. Din 1951 li s-au alăturat Germania de Vest, Franţa şi Italia, formând Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului, precursoare a Uniunii Europene de azi (n. trad.).

unifice Bulgaria cu Iugoslavia şi apoi să lăsăm Albania să li se alăture mai târziu.

Stalin se concentră apoi pe revoltele din Grecia.

— Revolta din Grecia trebuie redusă la tăcere. (A folosit pentru aceasta cuvântul svernut, care înseamnă literal „eliminată militar”) Se întoarse către Kadelj. Crezi în succesul revoltei din Grecia?

Kardelj îi replică:

— Dacă nu creşte nivelul intervenţiei străine şi dacă nu se fac erori grave politice şi militare.

Stalin continuă, fără să ţină seama de opinia lui Edvard Kardelj:

— Dacă, dacă! Nu, nu au nicio şansă să reuşească. Ce crezi dumneata, că Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii – cel mai puternic stat din lume – vă vor permite să străpungeţi liniile lor de comunicaţii din Marea Mediterană! Prostii. Iar noi nu avem flotă. Revolta din Grecia trebuie oprită şi asta cât mai repede posibil.

Cineva aduse în discuţie succesul comuniştilor chinezi. Dar Stalin era de neclintit:

— Da, tovarăşii chinezi au reuşit, însă în Grecia este o cu totul altă situaţie. Statele Unite ale Americii sunt direct angajate acolo – cel mai tare stat din lume. China e un caz diferit, relaţiile în Extremul Orient sunt diferite. Adevărat, putem şi noi greşi! Uite, când războiul cu Japonia s-a încheiat, i-am invitat pe tovarăşii chinezi să se pună de acord asupra unui modus vivendi cu Cian Kai-şi[26]. Au fost de acord cu noi de ochii lumii, însă, de fapt, au

26 Om politic chinez (1887-1975), preşedinte al guvernului naţional de la Nanjing, şef al Kuomintang, prunul partid politic naţionalist chinez întemeiat în 1921 după modelul partidelor occidentale. S-a refugiat din calea comuniştilor în Taiwan, unde a întemeiat Republica China (n. trad.).

luat-o pe calea proprie când s-au întors acasă: şi-au încordat muşchii şi au lovit. S-a văzut că ei au avut dreptate, nu noi. Dar Grecia este un caz diferit – nu ar trebui să ezităm, ar trebui să ne punem capăt revoltei din Grecia.

Nici până azi nu mi-e clar din ce motive se împotrivea Stalin revoltei din Grecia. Considera că, probabil, crearea unui alt stat comunist – Grecia – în Balcani, în condiţiile în care nici măcar celelalte nu erau de încredere şi supuse, ar putea cu greu să-i servească interesele, ca să nu mai vorbim despre posibilele complicaţii internaţionale, care începuseră să capete forme tot mai ameninţătoare şi ar fi putut dacă nu să-l implice într-un război, atunci să-i pună în pericol poziţiile deja cucerite.

În ceea ce priveşte pacificarea revoluţiei din China, Stalin era condus fără îndoială de oportunism în politica sa externă şi nici nu se putea exclude faptul că anticipa pericolele viitoare care ar fi putut plana asupra construcţiei sale şi asupra propriului imperiu din partea unei noi mari puteri comuniste, mai ales câtă vreme nu avea speranţe s-o poată subordona din interior. În orice caz, ştia că orice revoluţie devenea, din simplul motiv că reprezenta noutatea, un epicentru separat şi-şi modela propriul guvern şi stat. De aceea se temea de cazul chinez, cu atât mai mult cu cât fenomenul implicat era la fel de semnificativ şi spectaculos ca Revoluţia din Octombrie.

Discuţia începuse să piardă din ritm, iar Dimitrov vorbi despre dezvoltarea pe viitor a relaţiilor economice cu URSS, dar Stalin i-o reteză iar:

— Vom vorbi despre asta cu guvernul unit bulgaro-iugoslav.

La plângerea lui Kostov referitoare la nedreptatea unui acord pentru ajutor tehnic, Stalin replică spunându-i

să-i trimită o notă – *zapisocika* – lui Molotov.

Kardelj întrebă ce poziţie trebuie adoptată în privinţa cererii guvernului italian ca Somalia să fie plasată sub protecţia sa. Iugoslavia tindea să nu susţină această cerere, dar Stalin susţinea contrariul şi îl întrebă pe Molotov dacă fusese formulat un răspuns oficial în acest sens. El îşi motivă poziţia astfel:

— Odinioară, regii, când nu se puteau înţelege asupra prăzii, obişnuiau să dea teritoriile disputate vasalilor cei mai neputincioşi, în aşa fel încât să le poată smulge din mâinile lor la momentul potrivit.

Stalin nu a uitat ca, înainte de a încheia acea întrunire, să mascheze realitatea – cererile şi ordinele sale – apelând la Lenin şi leninism.

— Şi noi, discipolii lui Lenin, aveam deseori neînţelegeri cu Lenin însuşi, ba chiar ne certam pe câte un subiect, însă după aceea îl analizam împreună, ne stabileam poziţiile şi mergeam înainte.

Întrunirea a ţinut cam două ore.

De astă dată, Stalin nu ne invită la cină în casa lui. Din cauza aceasta, trebuie să recunosc, m-am întristat şi am simţi un gol sufletesc profund, atât de mare era omeneasca şi sentimentala mea afecţiune pentru el chiar şi atunci.

Simţeam un gol rece şi amărăciune. În maşină am încercat să-mi exprim indignarea faţă de cele petrecute la întâlnire, dar Kardelj, înfrânt, mi-a făcut semn să tac. Asta nu înseamnă că nu eram de acord cu ei, doar că reacţionam în moduri diferite.

Cât de mare era confuzia lui Kardelj a ieşit la iveală a doua zi, când s-a dus la Kremlin să semneze, fără vreo explicaţie sau ceremonie, cu Molotov un tratat referitor la negocierile dintre URSS şi Iugoslavia, iar el nu semnă

unde trebuia şi trebui să semneze din nou.

În aceeaşi zi, conform unei înţelegeri făcute în anticamera lui Stalin, ne-am dus la Dimitrov pentru a lua masa – şi a ne pune de acord asupra unei federaţii. Am făcut asta în mod mecanic – dintr-un rest de disciplină faţă de autoritatea guvernului sovietic. Conversaţia pe această temă a fost scurtă şi indiferentă de ambele părţi; ne-am pus de acord să luăm legătura de îndată ce ajungeam la Sofia şi Belgrad. Desigur, toate acestea nu au dus la nimic, pentru că o lună mai târziu, Molotov şi Stalin au început să atace conducerea iugoslavă în scrisorile lor, susţinuţi în criticile respective de Comitetul Central bulgar. Federaţia cu Bulgaria s-a dovedit a fi o capcană – pentru a rupe unitatea comuniştilor iugoslavi – o capcană în care niciun idealist nu mai era dispus să cadă. Deşi la suprafaţă totul era calm şi dădea impresia că suntem uniţi, protagoniştii adoptaseră poziţii total contrare. A fost preludiul la ceea ce urma să se întâmple mai târziu, ruptura deschisă între Uniunea Sovietică şi Iugoslavia, care s-a petrecut în iunie 1948.

Păstrez în minte de la acea întâlnire cu delegaţia bulgară amintirea lui Kostov şi a politeţii aproape tandre pe care ne-o arăta. Este cu atât mai neobişnuit cu cât, în cercurile comuniste iugoslave de la cel mai înalt nivel, era considerat adversar al Iugoslaviei şi, din acest motiv, om al Uniunii Sovietice. Totuşi el era, de asemenea, şi partizan al independenţei Bulgariei şi de aceea se uita la iugoslavi cu neplăcere, considerând că aceştia erau lacheii sovieticilor, gata să preia controlul asupra Bulgariei şi a Partidului Comunist. Kostov a fost împuşcat mai târziu pe baza acuzaţiei false că era în serviciul Iugoslaviei, în vreme ce presa iugoslavă l-a tot atacat, cum s-ar spune, până în ultima lui zi – atât de mare erau neîncrederea şi

neînţelegerea în umbra lui Stalin.

Atunci ne-a spus Dimitrov ce ştia despre bomba atomică şi apoi, parcă în trecere, conducându-ne către ieşirea vilei sale:

— Aici nu este vorba despre o critică la adresa declaraţiei mele, ci de altceva.

Dimitrov ştia, cu siguranţă, la fel de mult ca şi noi. Însă nu avea destulă putere şi probabil că îi lipsea tăria liderilor iugoslavi.

Nu mi-a fost teamă că ni s-ar fi putut întâmpla ceva la Moscova; la urma urmei, eram reprezentanţii unui stat străin independent. Şi, cu toate acestea, mi-au apărut deseori în faţa ochilor pădurile bosniace, în ale căror adâncimi ne refugiasem în timpul celor mai violente atacuri germane şi lângă ale căror izvoare găsisem mereu odihna şi pacea. Chiar i-am spus lui Kardelj sau altcuiva, pregătit să mi se reproşeze că exagerez:

— Să ne grăbim să ajungem pe dealurile şi în pădurile noastre cât mai repede posibil.

Am plecat trei sau patru zile mai târziu. Ne-au dus cu maşina la aeroportul din Vnukovo dimineaţa şi ne-au urcat în avion fără onoruri. În timpul zborului, am simţit tot mai mult veselia unui copil, dar de asemenea o fericire serioasă, dârză şi am continuat să mă gândesc din ce în ce mai puţin la povestea lui Stalin referitoare la generalul Sikorski.

Eram aceeaşi persoană care cu patru ani înainte se grăbea către Uniunea Sovietică, devotat şi naiv în toată fibra fiinţei sale?

O dată în plus, visurile mele erau distruse în contact cu realitatea.

Însemna asta că un nou vis poate înmuguri?

Concluzii

Mulţi oameni, Troţki fiind desigur unul dintre ei, au scos la lumină tendinţele criminale ale lui Stalin, setea lui de sânge. Nu am intenţia nici să le neg, nici să le confirm, de vreme ce astfel de fapte nu-mi simt prea bine cunoscute. Recent, s-a afirmat public la Moscova că el este cel care l-a ucis, se pare, pe secretarul organizaţiei de partid din Leningrad, Kirov, acesta fiind pretextul de care avea nevoie pentru a-şi regla conturile cu opoziţia din interiorul partidului. A pus probabil umărul la moartea lui Gorki; propaganda a accentuat exagerat de mult faptul că moartea acestuia ar fi fost opera opoziţiei. Troţki îl suspecta chiar că l-a ucis pe Lenin, invocând scuza că i-a scurtat astfel o viaţă de suferinţe. Se spune că şi-a ucis soţia sau că, oricum, din pricina durităţii sale, a făcut-o să-şi pună capăt zilelor. O altă legendă romantică răspândită de agenţii lui Stalin şi pe care am auzit-o eu însumi este cu totul naivă – că ea ar fi fost otrăvită pe când încerca mâncarea, înainte să guste din ea soţiorul ei scump.

Fiecare crimă îi poate fi atribuită lui Stalin, pentru că nu există una pe care să n-o fi comis. Indiferent de standardele pe care le aplicăm în aprecierea sa, în orice caz – să sperăm că pentru totdeauna – lui îi va fi atribuită coroana celui mai mare criminal din istorie. Pentru că în el s-au reunit nebunia criminală a lui Caligula cu rafinamentul lui Borgia şi cu sălbăticia ţarului Ivan cel Groaznic.

Am fost şi sunt mult mai interesat de felul în care acest individ sumbru, viclean şi crud a putut conduce unul dintre cele mai mari şi mai puternice state nu o zi sau un an, ci treizeci de ani! Până când tocmai acest lucru nu va fi explicat de criticii de azi ai lui Stalin – mă refer la succesorii săi – ei nu vor face decât să confirme că, în bună parte, nu fac decât să-i continue opera şi că au păstrat în

arsenal aceleaşi arme – aceleaşi idei, modele şi metode care l-au propulsat pe el în ierarhie. Desigur, în acţiunile sale, Stalin a considerat că este în avantajul său să aibă de-a face cu o societate rusă postrevoluţionară obosită şi disperată, dar este la fel de adevărat şi că anumite straturi ale societăţii, pentru a fi mai exact, birocraţia conducătoare a partidului, au găsit folositor un asemenea om – un ins necugetat în hotărârea sa şi extrem de practic în fanatismul său. Partidul conducător l-a urmat tenace şi slugarnic – iar el l-a condus cu adevărat de la o victorie la alta, până când, ameţit de beţia puterii, a început să păcătuiască şi împotriva tovarăşilor săi. Astăzi asta este tot ce i se reproşează, păstrându-se tăcerea asupra marilor şi cu siguranţă nu mai puţin sălbaticelor crime împotriva „duşmanului de clasă" – ţărănimea şi inteligheţia, ca şi aripile de stânga şi de dreapta din partid şi din afara acestuia. Şi câtă vreme partidul nu reuşeşte să se desprindă, atât în teorie, dar mai ales în practică, de tot ce reprezintă adevărata originalitate şi esenţă a lui Stalin şi a stalinismului, mai precis de unitarianismul ideologic şi de aşa-zisa structură monolitică a partidului, acesta va fi un semn rău, dar simptomatic că nu a ieşit din umbra lui Stalin. Astfel că bucuria de azi legată de lichidarea aşa-numitului grup antipartid al lui Molotov, în ciuda caracterului odios al personalităţii sale şi a viziunii sale vicioase, mi se pare găunoasă şi prematură. Pentru că esenţa problemei nu este dacă acest grup este mai bun decât celălalt, ci dacă ar trebui să existe până la urmă – şi dacă, cel puţin la început, nu ar trebui să se pună capăt monopolului ideologic şi politic al unui singur grup din URSS. Prezenţa întunecată a lui Stalin continuă să plutească ameninţător şi, presupunând că nu se va mai declanşa un nou război, va continua să bântuie Uniunea

Sovietică pentru relativ multă vreme. În ciuda blestemelor cu care i se rosteşte numele, Stalin încă trăieşte în fundaţia socială şi spirituală a societăţii sovietice.

Referirile la Lenin din discursuri şi declaraţii solemne nu le pot schimba substanţa. Este mult mai uşor să expui o crimă sau alta a lui Stalin decât să ascunzi faptul că acest om este cel care „a construit socialismul”, care a ridicat temelia prezentei societăţi sovietice şi a imperiului sovietic. Toate acestea atrag atenţia asupra faptului că societatea sovietică, în ciuda uriaşelor realizări tehnice şi probabil în mare măsură tocmai din cauza lor, a început cu greu să se schimbe, că este încă prizoniera propriului schelet stalinist şi dogmatic.

În ciuda acestor critici, există speranţe nu cu totul neîntemeiate că în viitorul previzibil vor apărea noi idei şi fenomene care, deşi ar putea să nu clatine din temelii „monolitismul” lui Hruşciov, vor arunca o lumină asupra contradicţiilor sale, asupra esenţei sale. În acest moment, nu există condiţii pentru schimbări ceva mai substanţiale. Cei care conduc sunt încă ei înşişi prea săraci cu duhul pentru a descoperi că dogmatismul şi monopolul conducerii sunt un obstacol sau sunt de prisos, în vreme ce economia sovietică poate supravieţui închisă în propriul imperiu şi poate absorbi pierderile cauzate de separarea sa de piaţa mondială.

Cu siguranţă, mult din ce este omenesc ia proporţii şi valori în funcţie de unghiul din care este analizat.

Aşa şi cu Stalin.

Dacă ne însuşim viziunea umanismului şi a libertăţii, istoria nu cunoaşte despot mai sălbatic şi mai cinic decât Stalin. A fost un criminal metodic, atotputernic şi total. A fost unul dintre acei rari şi teribili indivizi dogmatici în stare să distrugă nouă zecimi din omenire pentru a „face

fericită” zecimea rămasă.

Oricum, dacă vrem să înţelegem ce a însemnat cu adevărat Stalin în istoria comunismului, atunci trebuie considerat deocamdată ca fiind, îndată după Lenin, cea mai grandioasă personalitate. Nu a dezvoltat substanţial ideile comunismului, dar a luptat pentru impunerea lor şi a reuşit să le pună în practică într-o societate şi într-un stat. Nu a construit o societate ideală. Ceva de acest fel nici măcar nu este posibil prin însăşi natura oamenilor şi a societăţii omeneşti, dar a transformat o Rusie înapoiată într-o putere industrială şi într-un imperiu care aspiră tot mai hotărât şi implacabil la dominaţia planetară.

Văzut din punctul de vedere al succesului şi abilităţii politice, Stalin poate fi cu greu depăşit de orice om politic al vremurilor în care a trăit.

Desigur, sunt departe de a considera că succesul în lupta politică este singurul lucru care contează. Nu cred neapărat că trebuie să identificăm amoralitatea cu politica, deşi nici nu pot ignora faptul că, prin însuşi faptul că politica implică lupta pentru supravieţuirea unor comunităţi umane date, ea este marcată astfel de neglijarea normelor morale. Pentru mine, marii politicieni şi marii oameni de stat sunt cei care pot alătura idei de realităţi, sunt cei care pot merge înainte cu hotărâre, către îndeplinirea obiectivelor, aderând în acelaşi timp la valorile morale fundamentale.

Una peste alta, Stalin a fost un monstru care, aderând la idei abstracte, absolute şi fundamental utopice, nu admitea în practică decât victoria – violenţa, exterminarea fizică şi spirituală.

Totuşi, să nu fim nedrepţi cu Stalin! Ce şi-a dorit să realizeze şi chiar ceea ce a realizat nu putea fi înfăptuit pe nicio altă cale. Forţele care l-au împins înainte şi pe care el

le-a condus, cu ideile lor categorice, nu puteau avea alt conducător decât pe el, dată fiind starea lucrurilor din URSS şi din restul lumii, şi nici nu puteau fi slujite pe căi diferite. Creator al unui sistem social închis, a fost în acelaşi timp instrumentul acestuia şi, în circumstanţele diferite survenite oricum prea târziu, a devenit victima lui. Nedepăşit în violenţe şi crime, Stalin a fost nu mai puţin liderul şi organizatorul unui anumit sistem social. Astăzi este desconsiderat, pus la stâlpul infamiei pentru „erorile" sale, cu ajutorul cărora liderii aceluiaşi sistem încearcă să mântuiască deopotrivă sistemul şi pe ei înşişi.

Şi, totuşi, chiar dacă a fost înfăptuită într-un nepotrivit stil de operetă, detronarea lui Stalin dovedeşte că adevărul se va face cunoscut chiar dacă aceia care au luptat pentru el au dispărut. Conştiinţa omenească este implacabilă şi indestructibilă.

Din nefericire, chiar şi astăzi, după aşa-zisa destalinizare, putem trage aceeaşi concluzie ca şi mai înainte: cei care doresc să trăiască şi să supravieţuiască într-o lume diferită de cea pe care a creat-o Stalin şi care există în esenţă şi plină de vigoare trebuie să lupte.

Scurte biografii

Gheorghi Fedorovici Aleksandrov (1908 – 1961)

Filosof sovietic de frunte şi membru al Partidului Comunist din 1928. A lucrat din 1934 în Secţia de Agitaţie şi Propagandă (Agitprop) a Comitetului Central, pe care a şi condus-o între 1939 şi 1947. Cartea lui *Istoria filosofiei europene occidentale în secolul al XIX-lea*, publicată în 1944, a fost atacată oficial de Jdanov pentru că trata marxismul ca parte a tradiţiei filosofice occidentale. În 1950, a devenit comentatorul oficial al implicaţiilor filosofice pe care le aveau articolele lui Stalin despre lingvistică. A fost ministru al culturii între 1954 şi 1955,

după care a devenit membru al Institutului de Filosofie al Academiei Bieloruse de Ştiinţe din Minsk.

Vladimir Bakaric (1912 – 1983)

Croat care s-a alăturat mişcării comuniste din ilegalitate în 1933, pe când era student, şi a fost condamnat în 1934 la trei ani de închisoare. În 1941, a intrat în mişcarea de partizani. După război, a devenit prim-ministru al Croaţiei. În 1946, a participat ca membru al delegaţiei iugoslave la Conferinţa de pace de la Paris. A fost preşedintele Ligii Croate Comuniste din 1948 până în 1969.

Lavrentii Pavlovid Beria (1899 – 1953)

Comunist georgian care a făcut carieră în poliţia secretă sovietică – Ceka, GPU şi NKVD. în calitate de comisar pentru afaceri interne din 1938 până în 1948 şi de viceprim-ministru însărcinat cu securitatea din 1941 până în 1953, a finalizat Marea Epurare, lichidându-şi predecesorul (N.I. Ejov) şi multe alte persoane oficiale şi, de asemenea, a condus regimul de teroare, nu doar în Uniunea Sovietică, ci şi în statele satelite, în perioada ultimilor ani de viaţă ai lui Stalin. A fost executat în lupta pentru putere care a urmat morţii lui Stalin.

Semion Mihailovici Budionnîi (1883 – 1973)

Mareşal al Uniunii Sovietice din 1935. A fost activ în timpul Revoluţiei din 1917. Din 1939 a fost membru al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, iar din 1940 prim-vicecomisar pentru apărare. Urmând ordinele lui Stalin, a fost comandantul militar al câtorva eşecuri pe frontul Caucazului de nord. I s-a permis, după război, să se retragă, decorat cu titlul de Erou al Uniunii Sovietice.

Nicolai Ivanovici Buharin (1888 – 1938)

Teoretician bolşevic de frunte şi membru al Biroului

Politic din 1918 până în 1929, susţinându-l pe Stalin împotriva lui Troţki, dar înlăturat el însuşi de la putere de Stalin, care-l considera lider al opoziţiei de dreapta, şi executat în timpul Marii Epurări. Multe dintre ideile sale şi-au făcut loc în revizionismul post-Stalin, în special în Polonia, Ungaria şi Germania de Est.

Nicolai Aleksandrovici Bulganin (1895 – 1975)

Politician sovietic. A intrat în Partidul Comunist în 1917 şi a fost membru al Sovietului Suprem din 1937 până în 1958. Din 1941 până în 1944, a fost membru al Consiliului militar, iar în anul următor a făcut parte din Comitetul de Stat pentru Apărare. A mai fost şi adjunct al comisarului poporului pentru apărare (1944 – 1947), ministru al apărării (1947 – 1949 şi 1953 – 1955), preşedinte al Consiliului de Miniştri (1955 – 1958), membru al Biroului Politic (1948 – 1952), membru al Prezidiului Sovietului Suprem (1952 – 1958) şi prim-ministru (1955 – 1958).

Vălko Cervenkov (1900 – 1980)

Lider comunist bulgar care a intrat în partid în 1919. A fost forţat să fugă din Bulgaria în URSS în 1925 împreună cu soţia sa, sora lui Dimitrov, după ce a fost acuzat de complicitate la infamul atac cu bombă din Catedrala Sf. Sofia. Şi-a terminat studiile la Şcoala de partid Lenin, în URSS, şi s-a alăturat Secţiei de Agitaţie şi Propagandă a Internaţionalei Comuniste. În 1937, în timpul Marii Epurări, a devenit director al Şcolii de partid, post pe care l-a deţinut până în 1941, când şcoala s-a închis. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a condus postul de radio sovietic *Hristo Botev*, care transmitea emisiuni în Bulgaria. La 9 septembrie 1944, s-a reîntors în Bulgaria să preia conducerea Partidului Comunist. În ianuarie 1950, l-a urmat pe Kolarov în funcţia

de prim-miniştru. În luna noiembrie a aceluiaşi an, a devenit secretar-general al partidului, dar a fost silit să renunţe la post după moartea lui Stalin. A rămas în fruntea Frontului Patriotic până în 1957. A fost ministru al culturii şi din nou membru al Biroului Politic. Exclus în 1962, a reintrat în partid după Primăvara de la Praga şi a murit în anonimat.

Bogdan Cmobmja (1916 – 1998)

Învăţător iugoslav care s-a alăturat mişcării de partizani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După eliberare, a fost ministru adjunct la comerţ exterior şi afaceri externe. După 1955, a fost ambasadorului Iugoslaviei în India.

Peko Dapcevic (1913 – 1999)

General iugoslav comunist. S-a alăturat partidului în 1933, pe vremea când era student la Universitatea din Belgrad. A avut prima experienţă militară în 1936, fiind comandant de companie în cadrul Brigăzii Internaţionale, în timpul Războiului Civil din Spania. După invadarea Iugoslaviei, a condus revolta partizanilor din Muntenegru, statul său natal, şi după aceea a avansat rapid pe scara ierarhică, până la Cartierul General al Armatei de Eliberare Naţională. În 1945, i s-a decernat decoraţia de Erou al Poporului. Anul următor s-a aflat la comanda Armatei a IV-a iugoslavă în zona Venezia-Giulia, din hinterlandul regiunii Trieste, şi apoi a fost desemnat să conducă mişcarea de gherilă din nordul Greciei. Din 1953, a fost şeful Statului-Major General iugoslav, dar a fost înlăturat ca urmare a implicării indirecte în afacerea Djilas; pe soţia lui, actriţa Milena Vrajak, a apărat-o Djilas împotriva „noii clase”.

Gheorghi Dimitrov (1882 – 1949)

Lider comunist bulgar, unul dintre întemeietorii

Partidului Comunist Bulgar în 1909. După o carieră de activist ilegalist şi de organizator sindical în Bulgaria, a fost eliberat din închisoare la intervenţia Rusiei în 1921 şi, pentru următoarele două decenii, a lucrat în Comintern. A fost pentru nouă ani secretar-general al Internaţionalei Comuniste cu sediul la Moscova. Este autorul politicii Frontului Popular din anii 1930. A devenit cunoscut pe plan internaţional după ce a fost judecat şi achitat la Berlin în 1933 pentru că ar fi fost complice la incendierea Reichstagului. După al Doilea Război Mondial, a renunţat la cetăţenia sovietică şi s-a reîntors în Bulgaria, unde a preluat conducerea comuniştilor din ţară. A devenit prim-ministru în 1946.

Maxim Gorki (1868 – 1936)

Cel mai important romancier al Rusiei revoluţionare, în operele sale – în special *Mama*, *Afacerea Artamonov* şi *Klim Samghin* – a condamnat societatea capitalistă. Deşi le-a acordat bolşevicilor un sprijin financiar consistent, nu a fost de acord ca aceştia să preia cu forţa puterea şi a plecat în exil din 1921 până în 1928. După ce a revenit în ţară, a preluat conducerea Uniunii Scriitorilor. Este considerat fondatorul realismului socialist. Prieten apropiat al lui Stalin, a devenit un apologet de frunte al regimului sovietic. A murit în circumstanţe destul de misterioase, în 1936. Oficialităţile i-au învinovăţit de moartea lui pe membrii „blocului antisovietic de dreapta" şi pe troţkişti în timpul procesului-spectacol al lui Buharin, în 1938. Stalin însuşi a fost acuzat de complicitate la moartea lui Gorki.

Andrija Hebrang (1899 – 1948)

Lider comunist iugoslav din Croaţia. A petrecut 12 luni în închisoare înaintea celui de-al Doilea Război Mondial pentru activităţile sale în mişcarea sindicală.

După eliberarea sa, a devenit secretar al Partidului Comunist Croat. A fost liderul Mişcării de Eliberare Naţională de la început, din 1941, şi a ocupat funcţii importante după război, printre care ministru al industriei, membru al prezidiului adunărilor constituante din Croaţia şi din Iugoslavia, preşedintele Comisiei Federale de Planificare. În 1946, Comitetul Central al partidului i-a cercetat trecutul şi l-a descoperit vinovat de laşitate în timpul războiului şi de colaborare cu mişcarea fascistă a ustaşilor croaţi. A fost declarat, de asemenea, „facţionist" şi eliberat din funcţii. A fost arestat în 1948, în timpul unei încercări de a fugi în România, după cum s-a spus. S-a sinucis înainte de proces. Sunt voci care susţin că a fost asasinat în puşcărie.

Enver Hodja (1908 – 1985)

Lider al comuniştilor albanezi. A învăţat în Franţa şi Belgia şi a predat limba franceză în şcolile din Albania. A fondat Partidul Comunist Albanez în 1941 şi Mişcarea Albaneză de Eliberare Naţională în 1942. În 1943, a devenit secretar-general al Partidului Comunist

Albanez, post pe care l-a deţinut până în 1954, când funcţia a fost desfiinţată. A fost, de atunci, prim-secretar al Comitetului Central al partidului. După 1946, a fost premier, ministru de externe, al apărării şi comandant suprem al forţelor armate albaneze.

Arso R. Jovanovic (1907 – 1948)

Ofiţer în armata iugoslavă înainte de război. Era din Muntenegru. S-a alăturat partizanilor şi a organizat Armata de Eliberare Naţională şi a fost şeful Statului-Major al acesteia până în la sfârşitul lui 1946, când a fost înlocuit de Koca Popovic. S-a declarat în mod deschis de partea Uniunii Sovietice în momentul în care a avut loc ruptura dintre Tito şi Cominform în 1948. A fost împuşcat

de grăniceri pe când încerca să treacă graniţa în România.

Lazar Moiseevici Kaganovici (1893 – 1991)

Comunist de origine umilă evreiască, a fost unul dintre organizatorii partidului bolşevic. A ajuns la putere fiind unul dintre acoliţii cei mai proeminenţi ai lui Stalin. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost membru al Comitetului de Stat pentru Apărare şi, prin urmare, a ocupat posturi importante în Caucaz şi în Ucraina. Influenţa lui a scăzut în ultimii ani de viaţă ai lui Stalin, în parte din cauza campaniilor antisemite. După moartea lui Stalin, a urcat iar în ierarhie, dar a fost înlăturat cu totul de la putere în 1957, fiind considerat unul dintre membrii „grupului antipartid”.

Edvard Kardelj (1907 – 1979)

Lider comunist iugoslav considerat, în general, drept adjunctul lui Tito. Profesor sloven, a devenit membru de partid în 1928. A fost închis pentru doi ani, în 1931. Din 1934 până în 1937, a studiat la Moscova, la Şcoala de partid Lenin a Cominternului, şi a fost, ulterior, profesor acolo. A colaborat cu Tito pentru reorganizarea Partidului Comunist din Iugoslavia înainte de război apoi, în 1940, a devenit membru al Biroului Politic. În timpul războiului, a făcut parte din Comandamentul Suprem al partizanilor şi a devenit viceprim-ministru în guvernul provizoriu format în 1945. Din 1951 a fost, de asemenea, şi ministru de externe şi preşedinte al comisiei însărcinate cu reorganizarea guvernului. Este considerat unul dintre cei mai importanţi ideologi ai Partidului Comunist din Iugoslavia.

Nikita Sergheievici Hruşciov (1894 – 1971)

Preşedinte al Consiliului de miniştri sovietic şi prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Lăcătuş de meserie, a ajuns în ierarhia Partidului Comunist în special graţie activităţii sale din

Ucraina. După războiul civil, în care a fost comisar politic în cadrul unui detaşament de partizani, a fost trimis la Şcoala muncitorească din cadrul Universităţii din Harkov. Apoi, a urcat din post în post în partid, până a ajuns în Politburo (membru supleant) şi în Comitetul Central. În 1938, a fost însărcinat să facă epurări în Ucraina, iar în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a ocupat mai multe funcţii în armată. După război, a fost transferat din Ucraina la Moscova, unde a devenit membru plin al Comitetului Central al PCUS şi al Prezidiului Sovietului Suprem în 1952. După moartea lui Stalin, în 1953, a fost ales prim-secretar şi, după aceea, l-a înlocuit pe Malenkov.

Andrei Aleksandrovici Jdanov (1896 – 1948)

Secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist din 1935. A fost membru supleant în Politburo în 1934 şi membru plin din 1939. Însărcinat cu ideologia, a determinat adoptarea obligatorie a realismului socialist în arte şi a dirijat campania postbelică împotriva influenţelor culturale occidentale. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a condus apărarea Leningradului. A fost determinant în organizarea Cominformului. Moartea sa a fost legată de abuzul de alcool, dar nu este exclus un asasinat politic.

Gheorghi Konstantinovici Jukov (1894 – 1974)

Mareşal al Uniunii Sovietice. S-a alăturat trupelor bolşevice în 1917. În 1941, a fost şeful Statului-Major al Armatei Roşii şi a condus apărarea Moscovei împotriva trupelor germane. A fost prim-vicecomisar al apărării în 1942 şi, în anul următor, a fost ridicat la gradul de mareşal.

Boris Kidric (1912 – 1953)

Lider comunist iugoslav de origine slovenă. A intrat în partid în 1928 şi a trăit în permanenţă viaţa unui activist

ilegalist urmărit de autorităţi. S-a înrolat în detaşamentele de partizani în 1941 şi a devenit comisar politic pentru Slovenia. În 1945, a fost primul premier al Sloveniei şi a aplicat în continuare o strategie aspră pentru instaurarea dominaţiei comuniste acolo. În 1946, a fost trimis la Moscova pentru a studia economia sovietică. De la reîntoarcerea sa, în toamna aceluiaşi an, până la moarte, a condus practic întreaga economie iugoslavă. Perioada sa de administraţie a fost asociată cu o colectivizare nemiloasă a agriculturii, abandonată după moartea sa, şi cu obiective extrem de exigente pentru producţia industrială. A fost membru al Biroului Politic.

Serghei Mironovici Kirov (1886 – 1934)

Revoluţionar bolşevic de frunte şi membru al Biroului Politic în 1930. A susţinut la început ascensiunea la putere a lui Stalin, dar s-a opus conducerii dictatoriale a acestuia după Congresul al XVII-lea al Partidului Comunist în 1934. Asasinarea lui în decembrie 1934, probabil la cererea lui Stalin, a declanşat Marea Epurare.

Vasil Kolarov (1877 – 1950)

Comunist bulgar, l-a succedat pe Dimitrov ca premier, în 1949. Ca şi Dimitrov, era un veteran al Internaţionalei Comuniste, secretar-general al acesteia în 1922. După al Doilea Război Mondial, a părăsit URSS pentru a se reîntoarce în Bulgaria, unde a ocupat posturile de preşedinte interimar al Republicii Populare Bulgaria (1946), vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru de externe (1949).

Ivan Stepanovici Konev (1897 – 1973)

Mareşal al Uniunii Sovietice. S-a distins în timpul celui de-al Doilea Război Mondial în luptele pentru eliberarea Harkovului (1943) şi Kirovogradului (1944). După război, a fost reprezentantul Uniunii Sovietice în

Comisia Centrală a Aliaţilor cu sediul la Viena. Din 1946 până în 1955, a fost comandantul trupelor de infanterie şi din 1955 prim-adjunct al ministrului apărării şi comandant suprem al forţelor Pactului de la Varşovia. A demisionat din post în 1960, pe fondul unei sănătăţi precare. A fost preşedintele tribunalului special care l-a condamnat pe Beria în 1953.

Traicio Kostov (1897 – 1949)

Lider comunist bulgar. A fost membru în Biroul Politic, prim-ministru adjunct şi, cu toate că era anti-Tito, i se atribuia o perspectivă care punea Bulgaria pe primul loc al preocupărilor guvernamentale, înlăturat de la putere în martie 1949 şi pus sub acuzare în decembrie 1949, a stârnit senzaţie retractându-şi declaraţiile în timpul procesului. A fost condamnat la moarte şi executat.

Gheorghi Maximilianovici Malenkov (1902 – 1988)

Lider al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Apropiat al lui I.V. Stalin, a fost alături de acesta în timpul Marii Epurări. Şi-a făcut drum prin aparatul de partid, devenind membru al Comitetului Central în 1939, când a fost însărcinat cu politica de cadre. În 1941, a devenit membru supleant al Politburo şi a lucrat în Comitetul de Stat pentru Apărare în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După război, a fost secretargeneral al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice şi viceprim-ministru. I-a urmat lui Stalin în postul de preşedinte al Consiliului de miniştri (prim-ministru) în era „conducerii colective”, dar a fost forţat să-şi dea demisia după ce, în 1955, şi-a recunoscut public greşelile. În 1957, considerat membru al „grupului antipartid”, a fost înlăturat de la putere. A fost exclus din partid în 1961 şi trimis în Kazahstan.

Dmitri Zaharovici Manuilski (1883 – 1959)

Membru de frunte al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice şi diplomat. A intrat în partid în 1903. Ca activist în ilegalitate, a trecut prin închisoare şi exil. După Revoluţia din 1917, mare parte din însărcinările primite au fost în Ucraina natală. Este considerat unul dintre artizanii genocidului ucrainean (Holodomor), marea foame care a omorât între 2, 6 şi 5 milioane de oameni. Pe de altă parte, a fost activ şi în Internaţionala Comunistă, deţinând funcţia de secretar al prezidiului între 1928 şi 1943. În timpul războiului, a fost ofiţer politic al Armatei Roşii. A ocupat, de asemenea, funcţia de ministru de externe al Ucrainei din 1945 până în 1952 şi şef al delegaţiei ucrainene la Naţiunile Unite în 1952.

Anastas Ivanovici Mikoian (1895 – 1978)

Comunist armean, cunoscut în special pentru că a ocupat postul de comisar pentru comerţul exterior şi a contribuit la dezvoltarea industriei alimentare în Uniunea Sovietică. Membru supleant în Politburo din 1937. După moartea lui Stalin, l-a susţinut consecvent pe Hruşciov şi a devenit unul dintre cei mai influenţi lideri ai Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Era considerat, în general, un comunist „rezonabil” şi a câştigat ceva notorietate în Occident, în special ca rezultat al vizitei făcute în Statele Unite ale Americii în 1958.

Mitra Mitrovic (1912 – 2001)

Membră a Partidului Comunist din Iugoslavia din 1933. A făcut parte din conducerea mişcării de partizani în al Doilea Război Mondial. După 1945, a fost câţiva ani ministru al educaţiei în Serbia. Mai târziu, s-a ridicat în ierarhia conducerii federale iugoslave, atât în guvern, cât şi în Comitetul Central al partidului.

Viaceslav Mihailovici Molotov (1890 – 1986)

Om politic şi diplomat sovietic. Bolşevic din 1906 şi

specialist în organizarea partidului. A urcat în ierarhie, în special ca locotenent al lui Iosif Vissarionovici Stalin, până când a ajuns al doilea om ca putere după acesta, în 1926, a fost ales membru în Politburo şi în prezidiul Comitetului Executiv al Comintern. A fost preşedinte al Consiliului comisarilor poporului – adică prim-ministru – între anii 1930 şi 1941 şi adjunct al preşedintelui consiliului (din 1946 Consiliul de miniştri) până în 1957. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a jucat un rol important, încă din prima zi: el a ţinut, la radio, celebrul discurs în care anunţa invadarea URSS de către Germania nazistă. Este celebru pe plan mondial în calitatea sa de comisar politic sovietic (din 1946, ministru) pentru afaceri externe. În 1957, a fost înlăturat de la putere, fiind considerat membru al „grupului antipartid" alături de Malenkov, Kaganovici şi alţii, şi a ajuns să ocupe posturi relativ mărunte în străinătate.

Blagoje Neskovic (1907 – 1986)

Comunist sârb care a luptat în Războiul Civil din Spania şi s-a alăturat partizanilor lui Tito în 1941. În 1945, a devenit prim-ministru al Serbiei. Membru al Comitetului Central al Partidului Comunist din Iugoslavia, a fost acuzat de deviaţionism în 1952 şi a fost îndepărtat de la putere.

Ana Pauker (1893 – 1960)

Evreică din România (născută Robinsohn), a făcut parte dintre fondatorii Partidului Comunist Român în 1921. S-a căsătorit cu Marcel Pauker, membru în CC al PCR. în 1924, au părăsit amândoi România, plecând la Moscova, unde au activat la sediul central al Cominternului. În 1936, s-a reîntors în România şi a fost arestată. Soţul ei, aflat la Moscova, a fost eliminat în timpul Marii Epurări. Revenită la Moscova, în urma unui schimb de prizonieri, a devenit membră a Comitetului Executiv al Comintern. În timpul

celui de-al Doilea Război Mondial, a condus postul de radio sovietic care transmitea pentru România şi a ajutat la organizarea Diviziei Tudor Vladimirescu, formată din prizonierii români de război din URSS. S-a întors în România odată cu Armata Roşie. La 7 noiembrie 1947, a devenit ministru de externe şi, curând după aceea, viceprim-ministru. În 1952, alături de Vasile Luca şi

Teohari Georgescu, a fost înlăturată de la putere, fiind acuzată de „deviaţionism”.

MoSa Pijade (1889 – 1957)

Teoretician al Partidului Comunist din Iugoslavia. Era cel mai bătrân membru de partid la întemeierea acestuia, în 1920. Condamnat la 20 de ani de închisoare pentru că a făcut propagandă comunistă în rândul sindicaliştilor, a tradus *Capitalul* lui Marx în timp ce se afla închis în penitenciarul Sremska Mitrovica, aceeaşi închisoare unde mai târziu, pe vremea regimului Tito, şi-a executat sentinţa Djilas. În al Doilea Război Mondial, el şi Djilas au condus revolta din Muntenegru, care a declanşat un sângeros război civil în acea provincie. După război, a devenit vicepreşedinte al Adunării Constituante şi, ulterior, al Adunării Federale. În 1954, în urma afacerii Djilas, a devenit preşedinte al Adunării. Membru al Comitetului Central al Partidului Comunist din Iugoslavia şi al Biroului Politic, a făcut parte, până la moarte, din cercul intim al lui Tito.

Koca Popovic (1908 – 1992)

Descendent al unei cunoscute familii din Belgrad, avocat cu stagiu la Paris şi poet. A intrat în Partidul Comunist din Iugoslavia în 1933 şi a luptat în Războiul Civil din Spania. Când s-a întors, a fost arestat, dar şi-a continuat activitatea în ilegalitate după ce a fost eliberat. În 1941, a intrat în mişcarea de partizani şi a ajuns în

vârful eşalonului militar şi al guvernului. A fost şef al Statului-Major General din 1945 până în 1953. Din 1946, a deţinut până în 1965 postul de ministru de externe al Iugoslaviei, fiind astfel şi reprezentant al ţării în Adunarea Generală a ONU. Din 1965 până în 1972, a fost membru al Consiliului Federal şi vicepreşedinte al Iugoslaviei în 1966 – 1967.

Aleksandar-Marko Rankovic (1909 – 1983)

Conducător al Partidului Partidul Comunist din Iugoslavia, a aderat la mişcarea de tineret a partidului în 1927. A petrecut cinci ani în diferite închisori, unde i-a cunoscut pe Tito şi Pijade. În 1937, când Tito a reorganizat partidul, a fost ales în Biroul Politic şi a rămas de atunci la vârful partidului. După lupta pentru eliberare, perioadă în care a fost unul dintre cei mai importanţi organizatori, s-a făcut cunoscut ca ministru de interne şi şef al poliţiei militare şi al celei secrete. El şi Kardelj erau consideraţi, în general, urmaşii lui Tito la conducere. A fost înlăturat însă în 1966, după ce s-a descoperit că a ţinut sub supraveghere dormitorul lui Tito. A fost exclus din Liga Comuniştilor din Iugoslavia. Şi-a petrecut ultimii ani de viaţă în domiciliu obligatoriu, la Dubrovnik.

Konstantin Konstantinovici Rokossovski
(1896 – 1968)

De origine polonez, a intrat în Armata Roşie în 1919 şi a avut o carieră militară strălucită în Uniunea Sovietică. A fost unul dintre cei mai importanţi generali ai URSS în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Pentru rolul jucat în apărarea Moscovei, a Stalingradului şi a Kurskului a primit de două ori titlul de Erou al Uniunii Sovietice şi a devenit mareşal în 1944. În 1949, a fost transferat oficial în armata poloneză şi a deţinut posturile de ministru polonez al apărării, comandant suprem, viceprim-ministru

şi membru al Biroului Politic în cadrul Partidului Comunist Polonez. În noiembrie 1956, regimul Gomulka l-a transferat înapoi în Uniunea Sovietică, unde a deţinut postul de adjunct al ministrului apărării, în 1958, a fost numit inspector-şef în Ministerul Apărării, funcţie păstrată până la pensionare, în 1962.

Pavle Savic (1909 – 1994)

Fizician atomist sârb şcolit la Paris şi membru al Partidului Comunist din 1939. A participat la lupta pentru eliberare şi a fost ataşat la Cartierul General Suprem. A fost nominalizat la Premiul Nobel. În 1949, a primit un premiu pentru cercetările sale în domeniul temperaturilor scăzute. A fost preşedinte al Academiei de Arte şi Ştiinţe din Serbia între 1971 şi 1981.

Rudolf Slański (1901 – 1952)

Lider al comuniştilor cehi. A fost director al cotidianului comunist *Rude Pravo* în 1926. În 1928, a fost ales în Comitetul Central al Partidului. A fost membru al delegaţiei cehoslovace la ultimul congres al Cominternului, în 1935. După ce Hitler a divizat Cehoslovacia, Slański a fugit în URSS, unde a lucrat până în 1944 în cadrul Comintern. A revenit în Cehoslovacia cu Armata Roşie şi a devenit secretar-general al proaspăt reconstituitului Partid Comunist Cehoslovac. A participat la întrunirile Cominform din 1947, 1948 şi 1949. În septembrie 1951, a fost înlăturat de la putere şi, trei luni mai târziu, a fost arestat pentru „activităţi criminale”. În 1952, a fost spânzurat.

Ivan Subasic (1892 – 1955)

Politician croat. A fost guvernator (*Ban*) al Croaţiei din august 1939 şi a plecat în exil în timpul războiului. La 1 iunie 1944, a fost numit prim-ministru al guvernului regal iugoslav din exil, la insistenţele Aliaţilor. Cabinetul

său a fuzionat cu al lui Tito după încheierea Acordului Tito-Subasic pe insula Vis. În guvernul provizoriu de coaliţie a fost o vreme ministru de externe.

Mihail Andreievici Suslov (1902 – 1982)

Lider al Partidului Comunist din URSS. A devenit membru al partidului în 1921, a intrat în Comitetul

Central în 1941 şi a fost ofiţer cu grad înalt în timpul războiului. În 1946, a devenit şeful Secţiei de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Central, iar în 1947 secretar, în anii 1949 şi 1950 a fost redactor-şef al ziarului *Pravda*. A condus după aceea Comisia pentru Afaceri Externe a Uniunii Sovietice în calitate de preşedinte (1954) şi a fost membru al Prezidiului Comitetului Central al PCUS (1955). Considerat în general drept unul dintre doctrinarii partidului, l-a sprijinit cu toate acestea pe Hruşciov să înfrângă „grupul antipartid”.

Mijalko Todorovic (1913 – 1999)

Lider comunist iugoslav. Şi-a început cariera în mişcarea de tineret. A luptat alături de partizani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După eliberare, a lucrat în cadrul Ministerului Apărării, ca director al Administraţiei Extraordinare pentru Aprovizionare, ministru al agriculturii şi şef al Consiliului pentru Agricultură şi Păduri.

Aleksandr Mihailovici Vasilevski (1895 – 1977)

Important general sovietic şi şef al Statului-Major General sovietic în timpul bătăliei pentru Stalingrad. A fost înaintat la gradul de mareşal în 1943 şi a condus trupele de pe frontul bielorus în 1945. După aceea a fost ministru de război, până la moartea lui Stalin, în 1953.

Odată cu ascensiunea lui Hruşciov, a început să piardă din putere şi apoi s-a pensionat.

Nikolai Feodorovici Vatutin (1901 – 1944)

General sovietic. Alături de Konev şi Malinoski, s-a distins în eliberarea Ucrainei de sub ocupaţia armatei germane.

Veljko Vlahovic (1914 – 1975)

Membru muntenegrean al Partidului Comunist din Iugoslavia din 1935. A luptat în Războiul Civil din Spania şi a fost unul dintre organizatorii principali ai Ligii Tinerilor Comunişti din Iugoslavia. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a condus postul de radio *Iugoslavia Liberă*. S-a întors în Iugoslavia la sfârşitul lui 1944 şi a fost redactor-şef al cotidianului comunist *Borba* şi adjunct al ministrului de externe. Şi-a câştigat o mare reputaţie de teoretician, mai ales după înlăturarea lui Milovan Djilas.

Nikolai Alekseievici Voznesenski (1903 – 1950)

Economist sovietic de frunte. În timpul Marii Epurări, a urcat rapid până în postul de preşedinte al Comisiei de Stat pentru Planificare (Gosplan), care planifica şi coordona întreaga economie sovietică. A fost, de asemenea, adjunct al prim-ministrului în 1939 şi membru al Comitetului de Stat pentru Apărare în timpul războiului. Membru supleant în Politburo în 1941 şi membru plin în 1948, a fost înlăturat din toate funcţiile în 1949, în timpul campaniei lui Malenkov împotriva susţinătorilor lui Jdanov. A fost arestat şi împuşcat din ordinul lui Stalin.

Svetozar Vukmanovic-Tempo (1912 – 2000)

Muntenegrean care a intrat în rândul tineretului comunist iugoslav în 1933 şi a devenit membru de partid în 1935. Specialitatea sa în mişcarea ilegalistă a fost să organizeze tipografii clandestine. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a făcut parte din Comandamentul Suprem al mişcării de partizani şi a fost reprezentantul personal al lui Tito în Macedonia. În 1943, a devenit comisar politic şef în Armata de Eliberare Naţională. După

război, a activat în Adunarea Federală şi în cadrul comisiilor de planificare şi de economie centralizată. A fost unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Tito.

Koţi Xoxe (1911 – 1949)

Lider comunist albanez care, graţie sprijinului iugoslav, a devenit cel mai puternic membru al Partidului Comunist Albanez imediat după al Doilea Război Mondial, ca ministru de interne şi şef al Poliţiei Secrete. Pe vremea rupturii între Tito şi Cominform, a fost acuzat de activităţi titoiste şi troţkiste şi executat.

Valerian Aleksandrovici Zorin (1902 – 1986)

Diplomat sovietic. Printre posturile pe care le-a ocupat s-au numărat cele de adjunct al secretarului general al Comisariatului Naţional pentru Afaceri Externe (1941), ambasador în Cehoslovacia (1945 – 1948), adjunct al ministrului afacerilor externe (1948) şi ambasador în Republica Federală Germania (1956 – 1958). După 1960, a fost reprezentant permanent al URSS la ONU. în 1961 şi 1966, a fost ales în Comitetul Central al PCUS. Între 1965 şi 1971, a fost ambasador în Franţa.

Mihail Mihailovici Zoşcenko (1895 – 1958)

Autor sovietic bine-cunoscut pentru lucrările sale satirice şi pentru modul în care a reprezentat în operele sale confuzul „omuleţ" din societatea sovietică. În 1946, Jdanov a făcut din el ţinta principală a campaniei partidului de a-şi impune controlul asupra vieţii culturale. A fost exclus din Uniunea Scriitorilor şi a trăit în uitare până la moarte.

MILO VAN DJILAS

Notă biografică în 1962, Milovan Djilas a fost eliberat condiţionat timp de 15 luni, perioadă în care a scris această carte. Făcuse închisoare mai bine de patru ani, fiind acuzat de „defăimare" şi opinii „ostile poporului şi

statului iugoslav”. Până să fie exclus din Comitetul Central al Partidului Comunist, în ianuarie 1954, a fost unul dintre cei patru şefi ai guvernului iugoslav, o vreme ministru, apoi şef al Parlamentului şi vicepreşedinte.

Djilas s-a născut în 1911, în Muntenegru, tărâm simbolic pe care-l evocă nu o dată în termeni poetici în paginile autobiografice dedicate acestor ani, *Pământ fără dreptate*. La 18 ani a plecat la Belgrad să se înscrie la Universitate şi a câştigat recunoaşterea de timpuriu pentru poeziile şi prozele sale scurte, devenind deopotrivă bine-cunoscut ca revoluţionar. În 1931, a intrat în Partidul Comunist, pe atunci în ilegalitate, fiind arestat de guvernul regal, torturat şi închis trei ani. La 27 de ani, a devenit membru al Comitetului Central al Partidului şi în 1940 membru în Biroul Politic.

După ce germanii au ocupat Iugoslavia, în 1941, Djilas a devenit unul dintre liderii partizanilor. În 1944, în calitate de general al partizanilor, a condus Misiunea militară la Moscova. Anul următor, ca ministru în cabinetul postbelic al lui Tito, a făcut o nouă vizită la Moscova, pentru a se întâlni cu Stalin, Molotov şi alţi lideri sovietici. În 1947, a luat parte la constituirea Cominform, care, la insistenţele lui Stalin, şi-a stabilit sediul la Belgrad. În 1948, a mai condus o delegaţie iugoslavă la Moscova, în încercarea zadarnică de a preîntâmpina ruptura dintre cele două state, care se va petrece mai târziu, chiar în acel an.

Neînţelegerile ideologice dintre conducerea partidului şi Milovan Djilas au crescut în Iugoslavia, începând cu 1953. A scris articole critice la adresa birocraţiei de partid, pe care o va numi mai târziu „noua clasă”, iar în ianuarie 1954 a fost exclus din Comitetul Central. În această perioadă, se dedică scrierii cărţilor

Noua clasă, care va devenit cunoscută în întreaga lume pentru modul în care analizează oligarhia comunistă, şi *Pământ fără dreptate*. În anul care a urmat rupturii de partid, 1955, a fost judecat şi condamnat (a fost dată o sentinţă de trei ani cu suspendare) pentru „propaganda ostilă" din interviul acordat ziarului *New York Times*. După Revoluţia din Ungaria, Djilas a criticat poziţia guvernului iugoslav faţă de brutala intervenţie sovietică şi a fost condamnat, în consecinţă, la trei ani de închisoare. Manuscrisele celor două cărţi scrise de el au fost trimise peste graniţă de îndată ce a fost arestat, iar publicarea *Noii clase* i-a atras un nou proces, al treilea, în urma căruia a primit o nouă sentinţă de şapte ani de închisoare.

Djilas a fost eliberat condiţionat în ianuarie 1961 din Sremska Mitrovica, aceeaşi închisoare în care, ironia sorţii, fusese închis de guvernul regal antebelic şi suferise atâtea ca rebel comunist. Cât a stat în închisoare, a scris neîntrerupt şi a terminat astfel trei cărţi. O biografie impresionantă şi savantă a marelui prinţ-poet-preot muntenegrean Njegos, un roman istoric despre Muntenegru în timpul Primului Război Mondial şi şaisprezece proze scurte (povestiri). Cartea de faţă, *Conversaţii cu Stalin* (*Sureti na Staljiom*, în sârbă) a fost scrisă în scurta perioadă în care a fost liber.

La 2 aprilie 1962, Milovan Djilas a fost arestat din nou de autorităţile iugoslave, probabil în legătură cu apropiata publicare a *Conversaţiilor cu Stalin*.

A fost eliberat condiţionat în decembrie 1966, după nouă ani de închisoare (1956 – 1966, cu scurte întreruperi). A continuat să fie considerat disident şi erou în ochii Occidentului, rămânând însă un personaj controversat în Iugoslavia, până la moartea sa, în anul 1995.

Index

A

Acordul Tito-Subasic, 101, 266 Albania, 106, 173 – 176, 185 – 189, 222, 228, 229, 231 – 235 Al. Doilea Război Mondial, 75, 250, 252 – 254, 256, 258, 259, 261 – 263, 265 – 269

Aleksandrov, Gheorghi Fedorovici, 45 – 47, 204, 247 Alexandru I (regele Iugoslaviei), 40 Andrejev, B., 129 – 130, 133, 142 Antonov, general, 142, 144, 219 Arhanghelsk, 33, 152

Armata de Eliberare Naţională iugoslavă, 19, 27, 59, 94, 101, 251, 254

Armata regală bulgară, 55 Armata regală iugoslavă, 59

Armata Roşie, 55, 74 – 76, 89, 99, 115, 117 – 118, 125, 128, 144 – 146, 156, 226, 262, 265, 266 Augustinele, Antun, 26 Austro-Ungaria, 225

B

Bagdad, 33

Bakaric, Vladimir, 221 – 223, 247

Baku, 37

Balcani, 36, 66, 236 Bari, 31 Basarabia, 72 Belgia, 233, 253

Belgrad, 15, 40, 115 – 116, 118, 120, 130, 142, 145, 162, 165 – 166, 168, 171, 175 – 177, 183, 189, 194, 210, 221, 223, 238, 251, 263, 271 – 272 Benelux, 233 – 234

Beria, Lavrentii Pavlovici, 105, 142 – 143, 193, 195, 205 – 206, 248 Bielorusia, 229 Bled, 227, 231, 234 Bodnăraş, Emil, 179 Bosański Petrovac, 30 Bucureşti, 179, 215, 224 Budionnîi, Semion Mihailovici, 76, 248 Buharin, Nicolai Ivanovici, 102, 144, 249, 252 Bulgaria, 51, 53, 55, 153 – 154, 215, 221, 224 – 229, 231 – 234, 238, 249 – 252, 258 – 259

e
Cairo, 31 – 33, 111 *Capitalul* (Karl Marx), 199, 263 Caucaz, 196, 248, 254 Cehoslovacia, 167, 229, 266, 270 Cervenkov, Valko, 51 – 52, 54, 249 Ciang Kai-shek, 235
Churchill, sir Winston, 33, 35, 96, 100, 102, 109, 151 – 152, 197 Cominform (Biroul de informaţii al partidelor comuniste şi muncitoreşti), 52, 165, 167 – 168, 171, 189, 230, 254, 256, 266, 270, 272
Comintern (Internaţionala Comunistă), 20, 28, 34, 40, 45, 48, 51, 53, 56, 108, 111, 251, 255, 261 – 262, 266 Comitetul Naţional de Eliberare (Iugoslavia), 22, 28, 87 Comitetul Panslavist, 41, 79 Congresul panslavist, 194 Consiliul Antifascist iugoslav, 22 Creta, 31
Crimeea, 177, 207 Cinobmja, Bogdan, 215 – 216, 250
D
Dapcevic, Peko, 116, 118, 251
Deakin, maior, 32
Despre opoziţie (I.V. Stalin), 144
Dimitrov, Gheorghi, 28, 40, 45, 48 – 52, 54 – 57, 81, 108, 152 – 154, 169, 198, 214, 222 – 228, 230 – 232, 236, 238 – 239, 249, 251, 258 Dostoievski, Fiodor, 145, 203
E
Egipt, 89
Ehrenburg, Ilia, 181 Europa Centrală, 66
Europa de Est, 134, 138, 167, 179, 198, 220 Europa Occidentală, 198 Extremul Orient, 89, 235
F
Fadeev, Aleksandr Aleksandrovici, 204 Finlanda, 74, 200 Flota Mării Negre, 88, 201 *Foma Gordeev* (M. Gorki), 203
Franţa, 109, 149, 233, 253, 270 Frontul de Est, 61, 89
G

Gallipoli, 151 Gavrilović, Milan, 90 Georgescu, Teohari, 263
Germania, 53, 54, 75, 107, 150, 188, 198, 211, 233
Germania de Est (RDG), 198, 211, 249
Germania de Vest (RFG), 198, 270
Golubovic, ambasador, 179
Gomulka, Władysław, 167, 265
Göring, Hermann, 228
Gorki, Maxim, 203 – 204, 241, 252
Grecia, 31, 90, 165, 170 – 171, 224, 171, 224, 234 – 236
Gundorov, general, 41, 42
H
Habbaniya, 33, 35
Hebrang, Andrija, 123 – 124, 176, 253
Hiroshima, 198
Hitler, Adolf, 44, 64, 266
Hodja, Enver, 174 – 175, 188, 253
Hotel Metropol, 132, 212
Hotel Moskva, 211 – 212
Hruşciov, Nikita Sergheievici, 155 – 156, 158 – 162, 244, 255, 260, 267 – 268
I
Iaşi, 70, 180, 181
Intelligence Service (Serviciul britanic de informaţii), 34, 100 *Istoria filosofiei europene occidentale* (G.F. Aleksandrov), 247
Iugoslavia, *passim*
Iugoslavia Liberă (post de radio), 23, 40, 268
j
Jajce, 22 – 23 Japonia, 235
Jdanov, Aildrei Aleksandrovici, 74, 168, 185, 191 – 194, 200, 204 – 205, 214 – 215, 219, 223, 247, 256, 269 –

270 Jovanovic, Arso R., 123, 254
Jukov, Gheorghi Konstantinovid, 60 – 61, 83 – 84, 89, 176 – 177, 219, 257 Jukovic, M., 176, 177
K
Kaganovici, Lazar Moiseevici, 156, 254, 261 Kalinin, Mihail Ivanovici, 137, 139, 146, 192 Kardelj, Edvard, 45, 116, 171, 198, 220 – 223, 226, 228, 231 – 234, 237 – 238, 240, 255, 264 Kidric, Boris, 168, 257 Kiev, 155, 157, 160, 162, 183 Kirov, Serghei Mironovici, 241, 257 Kolarov, Vasil, 51 – 54, 223, 229, 250, 258 Kolomna, 59
Konev, Ivan Stepanovici, 67, 72 – 77, 258, 268 Königsberg (Kaliningrad), 146, 192 Korneev, general, 19, 68, 116 – 118, 146 Korsun-şevcenkovski, 75 Kosovski, căpitan, 75 Kostov, Traido, 223, 230, 237, 239, 250 Kremlin, 56, 82, 85, 91 – 92, 102, 125, 135 – 136, 185, 190, 213, 223, 238 Kuibşv, 56
Kutuzov, Mihail Ilarionovid, 84, 203
L
Lehman, Herbert H., 32
Lenin, Vladimir Aid, 84, 93, 202, 207, 214, 227, 237, 241, 243, 245
Leningrad, 192, 194, 214, 216 – 218, 241, 256
Lozovski, A., 79
Luca, Vasile, 262
Luxemburg, 233
M
Macedonia, 53 – 54, 269
Malenkov, Gheorghi Maximilianovici, 142 – 143, 156, 168, 193, 223, 256, 259, 261, 269 Malta, 31
Manuilski, Dmitri Zaharovici, 40, 45 – 47, 108, 155, 162, 260 Marea Britanie, 20, 99, 110, 118, 170, 235 Marea Epurare, 248 – 250, 258, 262, 268 Marx, Karl, 199, 263
Marxismul şi problema naţională (LV. Stalin), 202

Mesic, commandant, 58 – 59 Mikoian, Anastas Ivanovici, 215 – 216, 260 Mitrovic, Mitra, 123, 261

Molotov, Viaceslav Mihailovici, 39, 41, 45, 79, 83 – 84, 86, 90, 92 – 98, 102, 104 – 105, 108, 110, 112, 126, 132, 136 – 137, 142, 147, 151, 156, 161, 166, 170, 185 – 187, 191 – 193, 197, 200, 202, 223 – 225, 230 – 233, 237 – 238, 243, 261, 272 Moscova, 19 – 23, 25 – 26, 28 – 29, 36 – 37, 41, 44 – 45, 47 – 48, 50, 52, 54, 56 – 58, 61, 77, 79, 82, 90 – 91, 93 – 94, 108, 111 – 112, 115 – 116, 123 – 124, 130 – 131, 133, 143, 146 – 147, 151, 154, 162, 165 – 168, 171, 173, 176 – 179, 183 – 184, 189, 194, 198, 210, 212, 215, 217, 221 – 222, 224, 229 – 230, 239, 241, 252, 255 – 257, 262, 265, 272

Muntenegru, 34, 36, 251, 254, 263, 271, 273

N

Naţiunile Unite, *vezi* Organizaţia Naţiunilor Unite Neretva, 22

Neskovic, Blagoje, 168, 262 New York, 212, 272 NKVD, 52, 60, 248 Normandia, 92

Nouvelle Democraţie, La (ziar), 166 Nevoie Vremea (ziar), 64 – 65

O

Olanda, 233 – 234

Orăşelul Okurov (M. Gorki), 203

Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU), 48, 155, 170, 171, 232, 260, 264, 270

P

Paris, 166, 212, 248, 263, 265.

Pauker, Ana, 179, 262 Pauker, Marcel, 262 Pavelić, Ante, 58

Pentru o pace durabilă – Pentru democraţia populară (oficiosul Cominform), 168 Petrovic, N” 129, 130, 133, 142 Petru al II-lea (regele Iugoslaviei), 90 Petru cel Mare

(ţarul), 196 Piaţa Roşie, 56, 214 Pijade, Mosa, 199, 263, 264 Planul Marshall, 165 – 167 Polevoi, Boris, 74
Politburo, 20, 86, 104, 142, 185, 193, 256, 259 – 261, 269
Polonia, 167, 227, 229, 249
Popovic, Koca, 184, 209 – 212, 221, 254, 263
Popovic, Vladimir, 184 Praga, 168
Pravda (ziar), 64, 74, 215, 222, 267 Primăvara de la Praga, 250 Primul Război Mondial, 93, 100, 151, 202, 273 Prusia Orientală, 146
R
Rankovic, Aleksandar, 22, 116, 118, 220, 264 Războiul Rece, 165
Rokossovski, Konstantin Konstantinovici, 265 România, 101, 116, 180, 181, 215, 224 – 230, 234, 253, 254, 262 Roosevelt, Fraklin D., 36, 100, 197 RSFS Rusă, 194
S
Savic, Pavle, 26, 265 Serbia, 131, 225, 261, 262 Serebrennii Bor, 79 Siberia, 191
Sikorski, Władysław, 100, 240 Simic, ambasador, 40 Slański, Rudolf, 266 Sofia, 238 Somalia, 237
Spiru, Naku, 173, 174, 185 Stalin, Iosif Vissarionovici, *passim* Stalingrad, 58, 75, 102, 145, 192, 201, 265, 267 Stamboliski, Aleksandr, 53 Statele Unite ale Americii, *passim* Strasbourg, 166
Subasic, dr. Ivan, 101, 109, 129, 134, 137, 138, 142, 266
Suslov, Mihail Andreievici, 223, 266 Suvorov, conte Aleksandr Vasilievici, 84
S

Şapoşnikov, Boris Mihailovici, 77 Şolohov, Mihail

Aleksandrovici, 204
T
Tânăra gardă (Alexandr Fadeev), 204 Teheran, 35
Terzic, Velimir, 26, 41, 73, 79, 83, 84 Tito (Josip Broz), *passim* Tobruk, 31
Todorovic, Mijalko, 138, 184, 209, 210, 221, 267 Troţki, Lev, 48, 102, 144, 24 i Ts DKA (sediul Armatei Roşii), 39, 62 Tunisia, 31 Turcia, 89
T
Ţankov, Aleksandr, 53
U
Ucraina, 47, 48, 67, 155 – 157, 162, 182, 229, 254, 256, 260, 268 Uman, 67, 69
Ungaria, 219, 227, 229, 249, 272
Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS), *passim* Uniunea Sovietică, *passim*
UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – Administraţia Naţiunilor Unite pentru Ajutor şi Reconstrucţie), 28, 32 Uzice, 27
V
Vasilevski, Aleksandr Mihailovici, 210, 267
Vatutin, Nikolai Feodorovici, 157, 268
Viaţa lui Klim Samghin (M. Gorki), 203
Vîşiński, Andrei Ianuarievici, 181
Vis (insula), 99, 101, 111, 266
Vlahovic, Veljko, 40, 52, 54, 59, 268
Vnukovo, 240
Volga-Don, canalul, 201
Voroşilov, Kliment Efremovici, 76
Voznesenski, Nikolai Alekseievici, 193, 194, 201, 268
Vujkovic, unul dintre şefii poliţiei regale din Belgrad, 142, 205
Vukmanovic-Tempo, Svetozar, 178, 211, 269

X
Xoxe, Koçi, 174, 188, 269
z
Zoşcenko, Mihail Mihailovici, 194, 270 Zorin, Valerian Aleksandrovici, 223, 233, 270
Cuprins
Cuvânt-înainte – Un om, un vis şi dezvrăjirea 5
Prefaţă 15
Partea întâi – ÎNCÂNTĂRI 17
Capitolul 1 19
Capitolul 2 26
Capitolul 3 39
Capitolul 4 58
Capitolul 5 79
Capitolul 6 92
Partea a doua – ÎNDOIELI 113
Capitolul 1 115
Capitolul 2 123
Capitolul 3 129
Capitolul 4 135
Capitolul 5 142
Capitolul 6 155
Partea a treia – DEZAMĂGIRI 163
Capitolul 1 165
Capitolul 2 173
Capitolul 3 179
Capitolul 4 184
Capitolul 5 191
Capitolul 6 209
Capitolul 7 221
Concluzii 241
Scurte biografii 247
MILO VAN DJILAS – *Notă biografică* 271